

การบริหารงานบุคคลเชิงพุทธบูรณาการตามหลักอปริหานิยธรรม Buddhist Integration to Human Resource Management According to the Principles of Aparihaniyadhamma

พระครูสุวรรณปัญญาพิสุทธิ (สุทธกานต์ สุทธิพลโณ)

Phrakhru Suwanpanyapisut (Sutthakan Suddhapaṇṇo)

วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Lamphun Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author, Email: suwanpanya2024@gmail.com

Received: 2024-06-12 Revised: 2024-06-24 Accepted: 2024-06-26

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์การวิจัยคือ 1. เพื่อศึกษาหลักการบริหารงานบุคคลตามหลักอปริหานิยธรรม และ 2. เพื่อสร้างรูปแบบการบริหารงานบุคคลเชิงพุทธบูรณาการตามหลักอปริหานิยธรรม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัยพบว่า 1. หลักการบริหารงานบุคคล ประกอบไปด้วย หลักความเสมอภาค หลักความสามารถ หลักความมั่นคง หลักความเป็นกลางทางการเมือง หลักการพัฒนาหลักแห่งความเหมาะสม หลักความยุติธรรม หลักสวัสดิการ และหลักมนุษยสัมพันธ์และสิทธิมนุษยชน ส่วนหลักอปริหานิยธรรม 7 ประมวลด้วย หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ พร้อมเพรียงกันประชุม ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่ได้บัญญัติ เคารพนับถือผู้ใหญ่ ไม่ข่มเหงสตรี เคารพบูชาเจตีย์สถาน และให้การคุ้มครองผู้มีศีลธรรม

2. รูปแบบการบริหารงานบุคคลเชิงพุทธบูรณาการตามหลักอปริหานิยธรรม ได้แก่ การสรรหาและการคัดเลือก การบรรจุแต่งตั้งและการปฐมนิเทศ การพัฒนาและการธำรงรักษาการสิ้นสุดการทำงาน โดยจะต้องหมั่นประชุมกัน พร้อมกันประชุม สร้างวัฒนธรรมองค์กรเชิงสร้างสรรค์ เคารพความคิดเห็น ให้เกียรติกันและกัน เคารพกฎกติกาองค์กร และรักษาความยุติธรรม

คำสำคัญ : การบริหารงานบุคคล, หลักอปริหานิยธรรม, พระพุทธศาสนา

Abstract

The research study aims to accomplish the following objectives: 1) to explore the principles of human resource management in accordance with the principles of Aparihaniyadhamma, and 2) to establish a model of Buddhist integration to human resource management based on the principles of Aparihaniyadhamma. This study adopts a qualitative research approach and the research findings are as follows:

1. The principles of human resource management consist of principles of balance, capability, stability, political neutrality, development, suitability, justice, welfare, human relations, and human rights. The principles of Aparihaniyadhamma include the following seven principles: convening meetings during appropriate times, not enacting rules not previously established, not abolishing established rules, respecting and venerating elders, refraining from oppressing women, respecting and venerating monastic establishments, and protecting those with virtuous qualities.

2. The model of Buddhist integration to human resource management, guided by the principles of Aparihaniyadhamma, involves processes such as selection and recruitment, appointment and orientation. These processes require consistent and collective meetings, fostering a creative organizational culture, respecting diverse opinions, mutual honor, adherence to organizational rules, and upholding justice.

Keywords: Human Resource Management, Aparihaniyadhamma, Buddhism

บทนำ

การบริหารงานของหน่วยงานใดก็ตาม จุดมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่การทำให้งานได้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่องค์กรได้ตั้งเอาไว้อย่างมีประสิทธิภาพและมีการพัฒนาอยู่เสมอ ทั้งนี้ ทรัพยากรพื้นฐานในการบริหาร (Administrative Resource) คือ คน เงิน วัสดุสิ่งของ และการจัดการ (สมพงษ์ เกษมสิน, 2556: 10) ซึ่งบุคคลจะมีความสำคัญมาก่อนทรัพยากรอื่นต้องเป็นคนที่มีความรู้ความสามารถ จึงจะสามารถทำให้ทรัพยากรที่มีอยู่น้อยเพิ่มพูนเป็นทรัพยากรมากได้ในเวลาอัน

สั้น เปรียบคนเสมือนรากแก้วของไม้ยืนต้น เพราะการที่ไม้ยืนต้นจะทนแดดทนฝนทนแล้งและให้ลูกตก รากแก้วต้องมีความสมบูรณ์แข็งแรง บุคคลที่มีคุณภาพก็ย่อมทำให้องค์กรเติบโตอย่างยั่งยืนสามารถออกดอกออกผลเป็นกำไร (พระมหาอิสรภานต์ จิตปัญโญ, 2558: 18)

การบริหารงานบุคคลเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับบุคลากรภายในองค์กรเริ่มตั้งแต่การวางแผนกำลังคน การพัฒนาประสิทธิภาพในการทำงาน โดยมีการสร้างแรงจูงใจด้านต่างๆ เพื่อให้องค์กรบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ เป็นการบริหารทรัพยากรเพื่อใช้คนให้เหมาะสมกับงาน โดยมีเป้าหมายของการบริหารงานบุคคล คือการได้มาซึ่งมีความรู้ความสามารถเหมาะสม ตามความต้องการของหน่วยงาน และหลักการทั่วไปของการบริหารงานบุคคลคือการกระทำใดๆ ของฝ่ายบริหารที่จะทำให้บุคคลสองฝ่ายในหน่วยงาน คือฝ่ายบริหารและฝ่ายปฏิบัติ เกิดความเข้าใจในหน้าที่ บทบาท และความสัมพันธ์ของงานจนมีแนวคิดที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยยึดความเจริญก้าวหน้าของหน่วยงานเป็นหลัก

การบริหารงานบุคคลเป็นการบริหารหรือการจัดการงานในด้านที่เกี่ยวกับตัวผู้ปฏิบัติงานภายในองค์กร โดยมีกิจกรรมต่างๆ ตั้งแต่การสรรหาจนถึงพ้นสภาพจากการทำงาน เพื่อให้ปัจจัยด้านบุคคลขององค์กรสามารถปฏิบัติงานได้ดีมีประสิทธิภาพ และบรรลุผลสำเร็จสมความมุ่งหมายขององค์กร ซึ่งมีความสำคัญคือเป็นหัวใจของการบริหารองค์การ เพื่อให้ประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ หากองค์การใดประกอบด้วยบุคคลที่มีความสามารถสูง มีความเป็นผู้นำเห็นความสำคัญของการใช้คน และปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ตลอดจนการเลือกสรร การเสริมสร้างคนดีไว้ใช้งาน ย่อมเป็นประโยชน์ต่อองค์กรนั้นๆ โดยหลักในการบริหารงานบุคคลเป็นแนวทางที่ทำให้ผู้บริหารสามารถบริหารงาน โดยยึดหลักความเสมอภาค ความสามารถ โดยเน้นตัวบุคคลเป็นตัวชี้แนะแนวทางการพัฒนาองค์การเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ต้องการ และเกิดประสิทธิภาพอันสูงสุด (พระมหากิจการ โชติปัญโญ, 2558: 48)

ในทางพระพุทธศาสนา มีแนวทางและวิธีการบริหารงานบุคคลที่จะทำให้ทุกคนในองค์กรได้ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้ว จะทำให้เกิดการบริหารงานที่ดีมีคุณภาพ และมีประสิทธิภาพตามที่องค์กรนั้นตั้งไว้ จึงมีความสำคัญยิ่งที่ทุกองค์การควรมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจไว้ประพฤติปฏิบัติ เช่น อธิปไตย 3 พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 อคติ 4 และ อปรีหานิยธรรม 7 เป็นต้น

การบริหารงานบุคคลในพระพุทธศาสนานั้น เริ่มตั้งแต่การรับคนเข้ามาบวชที่ต้องมีการกลั่นกรองโดยคณะสงฆ์ ซึ่งจำกัดไว้ 5 รูปบ้าง 10 รูปบ้าง ตามแต่ละพื้นที่ ซึ่งการบวชในสมัยพุทธกาลนั้นมีอยู่หลายวิธีการ เริ่มตั้งแต่เอหิภิกขุอุปสัมปทาการอุปสมบทด้วยพระวาจา

ว่า “จงเป็นภิกษุมาเถิด” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 18: 25) เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้เอง ต่อมาพระพุทธศาสนาเริ่มขยายตัวกว้างขวางมากขึ้น มีกุลบุตรที่สนใจเข้ามาบวชเพิ่มมากขึ้น พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตการบวชที่เรียกว่า ติสรณคณูปสัมปทา การอุปสมบทประเภทนี้มีขั้นตอนมากกว่าการอุปสมบทแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทาที่เป็นการกล่าวพระวาจาของพระพุทธเจ้า วิธีการอุปสมบทแบบตีสรณคณูปสัมปทามีการเปล่งวาจาถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะครบ 3 ครั้งว่า “ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเป็นที่พึ่ง ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 34: 42-43) กาลต่อมา การบวชเริ่มเกิดปัญหาในเรื่องของพระภิกษุในบางพื้นที่เลือกปฏิบัติในการให้อุปสมบทกุลบุตร พระพุทธเจ้าจึงทรงมอบความเป็นใหญ่ให้คณะสงฆ์ในการให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรตามแบบบัญญัติจตุตถกรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 69: 97-98) วิธีนี้เป็นวิธีที่ให้คณะสงฆ์เป็นผู้กระทำการ และนับตั้งแต่อุปสมบทให้พราหมณ์สูงอายุชื่อ ราชะ ด้วยวิธีนี้ ผู้ที่ประสงค์จะบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ก็จะต้องบวชโดยวิธีการดังกล่าว และได้มีการยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนปัจจุบัน พระสงฆ์ผู้เป็นประธานในพิธีอุปสมบทเรียกว่า พระอุปัชฌาย์

การรับคนเข้ามาอุปสมบทต้องได้รับความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์จากคณะสงฆ์ที่ประชุมพร้อมกันในอุโบสถที่ประกอบพิธีอุปสมบท จึงจะได้ชื่อว่าเป็นภิกษุโดยสมบูรณ์ ซึ่งพุทธวิธีการบริหารในช่วงที่พระพุทธเจ้าได้ประกาศพระศาสนาและเผยแผ่พระธรรมคำสอนออกไปเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า บริบทของสังคมอินเดียในสมัยนั้นล้วนเต็มไปด้วยเจ้าลัทธิ ผู้นำทางจิตวิญญาณที่มีความคิด ความเชื่อเฉพาะตัว การที่จะนำแนวคิดใหม่และทำการเผยแผ่เพื่อให้คนทั่วไปรับรู้และเข้าใจจึงไม่ใช่เรื่องง่าย การบริหารจัดการที่ดีสำหรับจุดตั้งต้นในการเผยแผ่ธรรมะของพระองค์จึงเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่ง พุทธวิธีการบริหารขั้นต้นสะท้อนให้เห็นได้จากกระบวนการเริ่มแรกในการคัดเลือกบุคคลที่สามารถเข้าใจธรรมะได้อย่างง่าย ตลอดจนเหตุการณ์ที่พระองค์มีพุทธพจน์มอบหมายให้พระสาวกออกเที่ยวจาริกไปตามเส้นทางต่างๆ ที่แตกต่างกัน ในครั้งพุทธกาล หลังตรัสรู้ธรรมได้ราว 5 เดือน พระพุทธเจ้าได้ประชุมพระอรหันต์ 60 รูปแรกของโลก และทรงประทานโอวาทความตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์ สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถพยานุสาธน์บริสุทธิบริบูรณ์ ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธูลีในตาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จะไปยังตำบล

อุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 32: 40)

พุทธพจน์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า มีการบริหารงานบุคคลเกิดขึ้นแล้วตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้พุทธวิธีการบริหารเพื่อการเผยแผ่พุทธศาสนาเชิงรุก กล่าวคือ พระองค์ไม่ได้ออให้พุทธศาสนิกชนเดินเข้ามาศึกษาพุทธศาสนา แต่ทรงใช้พุทธวิธีการบริหารงานเชิงรุกคือ ให้พระภิกษุเดินทางจาริกไปตามภูมิภาคต่างๆ เพื่อเผยแผ่ธรรมะให้แก่ประชาชน ด้วยเหตุนี้ พุทธศาสนาจึงได้ขยายไปทั่วชมพูทวีป

ดังนั้น การศึกษาการบริหารงานบุคคลจึงเป็นความสำคัญอย่างยิ่งในการที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จของการบริหารจัดการองค์กร ทั้งนี้ บุคคลถือได้ว่าเป็นส่วนสำคัญที่สุดในทรัพยากรทางการบริหารที่เรียกว่า 4M ได้แก่ 1) Man (บุคคล) 2) Money (เงินทุน) 3) Material (วัสดุอุปกรณ์) และ 4) Management (การบริหารจัดการ) (Drucker, P. F., 1973: 3-5) เพราะทรัพยากรบุคคลถือได้ว่าเป็นผู้ใช้ทรัพยากรทางการบริหารอื่นๆ และโดยเฉพาะการเผยแผ่พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็นในการใช้ประโยชน์จากบุคคลในการทำหน้าที่ ประการสำคัญ การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นส่วนสำคัญในการประยุกต์ใช้เพื่อให้การบริหารงานบุคคลมีประสิทธิภาพ และเป็นการสร้างความสมานฉันท์สามัคคีในหมู่คณะขึ้น ซึ่งหลักธรรมที่สามารถนำมาใช้ได้ นั่นคือหลักอปริหานิยธรรม หลักธรรมนี้มีมูลเหตุมาจากชนเผ่าลัคนีที่มีการปกครองในระบอบสาธารณรัฐ และได้นำหลักธรรมมาใช้ในการบริหารการปกครอง โดยยึดหลักอปริหานิยธรรม 7 หรือ วัชชีอปริหานิยธรรม “ธรรมที่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม คือเป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 23 ข้อ 21: 31-32) ซึ่งมีความสำคัญที่ทำให้แคว้นวัชชีมีความเข้มแข็งทั้งด้านการเมือง การปกครอง อันเป็นข้อปฏิบัติสำหรับนักปกครองและนักบริหาร ซึ่งเป็นคณะทำงานที่ให้ความสำคัญในการประชุม ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะ มีการลงมติด้วยเสียงข้างมาก ซึ่งจะต้องประกอบด้วยความเป็นธรรม ความถูกต้อง และความเป็นหนึ่งเดียวกันของคณะทำงาน ที่ทำให้เกิดความเป็นธรรมาธิปไตยของแคว้นวัชชี คือ หลักธรรมที่ส่งเสริมต่อการปกครองระบอบสามัคคีธรรมที่สร้างความมั่นคง และความเข้มแข็งแก่แคว้นวัชชี (พระครูสุพลุดมิก (ทวนชัย สุภโร), 2558: 48) อปริหานิยธรรม มี 7 ประการ คือ 1) หมั่นประชุมหารือกันอย่างเนืองนิตย์ 2) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงกระทำ 3) ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ 4) เคารพนับถือผู้ใหญ่ 5) ให้เกียรติสตรีเพศ 6) สักการะเคารพนับถือบูชาเจดีย์ สถานที่สำคัญ และ 7) จัดการรักษาคุ้มครองป้องกันคนดีทั้งหลายด้วยความชอบธรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 134-135: 78)

ด้วยเหตุดังกล่าว การวิจัยนี้จึงมีความสำคัญและจำเป็นเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนิพนธ์

ขึ้น ทั้งนี้ เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารงานบุคคล ศึกษาการบริหารงานบุคคลตามหลักอปริหานิยธรรม เพื่อสร้างรูปแบบการบริหารงานบุคคลเชิงพุทธบูรณาการตามหลักอปริหานิยธรรม ทั้งนี้ เพื่อเป็นการสร้างองค์ความรู้ที่เป็นรูปธรรมและเป็นแนวทางในการนำไปใช้ประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาและการบริหารงานบุคคลในองค์กรสืบต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาหลักการบริหารงานบุคคลตามหลักอปริหานิยธรรม
2. เพื่อสร้างรูปแบบการบริหารงานบุคคลเชิงพุทธบูรณาการตามหลักอปริหานิยธรรม

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มุ่งเน้นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาวิเคราะห์เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา เอกสาร ตำรา ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการบริหารงานบุคคลตามหลักอปริหานิยธรรม

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลตามขั้นตอน คือการรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา เอกสาร ตำรา ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการบริหารงานบุคคลตามหลักอปริหานิยธรรม

ข้อมูลที่ได้ ผู้วิจัยจะทำการจัดกลุ่มข้อมูล (Data Grouping) ตามสาระสำคัญของวัตถุประสงค์และขอบเขตด้านเนื้อหา จากนั้นจะทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis Technique) พร้อมทั้งนำเสนอข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัย

ผลการวิจัย

1. หลักการบริหารงานบุคคล

จากการวิจัยพบว่า การบริหารงานบุคคล เป็นกระบวนการในการสรรหา คัดเลือก บรรจุแต่งตั้ง อารงรักษา ประเมินผลงาน พัฒนางาน สวัสดิการ ค่าตอบแทน และการออกจากงาน เพื่อสนองตอบความต้องการขององค์การในการจัดหาบุคคลเพื่อเข้ามาทำงานให้กับองค์การตามแผนงานที่วางไว้ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายขององค์การ มีวัตถุประสงค์ก็เพื่อให้บุคลากรที่มีความรู้ความสามารถและมีความเหมาะสมกับงาน มีคุณสมบัติสอดคล้องกับความต้องการขององค์การ

หลักการบริหารงานบุคคล ประกอบไปด้วย หลักความเสมอภาค หลักความ

สามารถ หลักความมั่นคง หลักความเป็นกลางทางการเมือง หลักการพัฒนา หลักแห่งความเหมาะสม หลักความยุติธรรม หลักสวัสดิการ หลักการเสริมสร้าง หลักมนุษยสัมพันธ์และสิทธิมนุษยชน หลักประสิทธิภาพ ความเป็นธรรมในเรื่องอัตราค่าจ้าง ความรู้สึกว่าตนเองมีค่าและเป็นส่วนหนึ่งขององค์กร ความเป็นกันเองกับพนักงาน การจ่ายค่าจ้างและค่าแรงโดยยืดอกความสามารถ การมีสภาพการทำงานที่ดี การยอมรับและเชื่อมั่นในความสามารถของบุคลากร

กระบวนการบริหารงานบุคคล ประกอบด้วย การวางแผนทรัพยากรมนุษย์ การสรรหาคัดเลือกและบรรจุแต่งตั้ง การให้ทดลองปฏิบัติงาน การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การจ่ายค่าตอบแทนและการอำนวยการโยกย้าย การย้ายและการโอน การประเมินผลการปฏิบัติงาน การพิจารณาความดีความชอบ การเลื่อนขั้นและการเลื่อนตำแหน่ง การดูแลความปลอดภัยและสุขภาพ การรักษาระเบียบวินัย การแรงงานสัมพันธ์และสวัสดิการ

2. หลักการบริหารนิยธรรม

หลักการบริหารนิยธรรม คือ ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว มี 7 ข้อ ดังนี้

- 1) หมั่นประชุมกันเนื่องนิത്യ (หมั่นประชุมกัน)
- 2) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ (พร้อมกันประชุม)
- 3) ไม่ถืออำเภอใจ บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่ได้บัญญัติ ถือปฏิบัติมันตาม วัชชีธรรม หลักการเดิมที่วางไว้ (สร้างวัฒนธรรมองค์กรเชิงสร้างสรรค์)
- 4) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันพึงรับฟัง (เคารพความคิดเห็น)
- 5) บรรดากุลสตรี กุมารีทั้งหลายมิให้อยู่อย่างถูกข่มเหงรังแก (ให้เกียรติกันและกัน)
- 6) เคารพบูชาเจดีย์ของวัชชี ทั้งภายในและภายนอก ไม่ละเลยการทำธรรมิกพลี (เคารพกฎกติกาองค์กร)
- 7) จัดให้ความอารักขา คุ่มครองป้องกันแก่พระอรหันต์ ตั้งใจให้ท่านที่ยังมิได้มาพึงมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่โดยผาสุก (รักษาความยุติธรรม)

3. รูปแบบการบริหารงานบุคคลเชิงพุทธบูรณาการตามหลักการบริหารนิยธรรม

จากการวิจัยพบว่า รูปแบบการบริหารงานบุคคลเชิงพุทธบูรณาการตามหลักการบริหารนิยธรรม ได้แก่

- 1) การสรรหาและการคัดเลือก เป็นจุดเริ่มต้นของการบริหารงานบุคคล การ

สรรหาและการคัดเลือกคนเข้าทำงานในองค์กร เป็นภารกิจหน้าที่ที่สำคัญของฝ่ายบุคคลที่ต้องสรรหาและคัดเลือกบุคลากรที่มีความรู้ ทักษะ และความสามารถที่เหมาะสมมาทำงานในตำแหน่งหน้าที่ที่องค์กรต้องการ

2) การบรรจุแต่งตั้งและการปฐมนิเทศ การบรรจุแต่งตั้ง สามารถกระทำได้ใน 3 ลักษณะ ได้แก่ การเลื่อนตำแหน่ง การโยกย้าย และการลดตำแหน่ง ทั้งนี้การอาจใช้การบรรจุแต่งตั้งในลักษณะต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ในการปรับปรุงโครงสร้างองค์กร พัฒนาประสิทธิภาพการทำงานของฝ่ายต่าง ๆ โดยพิจารณาจัดสรรคนให้เหมาะสมกับงาน รวมทั้งใช้ประโยชน์ในการให้รางวัลและการลงโทษ ส่วนการการปฐมนิเทศ เป็นกิจกรรมทางด้านการบริหารงานบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการพยายามแนะนำพนักงานใหม่ให้รู้จักหน่วยงาน และให้รู้จักงานในหน้าที่ที่ต้องทำ

3) การพัฒนาและการธำรงรักษา การพัฒนาบุคคลขององค์กร เป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งของการบริหารงานบุคคล โดยใช้การฝึกอบรมเป็นสำคัญ ซึ่งกระบวนการฝึกอบรมขององค์กรอาจมุ่งเน้น ในเรื่องของการฝึกอบรมเกี่ยวกับงาน หรือการพัฒนาบุคคล และการฝึกอบรมจะช่วยให้บุคลากรในองค์กรมีระดับความสามารถและทักษะที่เพิ่มขึ้น และการธำรงรักษา จะเป็นในส่วนของการตอบแทนและผลประโยชน์การทำงาน ค่าตอบแทน หมายถึง การให้เงินหรือสิ่งตอบแทนอื่นเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจให้กับผู้ปฏิบัติงานในการทำงานให้กับองค์กร

4) การสิ้นสุดการทำงาน เป็นการบริหารจัดการเพื่อให้บุคคลในองค์กรได้ออกจากงานในหน้าที่และความรับผิดชอบเมื่อถึงเวลาอันควร

5) หมั่นประชุมกัน ในการทำงานร่วมกันนั้น บุคลากรจำเป็นต้องมีการประชุมเกิดขึ้น การประชุมจึงเป็นงานสำคัญของผู้บริหารทุกระดับ และผู้ปฏิบัติงานทุกระดับ เป็นแหล่งสำคัญที่ผู้บริหารแสดงถึงความสามารถของการเป็นผู้นำในการดูแล กำกับ ควบคุมงานในความรับผิดชอบ งานการประชุมเป็นสิ่งที่ไม่ว่าจะหลีกเลี่ยงได้

6) พร้อมกันประชุม เมื่อมีการประชุมเกิดขึ้นแล้ว สิ่งสำคัญที่สุดคือ การมาประชุมและเลิกประชุมโดยพร้อมเพรียงกัน บุคลากรที่ทำงานด้านการประชุม จะต้องวางแผนให้ดี มีวิธีจูงใจสร้างวินัยการประชุม ให้เกิดขึ้นกับบุคลากรในองค์กรให้ได้

7) สร้างวัฒนธรรมองค์กรเชิงสร้างสรรค์ จะต้องมีการมีเรื่องของวิสัยทัศน์ (Vision) การที่จะมีวัฒนธรรมขององค์กรที่ดีควรเริ่มตั้งแต่การตั้งพันธกิจของบริษัท (mission) ไปถึงการสร้างตัวตนของบริษัท ว่าอยากให้องค์กรเราเป็นแบบไหน หรือมีคนทำงานแบบไหน รวมไปถึง คุณค่า (Values) คือการสร้างวัฒนธรรมองค์กรให้มีคุณค่าเหมาะสมกับทิศทางของบริษัท คุณค่าที่ดีจะช่วยจะปรับมุมมองและการทำงานของคนให้เป็นหนึ่งเดียว และการปฏิบัติ

(Practices) เป็นการสร้างวัฒนธรรมองค์กรให้ออกมาเป็นสิ่งที่พนักงานสามารถจับต้องได้ ยกตัวอย่างเช่น ข้อบังคับทางจริยธรรม หรือคู่มือการทำงาน เป็นต้น

8) การพบความคิดเห็น เป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้บุคลากรทำงานอย่างมีความสุข ผู้บริหารองค์กรควรให้ความสำคัญกับบุคลากรเมื่อแสดงความคิดเห็นใดๆ ออกมา โดยเฉพาะในการประชุมที่เป็นเวทีที่เปิดโอกาสให้บุคลากรทุกระดับได้ร่วมพูดคุย แสดงความคิดเห็น และลงมติร่วมกัน

9) ให้เกียรติกันและกัน เป็นสิ่งที่ควรมีการส่งเสริมและปฏิบัติอย่างจริงจัง การธำรงรักษามอบคนให้ทำงานอยู่กับองค์กรอย่างยาวนานนั้น หัวใจสำคัญคือ การให้เกียรติซึ่งกันและกัน ไม่ดูหมิ่นดูแคลน เหยียดหยามเพียงเพราะตำแหน่งต่างกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ส่งเสริมบุคลากรที่มีความรู้ ความสามารถ ทুম่เสียสละเพื่อนองค์กรอย่างแท้จริงให้มีโอกาสเจริญเติบโตก้าวหน้าในหน้าที่การงาน

10) การพบกฎกติกาองค์กร เป็นสิ่งสำคัญที่บุคลากรทุกคนในองค์กรจะต้องเคารพกฎกติการ่วมกัน เพราะทุกคนอยู่ภายใต้กฎกติกาอันเดียวกัน ต้องไม่มีผู้ใดอยู่เหนือกฎกติกา

11) รักษาความยุติธรรม ความยุติธรรมจะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้กระบวนการดังกล่าวนี้มีประสิทธิภาพ ผู้บริหารจะต้องมีความยุติธรรมและมีความเพียรในการรักษาความยุติธรรมนั้นไว้ ไม่เข้าข้าง ไม่อคติ ไม่มองแง่ลบ ไม่แบ่งพรรคพวก ทั้งนี้เพื่อให้ได้รับความไว้วางใจจากบุคลากรในองค์กรว่าเมื่อเข้ามาทำงานแล้วจะได้รับความยุติธรรมในการทำงาน และตัวของบุคลากรเองนั้นก็ควรที่จะมีความยุติธรรมทั้งต่อตนเองและต่อเพื่อนร่วมงานด้วย

อภิปรายผล

การบริหารงานบุคคลเป็นภาระงานที่มีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะทรัพยากรบุคคลเป็นแรงขับเคลื่อนองค์กรให้ประสบผลสำเร็จ หากการบริหารงานบุคคลทำได้อย่างมีประสิทธิภาพก็จะส่งผลพลีที่ดียิ่งแก่องค์กรนั้นๆ การบริหารงานบุคคลจึงต้องพิจารณาอย่างรอบคอบเพื่อให้สามารถวางแผนได้ตรงกับงาน ซึ่งสอดคล้องกับ พระมหาญาณวิมลคุปต์ เขตต์สิริวรกุล และ นพดล เจนอักษร ที่กล่าวว่า การจัดคนเข้าทำงาน จะต้องตระหนักถึง ลักษณะทางชีวภาพ การรับรู้และการเรียนรู้ ความสามารถ ค่านิยมและเจตคติและ บุคลิกภาพ พฤติกรรมกลุ่มในองค์กร ซึ่งแยกย่อยเป็น 1) การมีส่วนร่วมและ 2) การทำงานเป็นทีม ความเครียดและความท้อแท้ในการทำงาน และความขัดแย้งและการเจรจาต่อรอง หลักการบริหารงานบุคคลสามารถใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ได้ คือ หลักอปริหานิยธรรม เพราะเป็นสร้างคนดีและคนเก่งในทัศนะของพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับงานวิจัยของ

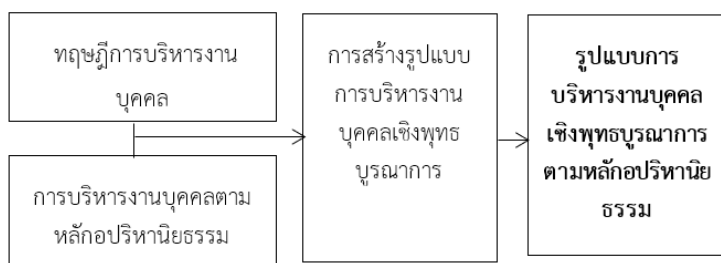
สุขุมพงศ์ ชาญนวงศ์ และ นิติกานต์ ธรรมธรรษาที่ระบุว่า คุณสมบัติของคนเก่งและคนดีในพระพุทธศาสนา จะต้องมียุทธศาสตร์ 7 ประการ คือ รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล นอกจากนี้ คนเก่งจะต้องมีความรู้ ความสามารถ มีทักษะในการปฏิบัติงานที่ดีเยี่ยม มีสติปัญญาสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ และทุ่มเทกำลังกายและกำลังใจทำงานให้กับองค์กร

สัปปุริสธรรมเป็นหลักธรรมที่เป็นพื้นฐานในการพิจารณาถึงเหตุ ผล สภาพแวดล้อม คุณสมบัติเฉพาะด้าน การปฏิบัติตน การแนวทางการปฏิบัติงานที่เน้นความพร้อมเพรียง ความสามัคคี จึงเหมาะที่จะนำมาเป็นหลักในการบริหารงานบุคคลได้เป็นอย่างดียิ่ง สอดคล้องกับผลการวิจัยของ พระสมหมาย อตฺตสิทฺโธ (พีชสิงห์) และคณะ ที่ระบุว่า อภิธานียธรรมเป็นหลักป้องกันความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญขององค์กรฝ่ายเดียว หากองค์กรไหนนำไปประยุกต์ใช้ก็จะสามารถนำไปเป็นแนวทางปฏิบัติด้านการบริหารจัดการองค์กรนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี ซึ่งตรงกับ พระมหาตณฐวัฒน์ ธรรมธีโร บุญส่ง สิ้นจันนอก และ สมเดช นามเกตุ ที่ศึกษาพบว่า การประยุกต์ใช้กับการบริหารงานบุคคล มี 7 ประการ ได้แก่ 1. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ 2. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม 3. ไม่ตั้งกฎระเบียบที่ขัดต่อระเบียบเดิม 4. มีความเคารพนับถือต่อผู้บังคับบัญชา 5. ให้เกียรติและคุ้มครองสิทธิสตรี 6. ให้ความเคารพต่อสถานที่ 7. ให้ความดูแลเอาใจใส่ต่อท่านผู้มาเยือน

องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

จากการอภิปรายผลการวิจัย สามารถกำหนดโมเดล (Model) เป็นองค์ความรู้ที่ได้รับ ดังนี้

จากแผนภูมิจะเห็นได้ว่า หลักอภิธานียธรรมเมื่อประยุกต์เข้ากับทฤษฎีด้านการบริหารงานบุคคล จะสามารถสร้างรูปแบบการบริหารบุคคลเชิงพุทธบูรณาการ อันจะทำให้องค์กรสามารถบริหารงานบุคคลได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

สรุป

การบริหารงานบุคคลเป็นหนึ่งในการบริหารองค์กร เพราะบุคคลหรือมนุษย์เป็นทรัพยากรที่สำคัญ การบริหารงานบุคคลนั้นมีจุดเริ่มต้นตั้งแต่การรับเข้า การอบรมสมาชิก การมอบหมายงาน การกำหนดตำแหน่ง การให้ค่าตอบแทน การพัฒนาศักยภาพ การให้ขวัญกำลังใจ และการประเมินผลการทำงาน อนึ่ง การบริหารงานบุคคลนั้นแตกต่างจากการบริหารงานอื่น ๆ เพราะมีความเกี่ยวข้องกับมนุษย์ ซึ่งมีอัตลักษณ์และความแตกต่างเฉพาะบุคคลเป็นอย่างมาก ผู้บริหารจึงจำเป็นต้องใช้ความสามารถและเทคนิคในการบริหารอย่างรอบคอบ ในพระพุทธศาสนาถือว่า บุคคลสามารถพัฒนาและเรียนรู้ได้ จึงให้ความสำคัญกับการบริหารงานบุคคล ดังจะเห็นได้จากการคัดกรอกคนเข้ามาบวช การอบรมสั่งสอน การมอบหมายงาน ฯลฯ ของพระพุทธเจ้า อนึ่ง หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการบริหารงานบุคคลคือหลักอปริหานิยธรรม ซึ่งเป็นหลักของความเจริญแต่อย่างเดียวขององค์กร ไม่นำองค์กรไปสู่ความเสื่อมหรือความไร้เสถียรภาพ ประกอบด้วยคุณลักษณะ 7 ประการ คือ การหมั่นประชุมปรึกษาหารือ การพร้อมเพรียงในการปฏิบัติงาน การปฏิบัติงานตามกรอบภารกิจของตนอย่างเคร่งครัด การรับฟังนโยบายและทำตามนโยบายของผู้บริหาร การเคารพกันตามสายปฏิบัติงาน การให้เกียรติแก่สตรีและที่ปรึกษาขององค์กร เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นกรอบการทำงานของการพัฒนางานบุคคลทั้งสิ้น

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง การบริหารงานบุคคลเชิงพุทธบูรณาการตามหลักอปริหานิยธรรม ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1) ควรมีการประยุกต์ใช้หลักอปริหานิยธรรมในการเสริมสร้างศักยภาพการทำงานร่วมกันของบุคลากรในองค์กร โดยเฉพาะในกระบวนการทำงานที่ต้องอาศัยความสามัคคีและความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนในองค์กร

2) ควรมีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา อาทิ หลักสัปปุริสธรรม หลักภavana 4 หลักไตรสิกขา และหลักพรหมวิหาร 4 ไปประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมการทำงานของบุคลากรในองค์กร ทั้งนี้ เพื่อเป็นการพัฒนาทั้งศักยภาพ ประสิทธิภาพ และคุณภาพในการทำงานแบบองค์รวม

3) บุคลากรในองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน ควรให้ความสนใจในการนำผลการวิจัยนี้ไปประยุกต์ใช้ ถึงแม้ว่าการวิจัยนี้จะเพียงการวิจัยเชิงเอกสาร แต่ผลการวิจัยที่ได้นั้นสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการบริหารงานบุคคลได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแนวทางการประยุกต์ใช้หลักสัปปริสธรรม เพื่อส่งเสริมศักยภาพการทำงานเชิงระบบของบุคลากรในองค์กร ทั้งนี้ หลักธรรมดังกล่าวนี้มีความเหมาะสมเป็นอย่างมากสำหรับการพัฒนาศักยภาพและประสิทธิภาพการทำงานของบุคลากรในองค์กร

2) ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมการทำงานร่วมกันเป็นทีมของบุคลากรในองค์กร เพราะนอกเหนือจากหลักสัปปริสธรรมที่สามารถพัฒนาศักยภาพการทำงานได้แล้ว ยังมีหลักธรรมอื่นอีกมากในพระไตรปิฎกที่ส่งเสริมการทำงานร่วมกันเป็นทีมได้

3) ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ในพระไตรปิฎก ซึ่งจากการศึกษาเบื้องต้นพบว่ามีกล่าวถึงการกำเนิดโลกและจักรวาล การกำเนิดมนุษย์ การจัดตั้งสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และอีกมากมาย ซึ่งควรมีการรวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ที่ชัดเจน และง่ายต่อการนำมาประยุกต์ใช้กับศาสตร์สมัยใหม่

บรรณานุกรม

- จำรัส จันทร์แสงศรี. (2554). **หลักการบริหารงานสมัยใหม่กับหลักการบริหารงานเชิงพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สมาคมพัฒนาแห่งประเทศไทย.
- พระครูสุพลวุฒิก (ทวนชัย สุภโร). (2558). “ระบอบสามัคคีธรรม: บทเรียนจากเจ้าลจฉวีถึงสังคมไทย”. **วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์**. 2 (1): 48.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2549). **พุทธวิธีบริหาร**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาทิจการ โชติปญฺโญ. (2558). “การบริหารงานบุคคลตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา”. **วารสารบัณฑิตศาสตร์ มมร**. 13 (2): 48.
- พระมหาญญัญญ์คุปต์ เขตต์สิริวรกุล และ นพดล เจนอักษร. (2558). “หลักการบริหารที่ปรากฏในมหานิบาตชาดก”. **Veridian E-Journal, Silpakorn University ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ**. 8 (2): 2729- 2730.
- พระมหาตณัฐวัฒน์ ธมฺมธโร บุษง์ สิ้นธฺนอก และ สมเดช นามเกตุ. (2564). “แนวทางการบริหารงานบุคคลตามหลักอปริหานิยธรรม 7 ของผู้บริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา จังหวัดหนองคาย”. **Journal of Modern Learning Development**. 6 (4): 255-256.
- พระมหาอิสรกานต์ จิตปัญโญ. (2558). “การบริหารงานบุคคลในองค์กรสมัยใหม่”. **พุทธจักร**.

69 (5) : 18.

พระสมหมาย อตถสิทฺโธ (พีชสิงห์) และคณะ. (2559). “รูปแบบการนำหลักอปริหานิยธรรมไปใช้ในการบริหารของผู้บริหารสังกัดองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นจังหวัดร้อยเอ็ด”.

ธรรมทัศน์. 16 (1) : 101–102.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมพงษ์ เกษมสิน. (2556). **การบริหารงานบุคคลแผนใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช.

สุขุมพงศ์ ชาญนวงศ์ และ นิติกานต์ ธรรมหรรษากุล. (2564). “พุทธวิธีบริหารคนเก่งและคนดี เพื่อพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรมนุษย์ในยุคโลกไร้พรมแดน”. **วารสารการบริหารและสังคมศาสตร์ปริทรรศน์**. 4 (4) : 99.

Drucker, P. F. (1973). **Management: Tasks, Responsibilities, Practices**. New York: Harper & Row Publication.

การพัฒนาจิตตามหลักภavana 4

The Development of Mind According to Bhavana 4

พระมหาธนู ญาณโสภณ (อินทนนท์)

Phramaha Thanawut Yanasobhano (Inthanon)

วัดไร่ศรีธรรม

Wat Rat Ratsami Tham

Corresponding Author,: Phramaha.Thanawut.Yanasobhano@hotmail.com

Received: 2024-06-12 Revised: 2024-06-24 Accepted: 2024-06-26

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ข้อ คือ 1. เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎีการพัฒนาจิตตามหลักภavana 4 และ 2. เพื่อประยุกต์ใช้หลักการพัฒนาจิตตามหลักภavana 4 เป็นวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) ผลการวิจัยพบว่า

1. แนวคิด ทฤษฎีการพัฒนาจิตตามหลักภavana 4 พบว่า การพัฒนาจิตด้านกาย ภavana คือ การเจริญกายนุสสนาสติปัฏฐาน ที่ประกอบไปด้วย อิริยาบถปัพพะ สัมปชัญญะปัพพะ ธาตุปัพพะ มาตามลำดับ เป็นการมุ่งพิจารณาในกายของตนเองเป็นหลัก การพัฒนาจิตด้านศีลภavana เป็นการพัฒนาพฤติกรรมที่มุ่งถึงการฝึกอบรมกาย วาจา ให้เป็นฐานในการพัฒนาจิต การพัฒนาจิตด้านจิตภavana เป็นการฝึกอบรมจิต ช่มอารมณ์ความรู้สึกได้เพื่อให้เกิดความมั่นคงทางอารมณ์และความรู้สึก สิ่งสำคัญคือมีสติที่พร้อมไปด้วยความไม่ประมาท สมาธิที่จดจ่อต่อการเกิดสภาวะของจิต ความเพียรที่จะต้องหมั่นฝึกพิจารณาเหตุผล การพัฒนาจิตด้วยปัญญา ภavana สามารถปฏิบัติได้ด้วยการพัฒนาความรู้ ความเข้าใจของตนเองให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง

2. การพัฒนาจิตตามหลักภavana 4 พบว่า การพัฒนาร่างกาย คือ การเข้าใจสภาพร่างกาย การสร้างสุขภาพที่ดีด้วยการออกกำลังกาย กินอาหารอย่างเหมาะสม รักษาสุขภาพร่างกายให้ปราศจากโรคภัย และการพัฒนาจิตใจให้สัมพันธ์กับร่างกายที่จะช่วยเกิดความมั่นคงทางด้านอารมณ์ที่ส่งผลต่อร่างกาย การพัฒนาพฤติกรรม คือ การรับรู้ผลของพฤติกรรมที่จะทำให้เกิดการพิจารณาเลือกปฏิบัติตน สร้างศรัทธาให้เกิดในการยึดถือหลักปฏิบัติด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจ และการปฏิบัติตาม การพัฒนาจิตใจ คือ ควบคุมสติให้เกิดความมั่นคงเพื่อการรับรู้สิ่งต่าง ๆ อย่างไม่ประมาท หมั่นฝึกสมาธิให้เกิดสภาวะความเข้มแข็งทางจิตใจที่ไม่หวั่นไหวไปกับสิ่งต่าง ๆ และการคิดอย่างมีเหตุผลตามสภาวะความเป็นจริงที่จะช่วยให้เกิดการตัดสินใจอย่าง

มีประสิทธิภาพตามมา การพัฒนาปัญญา คือ การแลกเปลี่ยนที่เป็นกระบวนการเริ่มต้นของการเกิดปัญญาจากการฟัง การคิดพิจารณาโดยโยนิโสมนสิการ

คำสำคัญ : การพัฒนาจิต, หลักภavana 4, พระพุทธศาสนา

Abstract

The research study has 2 objectives: 1) to examine the concepts and theories of the development of the mind according to the Bhavana 4, and 2) to apply the principles of mind development according to the Bhavana 4. This study employs a document research methodology. The research findings reveal the following:

1. In the realm of mind development according to the Bhavana 4, it is found that the development of the physical aspect of the mind involves the cultivation of the Kayanupassana Satipatthana, namely Ariyapathapabba, Sampajaññapabba, Tatupabba, in sequential order. This involves contemplating one's own body as the foundation. The development of the ethical aspect involves training in body and speech, building a foundation for mind development. The development of the mental aspect includes training in meditation, suppressing emotions, and cultivating awareness, which creates a steady presence of mind, and earnestly nurturing reasoning. Mind development through wisdom, by nurturing knowledge and understanding of oneself, leads to genuine insight.

2. Regarding the development of the mind according to the Bhavana 4, it is found that the development of the body involves understanding its condition, promoting physical well-being through exercise, proper diet, and maintaining health, as well as cultivating a relationship between the mind and body to generate emotional stability. The development of behavior involves recognizing the consequences of actions and making choices that align with virtuous principles through unwavering commitment and action. The development of the mind involves controlling consciousness to establish emotional stability, perceiving various phenomena without aversion, diligently practicing meditation to attain a resolute mental state, and employing rational thinking based on truthful states

to facilitate effective decision-making. The development of intelligence entails exchanging and initiating the process of wisdom generation through attentive listening and contemplation with the Yonisomanasikara.

Keywords: Mind Development, Bhavana 4, Buddhism

บทนำ

ในปัจจุบันมีการพัฒนาด้านวัตถุและเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ถึงแม้จะมีปัจจัยในชีวิตประจำวันทุกด้าน แต่ไม่ได้เป็นผู้ที่มีความสุขอย่างแท้จริง เนื่องจากไม่ได้รับการพัฒนาด้านจิตใจไปพร้อมกับการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงไปตามวัตถุ ส่งผลกระทบต่อจิตใจของบุคคลในสังคม ทั้งในด้านตนเอง ด้านครอบครัว ด้านเศรษฐกิจและด้านสังคมที่มีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง สภาพสังคมไทยในปัจจุบันส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนชาวไทยมากขึ้นทุกวัน ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ การปรับตัว ทุกอย่างดำเนินการไปอย่างรวดเร็วทำให้ประชาชนหันไปพึ่งวัตถุ เพื่อใช้เป็นเครื่องอำนวยความสะดวกให้แก่ตนเอง จนเกิดเป็นความเคยชินคิดว่าวัตถุเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เหล่านี้ คือ สิ่งจำเป็นของการดำรงชีวิต โดยลืมนึกถึงศักยภาพของร่างกายและจิตใจของตนเอง ซึ่งมีพลังและศักยภาพมากกว่าวัตถุหลาย ๆ ชิ้น ความทันสมัยของโลกในยุคปัจจุบัน (ฝ่ายวิชาการบริษัท สกายบุ๊กส์ จำกัด, 2549: 20-25) ที่เป็นเรื่องหนักใจแก่สังคมไทยทั่วไปไม่น้อยไปกว่าปัญหาด้านอื่น ๆ นั่นคือ เมื่อโลกมีความเจริญด้านวัตถุมากยิ่งขึ้นเท่าใด ความเจริญด้านจิตใจของมนุษย์ในสังคมกลับมีความเสื่อมถอยลง เพราะความนิยมในวัตถุ จนเรียกได้ว่า คนในปัจจุบันตกอยู่ภายใต้อำนาจของวัตถุนิยมก็ว่าได้ (พุทธทาส ภิกขุ, 2542: 45-47)

หลักพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อการพัฒนาจิตใจ ถือเป็นเรื่องสำคัญในการพัฒนาต่อคุณภาพชีวิต มนุษย์ส่วนใหญ่มุ่งเน้นการพัฒนาและเปลี่ยนแปลง เพื่อหาความมั่นคงทางด้านวัตถุเป็นหลัก ส่งผลให้เกิดปัญหาหลาย ๆ ด้าน อาทิเช่น การแข่งขันด้านวัตถุเพื่อให้เกิดความเท่าเทียมกันจึงทำให้คนในสังคมขาดคุณธรรมในการดำรงชีวิต การพัฒนาจิตใจที่ได้รับการฝึกฝนย่อมเห็นความเป็นจริงตามสภาวะที่เกิดขึ้นและยอมรับกับสิ่งที่เกิดขึ้น โดยเริ่มตั้งแต่การพัฒนาขั้นพื้นฐานของชีวิตจนถึงขั้นสูงสุดของชีวิต คือ การสำเร็จมรรคผล นิพพาน ที่กล่าวว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีศักยภาพในการเรียนรู้สูงนั้น เนื่องจากสมองของมนุษย์เป็นโครงสร้างที่วิจิตรที่สุดในจักรวาล มนุษย์สามารถเรียนรู้ให้ประสบความสำเร็จอะไรก็ได้ เช่น การเรียนรู้ ให้รู้ความจริง เรียนรู้ให้รู้ความงาม เรียนรู้ให้รู้ความดีหรือความถูกต้อง เรียนรู้อย่างมีความสุข และเรียนรู้

ให้บรรลุความสุขได้ (ประเวศ วะสี, 2544: 17) การพัฒนาที่สมบูรณ์ควรพัฒนาทั้งด้านวัตถุ และด้านจิตใจ โดยการนำหลักภาวนา 4 มาใช้พัฒนาจิตใจเพื่อให้เกิดการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขในสังคม พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการพัฒนาดน จึงเชิดชูบุคคลผู้มีการพัฒนาแล้วว่าเป็นบุคคลสูงสุด (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 321: 113) เป็นผู้ควรค่าแก่การบูชา (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่ม 21 ข้อ 36: 59) การยกย่องเช่นนั้น เกิดจากคุณของภาวนา 4 ที่เป็นผลของการฝึกตนนั่นเอง (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 106: 63)

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสวิธีพัฒนาจิตใจที่เรียกว่า “จิตตภาวนา” หรือ “สมาธิ” เป็นหลัก คำสอนทางพระพุทธศาสนาเน้นการพัฒนาจิตใจ และยังถือเป็นหน้าที่ของชาวพุทธ ที่ควรศึกษาหลักคำสอน และนำมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ดังมีพุทธภาษิตกล่าวว่า “มโนปุพพคมมา ธมมา มโนเสฏฐา มโนมยา มนสา เจ ปญฺเฐน ภาสตี วา กริตี วา ตโต น ทุกขมนเวติ จกํ ว วทโต ปทํ” “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นใหญ่ มีใจเป็นหัวหน้า สำเร็จด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจร้าย พุดอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขา เพราะเหตุ (ที่มีใจร้าย) นั้นดุจล้อที่หมุนไปตามรอยเท้า โคที่ลากแอกไปอยู่ฉะนั้น แต่ถ้าบุคคลมีใจผ่องใสแล้ว พุดอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี ความสุขย่อมตามเขาไป เพราะเหตุ (ที่มีใจผ่องใส) นั้น เหมือนเงาไปตามตัว ฉะนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 11: 154-17) ด้วยประการดังกล่าวนี้ ความทุกข์ทางใจของมนุษย์ล้วนเกิดขึ้นจากการเข้าไปยึดมั่น หลงใหล และปรุงแต่งกับอารมณ์ไม่ว่าสุขหรือทุกข์ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง จนเป็นปัจจัยทำให้เกิดความคิดคำพูดหรือการกระทำผู้ใดได้ฝึกเจริญสติจนบรรเทา ลดละ และไม่ยึดติดในกิเลส 3 คือราคะ โทสะ โมหะ ได้แล้ว

จิตของมนุษย์นั้นเดิมเป็นจิตที่ประภัสสร สะอาดไม่มีมลทินและความเศร้าหมองใด ๆ เหมือนจิตของเด็กแรกเกิดที่เต็มไปด้วยความบริสุทธิ์ เต็มไปด้วยขั้น 5 อันบริสุทธิ์และมีความสุขสมบูรณ์พร้อม แต่ไม่มีสติรู้ ไม่มีปัญญารักษา พอชีวิตนี้เจริญเติบโตขึ้น สังขารล่วงกาลผ่านวัยไป ความพึงพอใจ ความไม่พึงพอใจ ความคิด ความหวัง ความรัก ตลอดถึงความชัง ได้เข้ามาในจิตบ่อยครั้งขึ้น กระทบสัมผัสแล้วจึงก่อให้เกิดความรู้สึก คือเวทนา ถูกใจก็เป็นสุข มีความรู้สึกไม่ถูกใจก็เป็นทุกข์หรือเฉย ๆ จะเห็นว่าธรรมชาติเหล่านี้ เมื่อสัมผัสแล้วรู้สึกได้ด้วยใจในอายตนะนั้น ๆ หรือมีวิญญาณเกิดขึ้น บางครั้งตั้งอยู่ บางครั้งดับไป เกิดขึ้นเพราะมีเหตุปัจจัยให้เกิดแล้ว พอสิ้นเหตุปัจจัย จิตนั้นก็ดับไป แต่ความพอใจและความไม่พอใจ ความไม่แน่ใจก็ยังค้างคาติดในใจอยู่ตลอดเวลา หากจิตคิดไม่ดีย่อมส่งผลกระทบต่อการศึกษาปฏิบัติ เมื่อฝึกได้ดีแล้วย่อมไม่มีความทุกข์ใด ๆ เกิดขึ้นภายในจิตใจ จึงควรนำหลักธรรมนี้มาประพฤติปฏิบัติ ตามสภาพชีวิตของบุคคลนั้นที่พึงกระทำหรือสามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของตนได้ โดยมีหลักการพัฒนา ในที่นี้มุ่งเจาะจงการพัฒนาในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ภาวนา 4 คือ การ

เจริญการทำให้เป็นให้มีขึ้นการฝึกอบรมการพัฒนา

1. กายภาวนา เป็นการเจริญกาย, พัฒนากาย, การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกันเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ, การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

2. สีสภาวนา เป็นการเจริญศีล, พัฒนาความประพฤติ, การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน

3. จิตตภาวนา การเจริญจิตพัฒนา และฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทนมีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส

4. ปัญญาภาวนา เป็นการเจริญปัญญาพัฒนาและฝึกอบรมปัญญาให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546 : 70) ดังพุทธภาษิตที่ว่า “ภาวิตกาโย ภาวิตสีโล ภาวิตจิตโต ภาวิตพลโย” (พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย, เล่ม 30 ข้อ 148 : 71) แปลว่า มีกายอันพัฒนาแล้ว มีศีลอันพัฒนาแล้ว มีจิตอันพัฒนาแล้ว มีปัญญาอันพัฒนาแล้ว

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาการพัฒนาจิตตามหลักภาวนา 4 คือ กายภาวนา สีสภาวนา จิตตภาวนา ปัญญาภาวนา มีแนวคิด ทฤษฎีการพัฒนาจิตตามหลักภาวนา 4 และการประยุกต์ใช้หลักการพัฒนาจิตตามหลักภาวนา 4 เป็นอย่างไร ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ขัดเกลานิวัตรมารณ มาพัฒนาจิตใจให้เข้มแข็งเพื่อให้สามารถรองรับปัญหาในการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันซึ่งมีแต่ความเจริญทางวัตถุให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ให้อนุชนรุ่นหลังได้ตระหนักถึงคุณค่าและสืบทอดพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญก้าวหน้าต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎีการพัฒนาจิตตามหลักภาวนา 4
2. เพื่อประยุกต์ใช้หลักการพัฒนาจิตตามหลักภาวนา 4

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษากระบวนการพัฒนาจิตตามหลักภาวนา 4 ในพระไตรปิฎก เป็นการวิจัยวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาวิเคราะห์เอกสาร และงานวิจัย

ที่เกี่ยวข้องโดยการเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเอกสารปฐมภูมิ ซึ่งประกอบด้วยพระไตรปิฎก และเอกสารทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ที่เน้นการวิเคราะห์เกี่ยวกับแนวทางการศึกษาของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก โดยมีขั้นตอนดังนี้

1) ทบทวนข้อมูลจากพระไตรปิฎก ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.2539 จากเอกสาร ตำราและผลการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประเด็นการพัฒนาจิตตามหลักภavana 4

2) ออกแบบการดำเนินการศึกษาวิจัย ร่างเอกสารเอกสารการวิจัยเพื่อขอคำแนะนำและข้อเสนอแนะ

3) นำข้อเสนอแนะมาปรับปรุงแก้ไขเอกสาร

4) ดำเนินการรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก จากเอกสาร ตำราและผลการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประเด็นการพัฒนาจิตตามหลักภavana 4

5) วิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ พร้อมทั้งนำเสนอในรูปแบบการพรรณนาโดยอ้างอิงจากเอกสาร ตำรา และพระไตรปิฎก เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยต่อไป

ผลการวิจัย

1. แนวคิด ทฤษฎีการพัฒนาจิตตามหลักภavana 4

จากการศึกษาพบว่า การพัฒนาจิตก็คือการมุ่งเน้นการฝึกจิตให้รู้เท่าทันทางอารมณ์และความรู้สึก เป็นธรรมชาติของชีวิตที่ย่อมดำเนินด้วยอารมณ์และความรู้สึกตามสัญชาตญาณ ซึ่งในแต่ละช่วงก็จะมีสิ่งต่าง ๆ เข้ามาสัมผัสจะต้องรับรู้ให้เท่าทัน ไม่หลงไปกับสิ่งที่มากระทบอารมณ์ในขณะนั้น เรียกได้ว่าจิตเป็นส่วนหนึ่งของการรับรู้การเปลี่ยนแปลงตามสภาวะต่าง ๆ ที่มาสัมผัสกระทบต่ออารมณ์ความรู้สึกนั่นเอง จิตตภavana ก็คือ ชีวิตพัฒนา จิตตภavana คือ การทำจิตให้เจริญ ก็คือ ชีวิตพัฒนานั่นคือ การพัฒนาชีวิต หมายความว่า ทำให้มากขึ้น ให้ดีขึ้น จึงจะเรียกว่า พัฒนา ถ้ามากขึ้นแต่ไม่ดีขึ้นหรือเลวลงอย่างนี้ไม่เรียกว่า พัฒนา (พุทธทาสภิกขุ, 2544: 44)

ภavana เป็นคำในภาษาบาลี ที่มีรูปปกกิริยาศัพท์เป็น ภาวเต มีความหมายตรง กับ คำว่า วฑฺฒติ ซึ่งก็ คือ วัฒนา หรือการพัฒนา ที่ใช้ในภาษาไทย คำว่า ภavana ในคำสอนของพระพุทธศาสนา หมายถึงการทำให้มีขึ้นเป็นครั้ง, การทำให้เกิดขึ้น, การเจริญ, การบำเพ็ญ, การฝึกอบรม, การพัฒนา เพื่อทำสิ่งที่ยังไม่มีให้มีขึ้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). 2546: 203) มีอยู่ 4 ประการ คือ

1) กายภavana คือ การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรมให้รู้จักติดต่อกัน

กับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มีให้เกิดโทษให้ กุศลธรรมงอกงาม ให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

2) ศิลภาวนา คือ การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ใน ระเบียบวินัยไม่เบียดเบียน หรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน

3) จิตภาวนา คือ การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญ งอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีการเมตตา มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

4) ปัญญาภาวนา คือ การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลก และชีวิตตามสภาวะ สามารถทำให้เป็นอิสระทำตนให้ บริสุทธิ์จากกิเลส และปลอดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

สำหรับในทางพุทธศาสนานั้นได้มีหลักการพัฒนาตนเองแบบรอบด้านไว้ดังนี้ (อภิมรณ สีดาคำ, 2550: 67)

1) กายภาวนา แปลว่า การพัฒนากาย หมายถึง การพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เพื่อคุณภาพชีวิตในการดำรงตนอยู่ในสังคม เช่น การสำรวมระวังตาเมื่อเวลาเห็นรูป หูเมื่อได้ยินเสียง จมูกเมื่อได้ดมกลิ่น ลิ้นเมื่อได้ลิ้มรส และกายเมื่อได้สัมผัส เป็นต้น

2) ศิลภาวนา แปลว่า การพัฒนาศีล หมายถึง การควบคุมพฤติกรรมทางกาย และวาจาไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่น เพื่อประโยชน์สุขในการอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ในสังคม เพราะการไม่เบียดเบียนกันเป็นสุขในโลก

3) จิตภาวนา แปลว่า การพัฒนาจิต หมายถึง การทำจิตให้มีความรักความเมตตา การทำจิตใจให้มีความอดทนและเข้มแข็ง เรียกว่าให้จิตมีสุขภาวนา ได้แก่ จิตมีคุณธรรม มีความคิดสร้างสรรค์ ทำให้จิตสูงขึ้นนำไปสู่ความสุขคือนิพพาน

4) ปัญญาภาวนา แปลว่า การพัฒนาปัญญา หมายถึง การฝึกฝนอบรมเป็นวิธีการทำให้เกิดปัญญา คือความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายอย่างเป็นกระบวนการ หรือตามที่เป็นจริงของสังขาร รู้เท่าทันสภาวะของโลกและชีวิต จนยกระดับจิตให้อยู่เหนือปัญหาและเป็นอิสระได้ ไม่เป็นทาสแห่งตนหากหลุดพ้นจากสภาวะทุกข์มุ่งไปสู่ความสุขคือพระนิพพาน

การพัฒนาจิตด้านกายภาวนาคือ การเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ที่ประกอบไปด้วย อิริยาบถปัพพะ สัมปชัญญะปัพพะ ธาตุปัพพะ มาตามลำดับ จะเห็นได้ชัดเจนว่ามุ่งให้

พิจารณาในกายของตนเองเป็นหลัก การพัฒนาจิตด้านศีลภาวนา เป็นการพัฒนาพฤติกรรมที่มุ่งถึงการฝึกอบรมกาย วาจา ให้เป็นฐานในการพัฒนาจิตต่อด้วย คือการฝึกอบรมให้รู้จักควบคุมตนในเรื่องกาย วาจา นั้นที่ส่งผลต่อการเกิดเวทนา จึงต้องทำความเข้าใจเหตุก็คือพฤติกรรมที่ทำกับผลก็คือการเกิดความรู้สึกต่างๆ การพัฒนาจิตด้านจิตภาวนา เป็นการฝึกอบรมจิต ชมอารมณ์ความรู้สึกได้เพื่อให้เกิดความมั่นคงทางอารมณ์และความรู้สึก สิ่งสำคัญจึงประกอบด้วย การมีสติที่พร้อมไปด้วยความไม่ประมาท สมาธิที่จดจ่อต่อการเกิดสภาวะของจิต ความเพียรที่จะต้องหมั่นฝึกพิจารณาและเหตุผล การพัฒนาจิตด้วยปัญญาภาวนาสามารถปฏิบัติได้ด้วยการพัฒนาความรู้ความเข้าใจของตนเองให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง และใช้ความรู้แก้ปัญหา ทำให้เกิดสุขได้ คิทธิวินิจัยใช้ปัญญาโดยบริสุทธิ์ใจ รู้เข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง

2. การประยุกต์ใช้หลักการพัฒนาจิตตามหลักภาวนา 4

จากการศึกษาพบว่า การพัฒนาร่างกายคือ การเข้าใจสภาพร่างกายของตนเอง จากการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงอย่างถื่นวนที่จะทำให้เข้าใจว่าจะต้องดูแลอย่างไรให้เหมาะสม การสร้างสุขภาพที่ดีด้วยการออกกำลังกาย กินอาหารอย่างถูกต้องเหมาะสม การรักษาสุขภาพร่างกายให้ปราศจากโรคภัย และการพัฒนาจิตใจให้สัมพันธ์กับร่างกายที่จะช่วยเกิดความมั่นคงทางด้านอารมณ์ ที่ส่งผลต่อร่างกาย การพัฒนาพฤติกรรม คือ การรับรู้ผลของพฤติกรรมที่จะทำให้เกิดการพิจารณาเลือกปฏิบัติตนอย่างเหมาะสม สร้างศรัทธาให้เกิดในการยึดถือหลักปฏิบัติด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจ และการปฏิบัติตามการพัฒนาจิตใจ คือ ควบคุมสติให้เกิดความมั่นคงเพื่อการรับรู้สิ่งต่าง ๆ อย่างไม่ประมาท หมั่นฝึกสมาธิให้เกิดสภาวะความเข้มแข็งทางจิตใจที่ไม่หวั่นไหวไปกับสิ่งต่าง ๆ และสุดท้าย คือ การคิดอย่างมีเหตุผลที่มีการพิจารณาตามสภาวะความเป็นจริง ที่จะช่วยให้เกิดการตัดสินใจอย่างมีประสิทธิภาพตามมา การพัฒนาปัญญา คือ การแปลกเปลี่ยนที่เป็นกระบวนการเริ่มต้นของการเกิดปัญญาจากการฟังและการถาม การคิดอย่างสร้างสรรค์เป็นการพิจารณาบนฐานข้อมูลที่สร้างให้เกิดประโยชน์ทั้งกับตนเองและสังคม และปฏิบัติก้าวหน้าเป็นการปฏิบัติที่ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้า ทั้งสำหรับตัวผู้ปฏิบัติเองและสำหรับสังคมโดยรวม ดังที่กล่าวมาย่อจะช่วยให้เกิดการพัฒนาทางด้านปัญญาอย่างต่อเนื่อง

อภิปรายผล

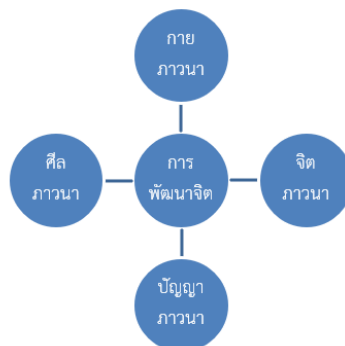
การพัฒนาจิตเป็นการพัฒนาที่สมบูรณ์ของพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อการพัฒนาจิตมากกว่าการพัฒนาทางด้านกายภาพ เพราะจิตที่พัฒนาดีแล้วย่อมอยู่เป็นสุขและส่งผลให้การทำงานประสบความสำเร็จได้ด้วย สอดคล้องกับ พระสุวรรณ สุวณโณ (เรืองเดช) ที่ศึกษาพบว่า ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้ดีกว่าเดิม เพราะมีสติ

ระลึกรู้ในการทำงาน เข้าใจคนอื่นได้ดี ปรับสภาวะทางจิตให้ยืดหยุ่นได้ มีความตั้งใจมั่น หรือทำให้มีสมาธิจิตที่ยาวนานกว่าเดิม ทำให้เกิดปัญหาในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ในชีวิตประจำวันได้ เช่น เมื่อมีสติก็ไม่ก่อปัญหา ไม่วุ่นวาย ไม่ทำความเดือดเนื้อร้อนใจ ซึ่งตรงกับผลการศึกษาของ พระทรัพย์ ชุมหาวิโร (บุญพิพา) ที่ศึกษาพบว่า การฝึกเจริญสติปัฏฐาน 4 ตามกระบวนการของไตรสิกขา คือ ฝึกให้มีสติระลึกรู้อยู่กับปัจจุบันขณะอย่างต่อเนื่อง จนทำให้ผู้ฝึกปฏิบัติเกิดสมาธิ (สมถะ) และเกิดปัญญา (วิปัสสนา) ทำให้มองเห็นสรรพสิ่งตามความเป็นจริงและนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตได้เป็นอย่างดี

การพัฒนาสามารถใช้หลักภาวนา 4 มาเป็นแนวทางในการพัฒนาได้เป็นอย่างดี เพราะเป็นการพัฒนาจิตที่ควบคู่ไปกับการพัฒนากาย สอดคล้องกับที่ พระสุเวทย์ คุณรัตน (น้อย) ศึกษาพบว่า ภาวนา 4 เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนให้มีความพร้อมทั้งด้านสุขภาพกาย และจิตใจ เป็นการแสดงให้เห็นแต่ละขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาการของชีวิตอย่างชัดเจน ผู้ประพจน์ตามหลักภาวนา 4 จะเป็นผู้ที่ควรแก่การเคารพบูชา และตรงกับผลการศึกษาของ พัทธินันท์ แจ่มอัม ที่ระบุว่า ภาวนา 4 คือการพัฒนาทั้งด้านกาย คือมีร่างกายที่มีสุขภาพแข็งแรงพร้อมที่จะปฏิบัติภารกิจได้อย่างต่อเนื่อง ด้านศีล คือการปฏิบัติงานอย่างถูกต้องโดยยึดกฎระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัด ด้านจิต คือมีจิตใจที่แน่วแน่ในการปฏิบัติงาน และปัญญา คือมีไหวพริบปฏิภาณในการทำงานการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าด้วยความรอบครอบไตร่ตรองอย่างถี่ถ้วน ภาวนา 4 จึงเป็นการพัฒนาที่ทำให้เกิดความสมดุลของชีวิตอย่างแท้จริง

องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

จากการอภิปรายผลการวิจัย สามารถกำหนดโมเดล (Model) เป็นองค์ความรู้ที่ได้รับ ดังนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

จากแผนภาพ สามารถอธิบายได้ว่า การพัฒนาจิตนั้นจำเป็นต้องพัฒนาให้ครบถ้วนรอบด้าน เพราะสุขภาพจิตที่ดีย่อมอยู่ในร่างกายที่สมบูรณ์ และร่างกายที่สมบูรณ์ย่อมเกิดมาจากรากฐานจิตใจที่มั่นคงแข็งแรง อนึ่ง บุคคลที่จะมีสุขภาพจิตที่ดีนั้น จำเป็นต้องมีการพัฒนาความประพฤติและสติปัญญาไปพร้อมๆ กันด้วย เพราะเมื่อมีปัญญารู้แจ้งเห็นจริงตามความเป็นจริงแล้ว จิตใจย่อมสามารถรับรู้ได้สภาพที่ไม่ปรุปรุ่งแต่ง เข้าใจในความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง นั่นคือ เข้าใจในชีวิตอย่างถูกต้อง ย่อมทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีความสุข

สรุป

หลักการของการพัฒนาให้บุคคลเจริญขึ้นทางกายาวานา ทางศีลาวานา ทางจิตาวานา และทางปัญญาวานา ต้องมีความสัมพันธ์ของกายาวานากับศีลาวานา คือการกระทำทุกอย่างนั้นล้วนแล้วแต่เป็นการกระทำทางกาย และศีลก็ยังส่งผลทางกาย เช่นกัน การประพฤติชั่วหยابทางกายซึ่งเป็นตัวส่งผลให้เกิดการไม่ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมอันดีงามของสังคม ความสัมพันธ์ของจิตาวานากับปัญญาวานา คือ การประคับประคองจิตในความประพฤติที่แสดงออกมานั้น ภาวะที่พร้อมอยู่เสมอในอาการคอยรับรู้ต่อสิ่งต่าง ๆ จิตจะเกิดเป็นตัวปัญญา ความสัมพันธ์ของจิตาวานาและกายาวานา คือ การฝึกจิตอย่างถูกต้องย่อมส่งผลให้ร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง คุณค่าของหลักาวานา คือ การมีกายที่พัฒนาแล้วทำให้ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี การมีศีลที่พัฒนาแล้วทำให้มีพฤติกรรมของมนุษย์ไม่ก่อความเดือดร้อนเวรภัย การมีจิตที่พัฒนาแล้วทำให้เกิดสมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ ประกอบด้วยคุณธรรม การมีปัญญาที่พัฒนาแล้ว คือ ทำให้รู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักแก้ปัญหาด้วยปัญญา หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักาวานา 4 หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับกาย คือ อินทริยสังวร เพื่อให้ประสาททั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกายได้ถูกใช้อย่างถูกวิธี หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับศีลาวานา คือ เบญจศีล ปาฏิโมกข์สังวร สุจริต 3 เพื่อให้มนุษย์มีการปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสมให้เป็นไปตามหลักการพัฒนาจิตตามหลักาวานา 4

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1) ด้วยความที่หลักาวานา 4 มีการนำไปประยุกต์ใช้ในการทำงานหลายระดับ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะว่า ควรมีการจัดสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ถึงการประยุกต์ใช้หลักธรรมหรือแนวปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา เพื่อนำมาปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับการดำเนิน

ชีวิตทั้งการทำงานได้อย่างเหมาะสม

2) ควรมีการศึกษาแนวคิดในการพัฒนาจิตในรูปแบบอื่นเพื่อนำเสนอให้สังคมไทยได้รับรู้ว่า หลักการปฏิบัติเพื่อพัฒนาจิตนั้นสามารถฝึกปฏิบัติกันอย่างไร อีกทั้งยังเป็นการพัฒนาความสามารถในการเผยแผ่พุทธศาสนาให้เกิดความแพร่หลาย นอกจากนั้น ควรศึกษาเพิ่มเติมด้วยว่า มีแรงจูงใจอะไรที่ทำให้เกิดความน่าสนใจในการพัฒนาจิตใจในสภาวะสังคมปัจจุบันด้วย

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป

- 1) ศึกษาเปรียบเทียบแนวทางการพัฒนาจิตตามหลักภavana 4 กับ แนวคิดตะวันตก
- 2) ศึกษารูปแบบการพัฒนาภูมิคุ้มกันทางจิตใจในยุคสมัยใหม่
- 3) ศึกษากระบวนการพัฒนาจิตตามแนวพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาสังคม
- 4) ศึกษาการปรับประยุกต์หลักภavana 4 มาใช้ในชีวิตประจำวัน

บรรณานุกรม

- ฝ่ายวิชาการ บริษัท สกายบุ๊กส์ จำกัด. (2549). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 พ.ศ.255-2554**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สกายบุ๊กส์ จำกัด.
- พุทธทาสภิกขุ. (2542). **บางแง่มุมของกามในทัศนะพุทธทาสภิกขุ**. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2544). **ธรรมทัศน์ของพุทธทาสอยู่อย่างพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.
- ประเวศ วะสี. (2544). **การพัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 27. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อภิรมย์ สีดาคำ. (2550). **มนุษย์กับสังคม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระอุรุเวลกัสสปเถระ Analyzing the leadership of Phra Uruvela Kassapa Thera

พระปลัดคิวนัฐ ทนันศรี

Phrapalad Siwanat Thanansri

วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Lamphun Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author,: phasiwanatt@hotmail.com

Received: 2024-06-12 Revised: 2024-06-24 Accepted: 2024-06-26

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาทฤษฎีภาวะผู้นำ และ 2) เพื่อวิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระอุรุเวลกัสสปเถระ เป็นวิจัยเชิงเอกสาร จากการศึกษาพบว่า ผู้นำ หมายถึง หัวหน้า คือ บุคคลที่ถูกเลือกให้มาทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของกลุ่มหรือองค์กร ภาวะผู้นำ หมายถึง พฤติกรรมของผู้นำที่จะต้องสร้างความปฏิสัมพันธ์กับบุคคลเพื่อให้บุคลากรในองค์กรนั้นร่วมแนวเดินไปในทิศทางเดียวกัน ส่วนผู้นำเชิงพุทธ หมายถึง มีความหมายที่คล้ายคลึงกับผู้นำตามตำราวิชาการ แต่จะประกอบด้วยคุณธรรมจริยธรรมเป็นเครื่องประกอบ เช่น ผู้นำแบบสัปปุริสธรรม ผู้นำตามหลักพรหมวิหาร เป็นต้น พระอุรุเวลกัสสปเถระเป็นผู้นำในการมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความเป็นผู้นำในการจัดตั้งองค์กร สามารถมอบหมายหน้าที่ในการปกครองบริหารจัดการบุคลากรเป็นอย่างดี เป็นผู้นำในการใช้อำนาจในการปกครองในองค์กร เป็นผู้นำทางสังคม ภาวะผู้นำตามหลักพรหมวิหาร 4 และท่านยังเป็นผู้นำในด้านการเผยแผ่ศาสนาอย่างเข้มแข็ง

คำสำคัญ : ภาวะผู้นำ, พระอุรุเวลกัสสปะ, พระพุทธศาสนา

Abstract

This study constitutes a documentary research with the following objectives: 1) to study the theory of leadership and 2) to analyze the leadership of Phra Uruvela Kassapa Thera. From the study, it is found that a leader refers to a person who is chosen to be the central figure of a group or organization. Lead-

ership qualities signify the behaviors of a leader that must foster relationships with individuals, enabling the members of the organization to move in the same direction. As for Buddhist leadership, it carries a meaning akin to academic leadership but is supplemented by moral and ethical components. Examples include leaders following the principles of Sappurisa Dhamma and leaders adhering to the principles of Brahmavihara 4. Phra Uruvela Kassapa Thera reveals that he was a leader who initiated creative thinking. He played a leadership role in establishing organizations and effectively delegated responsibilities in personnel governance and management. He wielded authority adeptly within the organization, exhibited societal leadership, and embodied the leadership principles of Brahmavihara 4. Moreover, he led in the dissemination of religion be vigorous.

Keywords: Leadership, Phra Uruvela Kassapa, Buddhism

บทนำ

ในองค์กรหนึ่งๆ จำเป็นต้องมีผู้นำเพื่อให้กลไกในระบบการบริหารงานขององค์กรสามารถดำเนินไปสู่จุดหมายที่ตั้งงามได้ ผู้นำเป็นผู้มีบทบาทในการกำหนดนโยบายการบริหาร การจัดการ รวมถึงการริเริ่มการวางแผนการบริหาร กำกับและการดำเนินการปรับปรุงแก้ไขปัญหาต่างๆ ให้สัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมายขององค์กร ในทุกองค์กรจึงจำเป็นต้องมีผู้นำ (พระมหานรินทร์ สุรพลโย, 2564: 19-28) ผู้นำจึงมีความสำคัญดุจเข็มทิศที่จำเป็นสำหรับผู้เดินทางและเสาเข็มที่มีความจำเป็นต่อการสร้างบ้าน อีกทั้งยังผู้สร้างหลักจริยธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม (พระมหารุ่งโรจน์ ธมมภูมธธี, 2550: 19) ผู้นำถือเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อความสำเร็จของงานและองค์กร สิ่งที่ผู้นำจำเป็นต้องมี คือ ภาวะผู้นำ ซึ่งเป็นกระบวนการอิทธิพลทางสังคมที่บุคคลหนึ่งมีความตั้งใจใช้อิทธิพลต่อผู้อื่นเพื่อให้การปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ เกิดความสำเร็จตามที่ได้กำหนดไว้ รวมทั้งการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในองค์กร ภาวะผู้นำจึงเป็นกระบวนการอิทธิพลที่ช่วยให้กลุ่มสามารถบรรลุเป้าหมาย โดยอาศัยความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกในองค์กร และยังเป็นผู้ที่ชักนำพาให้ผู้อื่นเคลื่อนไหวหรือกระทำการในทิศทางที่ผู้นำกำหนดเอาไว้ องค์กรประกอบที่สำคัญของการบริหารงานในองค์กร โดยจะประสบผลสำเร็จหรือล้มเหลวนั้น ปัจจัยที่สำคัญที่สุดคือตัวผู้นำที่จะนำไปสู่ความเจริญรุ่มเย็นเป็นสุข การที่มนุษย์มีสังคมที่จำเป็นต้องอยู่ร่วมกันมีความต้องการพื้นฐานคือปัจจัย 4 เพื่อการดำรงชีพและจำเป็น

ต้องมีผู้แนะนำสั่งสอนเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต ตลอดจนเมื่ออยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุขก็จำเป็นต้องมีผู้นำหรือผู้ปกครองที่มีความสามารถในการพัฒนาแก้ไขและนำไปสู่จุดหมายที่ดี (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551: 2)

พระพุทธเจ้าคือแบบอย่างผู้นำที่ดีที่สุดในพระพุทธศาสนา พระองค์มีพระนามว่า นายโก หรือ นายก และวินายโก หรือ วินายก ซึ่งแปลว่า ผู้นำ พระพุทธองค์ตรัสว่า “พระตถาคตเจ้านี้ชื่อว่าเป็นที่พึ่ง คือ กัลยาณมิตรผู้ใหญ่ พึงทราบความที่ตถาคตเจ้านั้นเป็นกัลยาณมิตรอย่างใหญ่หลวงนี้” แสดงให้เห็นว่าผู้นำนั้นเป็นผู้ทำประโยชน์แก่ผู้อื่น สำหรับพระพุทธองค์ก็คือทำเพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั้งปวง พระองค์ทรงเป็นผู้ค้นพบมรรคา เป็นผู้รู้ทางสู่จุดหมาย และบอกทางให้แก่ผู้อื่น แปลว่าผู้นำจะต้องรู้จุดหมายชัดเจน และรู้ทางที่จะดำเนินไปสู่จุดหมายนั้น ดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงค้นพบสัจธรรมและยังนำสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ และคุณสมบัติของความเป็นผู้นำของพระพุทธเจ้าก็คือช่วยฝึกฝนให้ผู้อื่นได้เรียนรู้ จนสามารถพึ่งตนเอง และช่วยตนเองให้พ้นปัญหาไป หรือทำได้สำเร็จบรรลุเป้าหมาย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547: 6-7)

พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับภาวะผู้นำเป็นอย่างมาก ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “ธรรมวินัยที่เราบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปแล้ว ก็จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 216: 164) พระพุทธองค์ไม่ทรงมอบหมายหน้าที่ดูแลปกครองให้แก่ผู้ใด แต่ทรงให้พระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์ เพราะพระธรรมวินัยเท่านั้นที่จะนำพาให้พระพุทธศาสนาสามารถดำรงอยู่อย่างมีความสุข ดังนั้น ความเป็นผู้นำคือความอยู่รอดขององค์กร ดังเนื้อความที่ปรากฏในพราหฺมัตตชาดก ที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของผู้นำที่มีผลต่อความอยู่รอด สวัสดิภาพ และสันติสุขไว้ว่า

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ในเมื่อโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นทุกข์ เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน ในเมื่อโคจ่าฝูงไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย หากพระราชาตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นสุข (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 27 ข้อ 133-136: 184)

พระอรุณลกัษสปะเถระเป็นพระเถระสำคัญของพระพุทธศาสนา เดิมแล้วท่านเกิดในวรรณะพราหมณ์ เมืองพาราณสี แคว้นกาสิ หลังจบไตรเพทแล้วท่านได้ครองชีวิตฆราวาสต่อมาอีกไม่นานก็เกิดความเบื่อหน่าย จึงได้ออกบวชเป็นชฎิลพร้อมกับน้องชายอีก 2 คน คือ พระนทิกัสสปะและพระคยาภิสสปะ ทั้ง 3 ท่านมีบริวารออกบวชตามอีกเป็นจำนวนมาก โดย

อุรุเวลกัสสปะมีบริวาร 500 คน นทีกัสสปะมีบริวาร 300 คน และ คยากัสสปะมีบริวาร 200 คน รวมทั้งหมด 1,000 คน ดังเนื้อความที่ปรากฏในอุรุเวลปาฏิหาริยกถาว่า “ชฎิล 3 คน คือ อุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ คยากัสสปะ อาศัยอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา ในชฎิล 3 คนนั้น อุรุเวลกัสสปะ เป็นผู้นำ เป็นผู้ฝึก เป็นเลิศ เป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฎิล 500 คน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 37: 47) ทั้ง 3 ท่าน ได้อธิฐานบวชที่ริมแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ถือการทรมานกาย อดอาหาร บูชาไฟ และเลี้ยงงูใหญ่ไว้แสดงอภินิหาร (เสถียร พันธรังสี, 2549: 142-144) ท่านสามารถครองใจประชาชนในยุคนั้นให้เป็นพี่พี่ทางจิตวิญญาณของประชาชน โดยเฉพาะชาวอังคะและชาวมคธเป็นอย่างมาก

อุรุเวลกัสสปะเป็นบุคคลที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการประกาศพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธ เพราะท่านเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของประชาชนในแคว้นมคธ แม้แต่พระพุทธเจ้ายังทรงให้ความสำคัญ ดังจะเห็นว่า ในคราวที่พระองค์เลือกที่จะไปโปรดพระเจ้าพิมพิสารและชาวมคธนั้น พระองค์ได้พิจารณาว่า ควรไปโปรดชฎิลสามพี่น้องก่อน เพราะว่าเมื่อชฎิลสามพี่น้องนับถือพระพุทธองค์แล้ว ชาวมคธก็จะนับถือตามโดยง่าย หลังจากที่พระพุทธองค์โปรดอุรุเวลกัสสปะได้แล้ว ท่านได้พาบริวารทั้งหมดไปหาพระพุทธเจ้าและได้อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ความโดดเด่นของท่านทำให้ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้เลิศในด้านการมีบริวารมาก และได้แสดงบทบาทการเป็นผู้นำเจ้าลัทธิที่ดี แสดงให้เห็นถึงความเป็นภาวะผู้นำของพระอุรุเวลกัสสปะที่โดดเด่นเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่ศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระอุรุเวลกัสสปะเถระ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาศาสนาต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาทฤษฎีภาวะผู้นำ
2. เพื่อวิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระอุรุเวลกัสสปะเถระ

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) เอกสารหลักที่ใช้คือพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 ซึ่งมีวิธีการดำเนินการวิจัยตามกรอบของการศึกษา ดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา รวมถึงปกรณ์วิเสสในส่วนที่เกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำของพระอุรุเวลกัสสปะเถระ ประเด็น ความหมาย ลักษณะ ประเภท บทบาทที่ของผู้นำ พร้อมทั้งศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และตำราทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง

2. รวบรวมข้อมูลขั้นหัตถิยภูมิ คือส่วนที่เป็นงานนิพนธ์ต่างๆ ไป รวมทั้งเอกสาร งานวิจัย บทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย
3. นำข้อมูลทั้งหมดมาศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ เรียบเรียงและเขียนงานวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ แล้วปรับปรุงแก้ไขเพื่อความถูกต้อง
4. เสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอผลการวิจัย

ผลการวิจัย

1. ทฤษฎีภาวะผู้นำ

ผู้นำ หมายถึง หัวหน้า คือ บุคคลที่ถูกเลือกให้มาทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของกลุ่มหรือองค์กร ภาวะผู้นำ หมายถึง พฤติกรรมของผู้นำที่จะต้องสร้างความปฏิสัมพันธ์หรือพบปะเจรจากับบุคคลภายในองค์กรหรืออาจจะเป็นบุคคลอื่นๆ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้บุคลากรในองค์กรนั้นเกิดความเชื่อ ค่านิยม และทัศนคติไปในทิศทางเดียวกัน โดยมีอิทธิพลของผู้นำที่จะเป็นปัจจัยสำคัญในการชักจูงโน้มน้าว เพื่อทำให้องค์กรนั้นเกิดความเปลี่ยนแปลงไปตามเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ขององค์กรนั้น โดยมีความสำเร็จเป็นเป้าหมายสูงสุด

ประเภทของผู้นำสามารถพิจารณาได้ออกเป็น 4 ประเภท (นิติพล ภูตะโชติ, 2557: 233-235) ได้แก่ 1) พิจารณาจากอำนาจ เช่น อำนาจจากตำแหน่ง อำนาจจากคุณสมบัติส่วนตัว และไม่ใช่อำนาจจากตำแหน่งทั้งยังให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา

2) พิจารณาจากการปฏิบัติของผู้นำ เช่น เจ้าระเบียบ บงการ จูงใจ ร่วมใจ

3) พิจารณาจากการใช้อำนาจ คือ เผด็จการ ประชาธิปไตย เสรีนิยม

4) พิจารณาจากหลักการ เช่น กฎเกณฑ์ อุดมการณ์ และผลประโยชน์ ซึ่งแต่ละประเภทก็ล้วนมีข้อดีข้อเสียที่แตกต่างกันไป อยู่ที่ยกนำไปใช้ตามสถานการณ์ขององค์กร

บทบาทหน้าที่ของผู้นำนั้นพบว่า ผู้นำต้องวางแผนเกี่ยวกับการดำเนินงานขององค์กร วางแผนนโยบายต่างๆ จากนั้นมอบหมายหน้าที่ให้แก่บุคลากรในองค์กร ในระหว่างนั้นผู้ควรจะต้องสังเกตการดำเนินงานของผู้ใต้บังคับบัญชา รวมไปถึงการให้ความรู้ ให้คำปรึกษา แก่บุคลากรในองค์กร สร้างแรงจูงใจทำในสิ่งที่ถูกต้อง พร้อมทั้งช่วยสนับสนุนให้การขมเขย ยอมรับฟังความคิดเห็น และให้รางวัลแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงภาวะผู้นำโดยระบุว่า ลักษณะของผู้นำเชิงพุทธนั้น ผู้นำต้องเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติภายในที่ดี (สุรศักดิ์ ชะมารัมย์, 2561: 79-94) คือ มีสัปปริสธรรม 7 ประการเป็นเครื่องประกอบ เป็นผู้มั่งคั่งไม่ประมาท เป็นต้น และภายนอกที่ดี คือ มีความเชี่ยวชาญ ในหน้าที่การงานที่ตนนั้นดูแล มีพรหมวิหารธรรม คือ เมตตา กรุณา มุติตา และอุเบกขา มีระเบียบ

วินัย เป็นพหุสูตร สามารถทำให้ผู้อื่นรักและเคารพ มีปฏิสัมพันธ์เข้ากับผู้อื่นได้ นอกจากลักษณะดังกล่าวแล้วผู้นำต้องมีความสามารถในการดูแลจัดการ บริหาร วางแผน มอบหมายหน้าที่ในองค์กร ใ้หม่งหน้าไปสู่ความสำเร็จอันเป็นไปตามเป้าหมายขององค์การ ภาวะผู้นำเชิงพุทธแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ ผู้นำแบบธรรมราชาที่ใช้ธรรมในการจัดการหรือดูแลปกครอง มีอำนาจที่ประกอบด้วยธรรม และผู้นำแบบเทวราชา ที่หมายถึง ผู้นำที่มีธรรมของเทวตาเป็นเครื่องประกอบ คือ หิริ ความละอายแก่ใจ ที่จะกระทำความชั่วอันได้แก่อกุศลกรรมทั้งหลาย คือ กายทุจริต วจีทุจริต และ มโนทุจริต โอตตปปะ ความเกรงกลัว คือ วิบากแห่งอกุศลกรรม หากกล่าวโดยรวมแล้วเทวราชา คือ ผู้นำที่ละเว้นจากความชั่วทั้งหลาย พร้อมทั้งรู้จักให้ทานรักษาศีลอันเป็นธรรมของเทวตาทั้งหลาย

หลักธรรมสำหรับผู้นำ ประกอบด้วย 1) พรหมวิหาร มีความเมตตาต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ประเสริฐด้วยความกรุณาช่วยเหลือกันในยามทุกข์ ประเสริฐด้วยความยินดีเมื่อเขาได้ดี ประสบผลสำเร็จสิ่งใดสิ่งหนึ่งในชีวิต ประเสริฐด้วยความเป็นที่ไมใจไมเอนเอียงอันเป็นเหตุให้เสียความสมดุลแห่งธรรม 2) อคติ เป็นหลักธรรมที่ผู้นำที่ดีควรละ เพราะไม่ได้เป็นหลักธรรมที่ช่วยสนับสนุนการเป็นผู้มีภาวะผู้นำเชิงพุทธ เป็นอุปสรรคต่อผู้นำเชิงพุทธอันเกิดจากความลำเอียง 3) หลักสัปปุริสธรรม 7 เป็นหลักธรรมที่ช่วยเกิดความตระหนัก เห็นเป้าหมาย ศักยภาพในการบริหารจัดการ ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ 4) หลักทศพิธราชธรรม เป็นหัวใจสำคัญสำหรับการปกครอง ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ได้หลายองค์กรและหลายระดับ ผู้นำที่ยึดถือหลักทศพิธราชธรรมถือว่าได้เป็นผู้นำที่มีภาวะผู้นำเชิงพุทธที่มีประสิทธิภาพ เพราะสามารถสร้างความผาสุกภายในองค์กรได้อย่างยั่งยืน และ 5) พละ 4 มีความรู้และความเชี่ยวชาญในการทำงานที่ดูแลปกครอง สิ่งไหนควรพัฒนา สิ่งไหนให้โทษก็พึงละเว้น จากนั้นมีความเพียรคือ สังเกต ประเมินผล ผลการทำงานในองค์กรอย่างสม่ำเสมอ มีความเมตตา ให้คำชมเชยและรางวัลแก่บุคคลกรที่ทำงานดี เป็นต้น

2. ภาวะผู้นำของพระอรุณเวลกัสสปเถระ

จากการศึกษาพบว่า พระอรุณเวลกัสสปะในอดีตชาติที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถา พบว่า มี 3 ชาติ ได้แก่

1) พระอรุณเวลกัสสปะได้บังเกิดขึ้นในเรือนของผู้มีตระกูลในเมืองหงสาวดี สมัยพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตั้งความปรารถนาในตำแหน่งอันเลิศที่สุดกว่าพระสาวกทั้งหลายฝ่ายมีบริวารมาก แล้วได้ทำกุศลกรรมต่างๆ มีการถวายมหาทานแด่พระภิกษุสงฆ์ซึ่งมีพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นประธานตลอดชีวิต

2) ท่านบังเกิดในสมัยพระผู้มีภาคเจ้าผู้ทรงพระนามว่า พระปุสสสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เป็นราชอำมาตย์ (พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า เป็นเป็นกนิษฐภคินีต่างมารดา กับพระปุสส

สัมมาสัมพุทธเจ้า) ในกรุงพาราณสี ได้สมาทานศีล 10 แล้วถวายการอุปฐากพระศาสดาตลอดชีวิต (พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ตลอด 3 เดือน) ละกายมนุษย์แล้วจึงได้ไปเกิดในสวรรค์

3) ท่านบังเกิดในกัปที่พระมหานารทกัสสปะโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี ผลบุญที่ได้สั่งสมมาได้เกิดเป็นพระเจ้าวิเทหราช พระนามว่า พระเจ้าอังคติ ที่มีบริวารมากมาย แต่เป็นมิฉาภิภูริ และต่อมาได้รับการอบรมสั่งสอนจากนารทกัสสปะโพธิสัตว์ จึงละทิฐิอันชั่วช้านั้นได้ แล้วบำเพ็ญกุศลกรรมบถ 10 ให้บริบูรณ์ เมื่อละกายมนุษย์แล้วจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ (พระมหาประวิน ปวโร (ศรีโย), 2554: 10-13)

ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย เอกนิบาตอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า พระอุรุเวลกัสสปะเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้มีบิรารมากจริงอยู่ พระเถระอื่นๆ บางกาลก็มีบิรารมาก บางกาลก็มีบิรารน้อย ส่วนพระเถระนี้กับน้องชายทั้งสอง มีบิรารประจำเป็นสมณะถึง 1,000 ครั้งละ 2 รูปก็จะเป็นสมณะ 3,000 รูป เพราะฉะนั้น พระอุรุเวลกัสสปะ จึงเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้มีบิรารมาก คำว่า กัสสปะ เป็นโคตรของท่านปรากฏชื่อว่า อุรุเวลกัสสปะ เพราะท่านบวชในอุรุเวลาเสนานิคม ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ แม้ท่านอุรุเวลกัสสปะนี้ก็ถือปฏิสนธิในเรือนสกุล ณ กรุงหงสวดี เจริญวัยแล้วได้ฟังธรรมกถาของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่ง เอตทัคคะเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้มีบิรารมาก คิดว่าแม้เราก็คงจะเป็นเช่นภิกษุรูปนี้ในอนาคตกาล จึงถวายมหาทานแด่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข 7 วัน ให้ครองไตรจีวรถวายบังคมพระศาสดา แล้วได้กระทำความปรารถนา ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของเหล่า ภิกษุสาวกผู้มีบิรารพระศาสดาจึงทรงพยากรณ์ว่า เขาจักเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้มี บิรารมากในอนาคตกาล พระโคตมพุทธเจ้าในอนาคตกาล

จนผ่านเวลาล่วงพ้นหนึ่งแสนกัป ท่านได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ เกิดความเบื่อหน่าย จึงได้บวชเป็นฤๅษี พร้อมด้วยบริวารอีก 1,002 คน เป็นชฎิลบูชาไฟ ด้วยความเชื่อว่าไฟให้ทั้งคุณและโทษแก่มวลมนุษย์นั้น มีเทพเจ้าสิงสถิตอยู่ และเทพเจ้าเป็นผู้อยู่เบื้องหลังของการให้คุณและโทษอันนั้น ชฎิลกลุ่มนี้จึงนิยมการบูชาไฟเป็นนิตย์ เพราะเท่ากับเป็นการบูชาเทพเจ้าแห่งไฟหรือพระอัคคีเทพนั่นเอง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2544) การที่ท่านบูชาไฟนั้น ทำให้ท่านเป็นที่เคารพนับถือของมหาชนทั้งหลาย และหลงผิดคิดว่าตนนั้นคืออรหันต์ ต่อมาหลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ทางเสด็จออกเผยแผ่พระธรรม ก็ได้ปราบเมตตาโปรดอุรุเวลกัสสปะด้วยวิธีการต่างๆ จนอุรุเวลกัสสปะสามารถละทิฐิของตนได้ และได้อุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา และได้บรรลอรหันตผลพร้อมด้วยบริวารอีก 1,000 คน หลังจากนั้นก็ได้เสด็จตามพระพุทธองค์ไปยังกรุงราชคฤห์ และได้แสดงความเคารพแด่พระพุทธองค์จนทำให้มหาชนทั้งหลายหันมา

นับถือพระพุทธศาสนา พระอุรวลกัสสปะเถระได้แสดงภาวะผู้นำหลากหลายอย่าง สรุปได้ดังนี้

1) ภาวะผู้นำในการในการคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ภาวะผู้นำของท่านสอดคล้องกับลักษณะของผู้นำที่ของ อรุณ รักธรรม (2540, 15) คือ มีความคิดริเริ่ม (Initiative) ต้องการที่จะปฏิบัติสิ่งหนึ่งสิ่งใด โดยไม่ต้องมีคำสั่งและแสดงข้อคิดเห็นที่จะแก้ไขสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้ดีขึ้น ดังที่ท่านท่านมีความคิดตั้งใจ ประารถนาที่จะเป็นพระเถระในพระพุทธศาสนา อยู่ในตำแหน่งเอตทัคคะด้านบริหารมาก

2) ภาวะผู้นำในการจัดตั้งองค์กร ภาวะผู้นำของท่านสอดคล้องกับทฤษฎีของยุคล์ (Yukl, 1998 : 12) คือ การวางแผน การจัดองค์การ และทรัพยากร ท่านจัดบุคลากรทั้งหมดออกเป็น 3 กลุ่ม คือ อุรวลกัสสปะดาบสปกครองบริวาร 500 นทีกัสสปะปกครอง 300 และคยาภิ กัสสปะปกครองบริวาร 200 โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะตั้งลัทธิบูชาขึ้นมา ตามค่านิยมของคนอินเดีย ในสมัยนั้น ท่านได้ใช้แม่น้ำเนรัญชราเป็นทำเลที่ตั้ง ซึ่งถือได้เป็นการจัดการทรัพยากรคนและทรัพยากรธรรมชาติได้เป็นอย่างดี

3) ภาวะผู้นำในการมอบหมายหน้าที่ ภาวะผู้นำของท่านสอดคล้องกับทฤษฎีของยุคล์ (Yukl, 1998 : 12) คือ ชี้แจงบทบาท มอบหมายหน้าที่ อนุญาตให้ผู้ใต้บังคับบัญชามีความรับผิดชอบ และตัดสินใจทำงานต่างๆ สามารถแก้ไขปัญหาและตัดสินใจในเรื่องสำคัญได้ด้วยตนเอง ดังที่ท่านอุรวลกัสสปะได้มอบหมายหน้าที่การดูแลออกเป็น 3 กลุ่ม คือ ท่านอุรวลกัสสปะ ท่านคยาภิ กัสสปะ และท่านนทีกัสสปะ แต่ท่านอุรวลกัสสปะก็ได้อนุญาตให้นทีกัสสปะและคยาภิ กัสสปะสามารถบริหารจัดการบุคลากรภายในกลุ่มได้โดยอยู่ในขอบเขตแนวทางปฏิบัติของขุฉิ

4) ภาวะผู้นำในการใช้อำนาจในการปกครอง ภาวะผู้นำของท่านสอดคล้องกับทฤษฎีของ นิติพล ภูตะโชติ (2556 : 232) ที่ว่าผู้นำแบบใช้พระคุณ ผสมผสานกับผู้นำแบบบิดา มารดาปกครองบุตร มีความระบียบ โดยยึดเอากฎเกณฑ์และอุดมการณ์ของลัทธิเป็นสำคัญ ดังที่ท่านอุรวลกัสสปะได้ให้การดูแลสั่งสอนแก่ลูกศิษย์ในลัทธิ มีการให้กรรมฐาน หลักการ แนวคิด มีการลงโทษตามสมควรแก่เหตุ และยึดหลักการแนวทางในการบูชาไฟเป็นอย่างดี จนหลงคิดว่าท่านเป็นอรหันต์

5) ภาวะผู้นำทางสังคม หลักการของท่านสอดคล้องกับ สตอกคิลล์ (Stogdill, 1974 : 4) คือ ประารถนาจะร่วมมือกับผู้อื่น มีเกียรติและเป็นที่ยอมรับของสมาชิกและคนอื่นๆ ดังที่ท่านได้ต้อนรับพระพุทธองค์ที่ทรงเสด็จมาขอพักที่โรงบูชาไฟ ได้ดูแลเรื่องอาหารอยู่เป็นประจำ ไม่ได้มีอคติและยังแสดงความอย่างเปิดเผย มิได้จ้องทำร้ายพระพุทธองค์แต่อย่างใด

6) ภาวะผู้นำตามหลักพรหมวิหาร 4 โดยหลักการดังกล่าวนี้สอดคล้องกับทฤษฎีของนิติพล ภูตะโชติ (2557 : 233-235) คือ ผู้นำแบบพ่อพระ โดยให้ความช่วยเหลือ มีเมตตาต่อผู้

ได้บังคับบัญชาซึ่งเปรียบเหมือนพ่อปกครองลูก ดังที่ท่านได้ใช้หลักพรหมวิหารในการปกครอง จนทำให้ผู้คนมากมายรักและศรัทธาในตัวท่าน และได้กลายมาเป็นบิรารของท่าน

7) ภาวะผู้นำในการเผยแผ่ศาสนา หลักการของท่านสอดคล้องกับทฤษฎีของ โรเบิร์ต ไครท์เนอร์ (Robert Kreitner, 1961 : 15) คือ ตัวบุคคลที่ปฏิบัติการเป็นผู้นำกลุ่มไม่ได้ เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการ แต่มีอิทธิพลที่จะชักจูงให้คนอื่น ๆ เชื่อถือเชื่อฟังความคิดเห็น ดังที่ท่าน ได้ออกมาแสดงความเคารพต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำให้มหาชนทั้งหลายสิ้นสงสัยในพระพุท ธองค์ และได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานอยู่แผ้วถาวรในมคธ หาก ณ ตอนนั้นไม่มีท่านอรุเวลกัสสปะแล้ว การเผยแผ่ของพระพุทธองค์อาจจะไม่สำเร็จผลได้เพียงนี้

อภิปรายผล

จากการศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของท่านพระอรุเวลกัสสปะเถระ ผู้วิจัยเห็นว่า บทบาทผู้นำของท่านนั้นจะโดดเด่นและเห็นได้ชัดเจนที่สุด คือ ในช่วงที่ท่านยังดำรงเพศเป็น ขฤลิชบุชาไฟ เพราะในขณะนั้นท่านถือได้ว่าเป็นผู้นำสูงสุดในเหล่าขฤลิชทั้งหมด เหตุที่ท่านเป็น ผู้นำของเหล่าขฤลิชได้ก็เนื่องจากท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ อยู่ในวรรณะพราหมณ์ซึ่งคนเดียว เชื่อว่าเป็นวรรณะที่สูงส่ง มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษาคัมภีร์ทางศาสนาของตน คือ ไตรเพท ซึ่งเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของพราหมณ์ ได้แก่ ฤคเวท ประมวลบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า ยชุรเวท (ยชุเพท) บทสวดอันวอนในพิธีบูชาัยญต่างๆ และสามเวท ประมวลบทเพลงขับสำหรับสวด หรือร้องเป็นทำนองในพิธีบูชาัยญ ซึ่งน้อยคนนักที่จะได้ร่ำเรียนคัมภีร์เหล่านี้ ด้วยคุณสมบัติของ วรรณะ ตระกูล การศึกษา จึงไม่แปลกใจเลยว่าทำไมท่านถึงได้เป็นผู้นำของเหล่าขฤลิช ส่วนน้อง ของท่านทั้ง 2 คน ก็คงได้ศึกษาร่ำเรียนมาเหมือนกัน แต่ด้วยความที่เป็นผู้น้องจึงให้ผู้ที่เป้นพี่ สุดเป็นผู้นำ ต่อมาเมื่อได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาบทบาทภาวะผู้นำของท่านก็ได้ลดลงไป เพราะมีพระศาสดาที่เป็นผู้นำสูงสุดของพระพุทธศาสนา แต่ท่านอรุเวลกัสสปะก็ยังคงเป็นผู้นำ ของบิรารและมหาชนเฉกเช่นเดิม

องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้รับจากการวิจัย คือ ทฤษฎีภาวะผู้นำเชิงพุทธที่ศึกษาจาก อัตชีวประวัติของพระอรุเวลกัสสปะ เป็นภาวะผู้นำที่มีการก้าวข้ามแนวความคิดเดิมอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ ได้นำองค์กรและสมาชิกขององค์กรทั้งหมดทั้งรูปแบบเดิมที่ปฏิบัติมาอย่างยาวนาน เป็นแนวทางใหม่แบบสิ้นเชิง (Absolutely) เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างยิ่งใหญ่ในระดับ เมือง ตั้งแต่ผู้บริหารบ้านเมืองจนถึงประชาชนทั่วไป พระอรุเวลกัสสปะเถระจึงเป็นตัวอย่างสำคัญ

ที่สุดที่ได้แสดงออกถึงภาวะผู้นำเชิงพุทธอย่างชัดเจน ภาวะผู้นำของพระอรุณเวลกัสสปะเถระสามารถแสดงออกเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่รับจากการวิจัย

สรุป

จากการวิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระอรุณเวลกัสสปะทำให้เห็นว่า ภาวะผู้นำมีความสำคัญต่อความเจริญยั่งยืนขององค์กรเป็นอย่างมาก หากผู้นำมีวิสัยทัศน์ดีและตัดสินใจได้อย่างถูกต้องจะทำให้สามารถนำพาองค์กรไปสู่ความเจริญได้อย่างแท้จริง พระอรุณเวลกัสสปะมีความโดดเด่นในการเป็นผู้นำ คือ การกล้าที่จะสามารถเปลี่ยนแปลงองค์กรของตนเองได้อย่างสิ้นเชิง แต่ไม่ใช้การเปลี่ยนแปลงที่ขาดวิจาร์ณญาณ ดังจะเห็นได้ว่า ก่อนที่พระอรุณเวลกัสสปะจะเปลี่ยนความคิดและแนวทางปฏิบัตินั้น ได้มีการทดสอบ ทดลอง เพื่อให้เกิดความมั่นใจในพระพุทธเจ้ามาก่อนแล้ว ต่อเมื่อพิสูจน์ได้แล้วจึงทำการเผยแผ่และชักนำผู้อื่นให้คล้อยตาม และยืนยันในการเปลี่ยนแปลงของตนเองนั้นด้วยตนเอง พระอรุณเวลกัสสปะจึงมีคุณสมบัติและภาวะผู้นำเชิงพุทธที่แสดงออกทั้งการเป็นผู้นำองค์กร การเป็นผู้ปกครอง การใช้อำนาจที่เหมาะสมของผู้นำ ที่สำคัญคือการใช้หลักธรรมในการเป็นผู้นำ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของท่านพระอุรุเวลกัสสปะเถระ ผลการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่ามียุทธศาสตร์ต่อการนำไปใช้สร้างภาวะผู้นำในระดับต่างๆ จะให้ดีที่สุดคือนำไปประยุกต์ใช้กับพระภิกษุสงฆ์ พระเถระผู้ใหญ่ในวงการพระสงฆ์ไทย เพราะด้วยความที่ท่านอุรุเวลกัสสปะก็ได้ถือเพศเป็นฤๅษี เป็นนักบวชเช่นกัน จึงมีความเหมาะสมกับพระภิกษุมากกว่าและภิกษุที่เหมาะสมสำหรับแนวคิดที่ผลจากการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมองว่าเหมาะสมสำหรับพระสายกรรมฐาน พระป่า ดังที่ท่านอุรุเวลกัสสปะได้ดำรงตั้งอยู่ในพิธีกรรมอย่างมั่นคง มีการจัดการบริหารและแบ่งหน้าที่ออกเป็นกลุ่มๆ ซึ่งแนวทางดังกล่าวอาจจะมีประโยชน์ไม่มากนักน้อย

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยได้เน้นศึกษาไปที่ภาวะผู้นำของท่านอุรุเวลกัสสปะเท่านั้น แต่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นมีพระเถระมากมายที่มีภาวะผู้นำ ได้แก่ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ เป็นต้น อีกประการเมื่อมีผู้นำที่ดีแล้วก็ต้องมีผู้ตามที่ดีจึงจะทำให้องค์กรนั้นก้าวไปข้างหน้าได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอเสนอการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

1) ศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของอัครสาวกในพระพุทธศาสนา โดยศึกษาประเด็นของภาวะผู้นำ และอัครสาวกที่มีภาวะผู้นำ ซึ่งผลวิจัยที่ได้จะทำให้ทราบหลักการและวิธีการของพระสาวกนั้น อันจะสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในรูปแบบต่างๆ ตามความเหมาะสมได้

2) ศึกษาการเป็นผู้ตามที่ดีตามหลักของพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยเห็นว่าใช้ว่าทุกคนจะสามารถเป็นผู้นำที่ดีได้ และผู้นำที่ดีก็เชื่อว่าจะทำให้องค์กรสำเร็จได้หากไม่มีผู้ตามที่ดี โดยเรื่องนี้มุ่งศึกษาประเด็นของการเป็นผู้ตามที่ดีอย่างไร ถึงจะทำให้มีความเจริญก้าวหน้าได้ และทำให้องค์กรเกิดความสำเร็จตามเป้าหมาย

3) ศึกษาทฤษฎีภาวะผู้นำที่สอดคล้องกับผู้นำเชิงพุทธ โดยมุ่งศึกษาทฤษฎีภาวะผู้นำตามตำราวิชาการทั้งของไทย และของต่างประเทศ ทั้งนี้จะได้รูปแบบแนวคิดใหม่ที่จะสามารถนำมาปรับปรุงพัฒนาให้พระพุทธศาสนามีความทันสมัยตามกระแสโลก

บรรณานุกรม

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2551). **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

นิติพล ภูตะโชติ. (2557). **พฤติกรรมองค์การ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระมหานรินทร์ สุรบุญโย. (2564). “พระพุทธศาสนากับการพัฒนาผู้นำ”. **วารสารธรรมวิถี**. 2 (2): 19-28.

พระมหาประวิน ปวโร (ศรีโย). (2554). “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระอุรุเวลกัสสปะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหารุ่งโรจน์ ธมมภูมธธี (ศิริพันธ์). (2550). “การศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2547). **ภาวะผู้นำ**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2544). **พุทธวิธีในการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สุรศักดิ์ ชะมารัมย์. (2561). “มิติการประยุกต์ใช้ภาวะผู้เชิงพุทธในการเสริมสร้างศักยภาพทางบริหารงานของผู้บริหารองค์การ : การสะท้อนมุมมองจากการทบทวนวรรณกรรม”. **วารสารการบริหารการปกครองและนวัตกรรมท้องถิ่น**. 2 (1): 79-94.

เสฐียร พันธงสี. (2549). **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ.

อรุณ รักธรรม. (2540). **การพัฒนาและฝึกอบรม: ศึกษาเชิงพฤติกรรม**. กรุงเทพมหานคร: คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

Likert, R. (1961). **New patterns of management**. New York : McGraw-Hill

Stogdill, R. M. (1974). **Handbook of leadership**. New York : The Free Press.

ศึกษาและวิเคราะห์รูกขมุลิกังคุดงควัตรในล้านนา An Analytical Study of Rukkhamula Gangkathudongkawatta in Lanna

กฤษณนท พุทธะ

Police Sub-Lieutenant Kitchanon Puttha

กองบังคับการตำรวจภูธรจังหวัดลำพูน

Lamphun Provincial Police Division

Corresponding Author,: doctorkrit1@gmail.com

Received: 2024-06-12 Revised: 2024-06-24 Accepted: 2024-06-26

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ข้อ คือ 1) เพื่อศึกษารูกขมุลิกังคุดงควัตรในพระพุทธศาสนา และ 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติรูกขมุลิกังคุดงควัตรในล้านนา เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ผลการวิจัย พบว่า

ธุดงค์ แปลว่า องค์คุณเป็นเครื่องกำจัดกิเลส องค์คุณของผู้กำจัดกิเลส ธุดงค์เป็นวัตรปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้แต่ไม่มีการบังคับ แล้วแต่พระสงฆ์รูปใดจะสมัครใจปฏิบัติ ถือเป็นอุบายวิธีกำจัดกิเลส ทำให้เกิดความมักน้อยสันโดษ รูกขมุลิกังคุดงควัตรในพระพุทธศาสนาถือเป็นหลักปฏิบัติธรรมธุดงค์ ข้อ 4 ในธุดงค์ 13 การปฏิบัติรูกขมุลิกังคุดงควัตรในล้านนานั้น นิยมเข้ากันในช่วงฤดูหนาว เพราะไม่ต้องมีความกังวลเรื่องฟ้าฝนและรูปแบบที่นิยมกันก็คือในฉาปนสถานหรือป่าช้า ที่นิยมทำในป่าช้า เพราะจะได้ปฏิบัติธุดงค์กรรมข้ออื่นๆ ควบคู่ไปด้วย และเป็นการเปิดโอกาสให้ญาติโยมได้ร่วมกันบำเพ็ญประโยชน์อย่างอื่น เช่น การสร้างเมรุเผาศพและศาลา เป็นต้น

สำหรับคุณค่าของรูกขมุลิกังคุดงควัตรในล้านนา ในด้านจิตใจในฐานะเป็นหลักปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของชีวิตตามหลักของศาสนา และเพื่อพัฒนาจิตใจของตนเองให้ดีขึ้น ทำให้จิตใจเกิดความเบิกบาน แจ่มใสขึ้น อีกทั้งขัดเกลาจิตใจให้ผ่องแผ้วและสูงส่งยิ่งขึ้น ในด้านสังคมทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับประโยชน์ในระดับเบื้องต้น ประโยชน์ระดับกลางและประโยชน์ระดับสูงสุด และในคุณค่าด้านการพัฒนาสาธารณประโยชน์ เช่น การสร้างศาลาในป่าช้า การสร้างถนน การสร้างห้องน้ำ เชิงตะกอน และกำแพง เป็นต้น

คำสำคัญ : ธุดงควัตร, พระพุทธศาสนา, รูกขมุ, ล้านนา

Abstract

An Analytical study has two objectives: (1) to investigate Rukkhamoli Gankathudongkwatta in Buddhism, and (2) to analyze Rukkhamoli Gankathudongkwatta practicing in the Lanna. The findings of the research reveal that “Thudong” refers to ascetic practices aimed at eliminating impurities. The practice is permitted by the Buddha but not mandatory, depending on the preferences of the monks. This approach aids in reducing attachment and cultivating a modest lifestyle. The study emphasizes the practice’s significance in adhering to the Dhamma, particularly in the context of the “Thudong” principle. The research shows that the practice of Rukkhamuli Gankathudongkwatta is predominantly carried out during the winter season to avoid disruptions caused by rain. Commonly performed in hermitages or forests, this practice often incorporates other spiritual activities and serves as an opportunity for laypeople to join in acts of merit, such as building funeral pyres and pavilions.

The value of Rukkhamuli Gankathudongkwatta lies in its role as a central practice for achieving religious goals and personal development, promoting mental clarity, and elevating the spirit. In the social context, this practice yields benefits at various levels: lower, middle, and upper echelons. Additionally, it contributes to communal welfare, including the construction of pavilions in cemetery, roads, restrooms, biers, and walls.

Keywords: Thudong, Rukkhamuli, Buddhism, Lanna

บทนำ

พระพุทธศาสนามีหลักธรรมคำสอนสำหรับฝึกฝนอบรมมนุษย์หลายระดับ เน้นปฏิบัติธรรมด้วยการฝึกฝนตนเอง ด้วยการเจริญสติ เจริญสมาธิภาวนา อันเป็นขั้นสูงสุดของการทำความดีหรือทางแห่งการทำความดี คือ ทาน ศีล และภาวนา เรียกว่า ไตรสิกขา พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระผู้ประเสริฐเลิศล้ำเหนือปวงมนุษย์และจักรวาล เป็นพระผู้ทรงด้วย พระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ พระมหากรุณาธิคุณ ได้อุบัติขึ้นแล้วในโลกนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดง “วิปัสสนากัมมัฏฐานญาณอันประเสริฐ” รู้เห็นตามทศณะที่มีอยู่จริง ดุจพระอาทิตย์อุทัยยังโลกให้

สว่างทั่วทุกสารทิศ ตั้งแต่ทรงตรัสธรรมใหม่ๆ จนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพานเป็นเวลา 45 พรรษา พระพุทธองค์ทรงค้นพบคุณค่าอันประเสริฐ คือ พระธรรมวินัยและหลักธรรมคำสั่งและคำสอนที่พระองค์ทรงประกาศเผยแผ่ทั้งหมดที่รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎกมีถึง 84,000 พระธรรมชั้น พระองค์ทรงมีพระเมตตา และพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ บรรดาสาวกของพระพุทธองค์ได้รับฐานที่ตั้งของการทำงานการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อให้เกิดประโยชน์ และเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงด้วยประการต่างๆ นำมาศึกษามาประพฤติปฏิบัติ จนประทับใจในหมู่ของมนุษย์ เทวดา มาร และพรหมทั้งหลาย พระพุทธองค์ทรงเป็นครูสอนองค์แรก และเป็นกัลยาณมิตรองค์แรก อยากที่จะหาสิ่งใดมาเปรียบเทียบกับคุณค่าของหลักธรรมอันมหาศาลสำหรับบุคคลในโลกนี้สิ่งนั้นคือ “วิปัสสนากัมมัฏฐาน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 31 ข้อ 1: 1)

การปฏิบัติเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ถือเป็นการสร้างบุญสร้างกุศลเป็นการฝึกอบรมจิตใจเจริญปัญญาเพื่อจุดมุ่งหมายคือความหลุดพ้นจากกิเลสและบรรลุมรรคผล นิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาที่ทุกคนสามารถพัฒนาตนเองและบรรลุถึงได้ แต่การที่จะไปถึงสิ่งนั้นได้ก็จำเป็นต้องฝ่าฟันอุปสรรค คือ กิเลส ตัณหา อาสวะ ภายในจิตนั้นได้ ก่อน พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงได้แสดงแนวทางหรือข้อวัตรพิเศษ ที่จะให้ไปถึงสิ่งนั้นโดยเร็ว คือหลักในข้อ วัตรธุดงค์

คำว่า “ธุดงค์” นั้น แปลตามตัวหมายถึง องค์คุณเครื่องกำจัดกิเลส ประกอบด้วยข้อวัตรปฏิบัติ 13 ข้อ ในวิสุทธิมรรค ซึ่งผู้ที่ปฏิบัติสามารถเลือกปฏิบัติข้อใดข้อหนึ่งได้ตามความสมัครใจ และไม่ จำเป็นต้องปฏิบัติให้ครบทุกข้อ เพราะการปฏิบัติขึ้นอยู่กับความอดทน และความเพียร ธุดงค์วัตรแต่ละข้อก่อให้เกิดอานิสงส์ต่อตัวผู้ปฏิบัติและก่อนที่จะลงมือปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติต้องกล่าวคำ สมาทานธุดงค์วัตร ข้อนั้น ๆ ก่อนธุดงค์วัตร 13 ข้อ ประกอบด้วย 1) ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร 2) ถือผ้าสามผืนเป็นวัตร 3) ถือ การบิณฑบาตเป็นวัตร 4) ถือการบิณฑบาตตามลำดับบ้านเป็นวัตร 5) ถือการฉันมื้อเดียวเป็นวัตร 6) ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร 7) ถือการห้ามภิต (อาหาร) ที่เขานำมาถวายภายหลังเป็นวัตร 8) ถือการอยู่ ป่าเป็นวัตร 9) ถือการอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร 10) ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร 11) ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร 13) ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้เป็นวัตรและ 13) ถือการนั่งเป็นวัตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 8 ข้อ 982: 330) ซึ่งอานิสงส์ของการปฏิบัติธุดงค์วัตรของพระสงฆ์หลายประการ เช่น ช่วยให้เห็นทางจิต พัฒนาทางด้านปัญญาญาณ และสะท้อนออกมาในรูปของพฤติกรรมที่ดีเป็นที่น่าเลื่อมใส ควรแก่การเคารพและสักการบูชาต่อศาสนิกชนในพระพุทธศาสนา

ดังที่กล่าวมาแล้ว ธุดงค์วัตรเป็นการปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสจนในที่สุดได้หมดสิ้น

กิเลสและอุตถกวัตรยังเป็นการเผยแผ่ศาสนาพุทธอีกวิธีหนึ่งคือ เป็นข้อวัตรที่ภิกษุปฏิบัติแล้วทำให้บุคคลอื่นได้สัมผัสถึงการปฏิบัติตนของสมณเพศอย่างแท้จริง ทั้งยังเป็นอุบายวิธีการประกอบความ پاکเพียร เพื่อการชำระกิเลสให้เป็นผู้มีก่น้อย สันโดษ เป็นหลักการปฏิบัติที่ต้องนำมาประยุกต์ใช้ในสังคม ซึ่งพระภิกษุสงฆ์จะนำมาเป็นแนวทางฝึกฝนตัวเองได้ ซึ่งการปฏิบัติอุตถกวัตรไม่จำเป็นจะต้องครบ 13 ข้อ จะเลือกเอาเพียงข้อใดข้อหนึ่งที่เห็นสมควรและตรงกับจริตในการปฏิบัติธรรม สำหรับจังหวัดลำพูน โดยเฉพาะคณะสงฆ์ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน จะนิยมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน หรือเรียกว่า เข้ากรรม “เข้ากรรมรุกขมูล” หรือ “เข้ารุกขมูลกรรม” ซึ่งก็คือ รุกขมูลกัถงคอุตถกวัตร ข้อที่ 9 ในอุตถกวัตรนั่นเอง คำว่า รุกขมูลกัถงคอุตถกวัตร คือ พระสงฆ์จะอธิฐานละเว้นนอนในที่ที่มีที่มุงที่บัง เช่น บ้าน ถ้า กุฏิ แต่สมานานอยู่โคนไม้ ส่วนบางที่นั้นจะต่างออกไปเล็กน้อยคือจะมีการปักกลดด้วย โดยพระภิกษุสงฆ์จะเลือกสถานที่วัดวอารามเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ที่อยู่ไม่ห่างจากหมู่บ้าน สำหรับการปฏิบัติธรรมจะอยู่ในช่วงระหว่างตั้งแต่เดือนธันวาคม – มกราคม จุดมุ่งหมายของการปฏิบัติธรรมคือ พระสงฆ์ได้โอกาสได้ขัดเกลากิเลส ได้เผยแผ่หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ผ่านการเทศน์ในแต่คินของการปฏิบัติธรรม และที่สำคัญไปกว่านั้น พระสงฆ์ได้เป็นผู้รู้จักช่วยเหลือสังคม โดยเฉพาะได้เป็นผู้นำในด้านการพัฒนาในสิ่งที่จะเป็นสาธารณประโยชน์ต่อท้องถิ่น อาทิ ถนนหนทาง ศาลาที่พัก สะพาน ตลอดจน ได้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนศรัทธาประชาชน โดยถือเป็นกิจกรรมงานทำบุญ ทำกุศล ที่พระสงฆ์และประชาชน ร่วมกันทำ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง และสังคม จนทำให้กลายมาเป็นประเพณีที่ได้กระทำสืบต่อๆ กันมาจนตราบถึงทุกวันนี้ (พระครูวิศาสนโสภณ (สุรินทร์ วิสุทธจิตโต), 2553: 46)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์พิธีรุกขมูลกัถงคอุตถกวัตรในล้านนา ซึ่งถือเป็นรูปแบบการปฏิบัติธรรมวิปัสสนากรรมฐานของพระสงฆ์ในล้านนา ว่ามีวิธีการปฏิบัติธรรมอย่างไร มีความสำคัญต่อพระสงฆ์และประชาชนอย่างไรบ้าง นอกจากนั้นการปฏิบัติธรรมรุกขมูลกัถงคอุตถกวัตรของพระสงฆ์มีคุณค่าส่งผลต่อสังคมอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษารุกขมูลกัถงคอุตถกวัตรในพระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติรุกขมูลกัถงคอุตถกวัตรในล้านนา

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วยการศึกษาเชิงเอกสาร และการศึกษาเก็บข้อมูลเชิงสัมภาษณ์ ตามลำดับขั้นตอนต่อไปนี้

1. การศึกษาเชิงเอกสาร ตามลำดับขั้นตอนต่อไปนี้

1) ศึกษาข้อมูลขั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ผู้วิจัยได้ศึกษาจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539 ตลอดจนคัมภีร์ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา

2) ศึกษาเอกสารขั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) โดยศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ ตำรา บทความทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเข้ารกขุมในพระพุทธศาสนา

3) นำข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตลอดจนคัมภีร์ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา หนังสือ ตำรา บทความทางวิชาการ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยมาสังเคราะห์วิพากษ์ แยกแยะ จัดเป็นหมวดหมู่ความรู้

2. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In Dept-Interview) ดำเนินการเก็บข้อมูลตามขั้นตอนดังนี้

1) การรวบรวมเอกสาร ผู้ศึกษารวบรวมข้อมูลจากหนังสือ บทความ งานวิจัย และงานเอกสารสิ่งพิมพ์ต่างๆ

2) ผู้วิจัยได้ขอหนังสืออนุญาตเก็บรวบรวมข้อมูลจากวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อขอความร่วมมือไปยังผู้ให้ข้อมูลสำคัญ หลังจากนั้นดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล

3) การดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยจะสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In depth Interview) และทำการบันทึกข้อมูลโดยการจดบันทึก และการบันทึกเสียง

4) ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยจะทำการจัดกลุ่มข้อมูล (Data Grouping) สำคัญๆ ของประเด็นการสัมภาษณ์ จากนั้นจะทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา ตามประเด็นสำคัญของวัตถุประสงค์การวิจัย

ผลการวิจัย

1. รุกขมูลิกังคธาตุคงวัตรในพระพุทธศาสนา

ธุดงค์ แปลว่า องค์คุณเป็นเครื่องกำจัดกิเลส องค์คุณของผู้กำจัดกิเลส ธุดงค์เป็นวัตร

ปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้แต่ไม่มีการบังคับ แล้วแต่ผู้ใดจะสมัครใจปฏิบัติเป็นอุบายวิธีกำจัดเกลากิเลส ทำให้เกิดความมกน้อยสันโดษ ไม่สะสม เพื่อให้เบาสบายไปมา ได้สะดวกสบาย ไม่มีการะมากเหมือนนกที่มีเพียงปีกบินไปฉะนั้น มิใช่เพื่อสะสม หรือเพื่อลาภสักการะและชื่อเสียง (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2548: 51) มี 13 วิธีจัดเป็นข้อสมาทานละเว้น และข้อสมาทานปฏิบัติ คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่ม 8 ข้อ 982: 330)

หมวดที่ 1 จีวรปฏิสังยุตต์ (เกี่ยวกับจีวร)

1) การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร คือการใช้แต่ผ้าเก่าที่คนเขาทิ้งเอาไว้ตามกองขยะข้างถนนข้าง ผ้าห่อศพบ้าง นำผ้าเหล่านั้นมาซัก ย้อมสี เย็บต่อกันจนเป็นผืนใหญ่แล้วนำมาใช้จนจวนจากการใช้ผ้าใหม่ทุกชนิด (บังสุกุล = คลุกฝุ่น)

2) การถือผ้า 3 ผืน (ไตรจีวร) เป็นวัตร คือการใช้ผ้าเฉพาะที่จำเป็นเท่านั้น อันได้แก่ สบง(ผ้านุ่ง) จีวร(ผ้าห่ม) สังฆาฏิ(ผ้าสารถีประโชยน์ เช่น คลุมกันหนาว ปูนั่ง ปูนอน ปิดฝุ่น ใช้แทนสบง หรือจีวรเพื่อซักผ้าเหล่านั้น ปัจจุบันภิกษุไทยมักใช้พาดบ่าเมื่อประกอบพิธีกรรม)

หมวดที่ 2 บิณฑบาตปฏิสังยุตต์ (เกี่ยวกับบิณฑบาต)

3) การถือบิณฑบาตเป็นวัตร คือการบริโภคอาหารเฉพาะที่ได้มาจากการรับบิณฑบาตเท่านั้น ไม่บริโภคอาหารที่คนเขานิมนต์ไปฉันตามบ้าน

4) ถือการบิณฑบาตตามลำดับบ้านเป็นวัตร คือจะรับบิณฑบาตโดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่เลือกว่าเป็นบ้านคนรวยคนจน ไม่เลือกว่าอาหารดีไม่ดี มีใครใส่บาตรก็รับไปตามลำดับ ไม่ข้ามบ้านที่ไม่ถูกใจไป

5) ถือการฉันในอาสนะเดียวเป็นวัตร คือ ในแต่ละวันจะบริโภคอาหารเพียงครั้งเดียว เมื่อนั่งแล้วก็ฉันจนเสร็จ หลังจากนั้นก็จะไม่บริโภคอาหารอะไรอีกเลย นอกจากน้ำดื่ม

6) ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร คือจะนำอาหารทุกชนิดที่จะบริโภคในมือนั้น มารวมกันในบาตร แล้วจึงฉันอาหารนั้น เพื่อไม่ให้ติดในรสชาติของอาหาร

7) ถือการห้ามภตที่ถวายภายหลังเป็นวัตร คือเมื่อรับอาหารมากพอแล้ว ตัดสินใจว่าจะไม่รับอะไรเพิ่มอีกแล้ว หลังจากนั้นถึงแม้มีใครนำอะไรมาถวายเพิ่มอีก ก็จะไม่รับอะไรเพิ่มอีกเลย ถึงแม้ว่าอาหารนั้นจะถูกใจเพียงใดก็ตาม

หมวดที่ 3 เสนาสนปฏิสังยุตต์ (เกี่ยวกับเสนาสนะ)

8) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร คือจะอยู่อาศัยเฉพาะในป่าเท่านั้น จะไม่อยู่ในหมู่บ้านเลย เพื่อไม่ให้ความพลุกพล่านวุ่นวายของเมืองรบกวนการปฏิบัติ หรือเพื่อป้องกันการพอกพูนของกิเลส

9) ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร คือจะพักอาศัยอยู่ใต้ต้นไม้เท่านั้น จดเว้นจากการอยู่ในที่มีหลังคาที่สร้างขึ้นมามุงบัง

10) ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร คือจะอยู่แต่ในที่กลางแจ้งเท่านั้น จะไม่เข้าสู่ที่มุงบังใด ๆ เลย แม้แต่โคนต้นไม้ เพื่อไม่ให้ติดในที่อยู่อาศัย

11) ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร คือจะงดเว้นจากที่พักอันสุขสบายทั้งหลาย แล้วไปอาศัยอยู่ในป่าช้า เพื่อจะได้ระลึกถึงความตายอยู่เสมอ ไม่ประมาท

12) ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดไว้ให้เป็นวัตร คือเมื่อใครชี้ให้ไปพักที่ไหน หรือจัดที่พักอย่างใดไว้ให้ ก็พักอาศัยในที่นั้น ๆ โดยไม่เลือกว่าสะดวกสบาย หรือถูกใจหรือไม่ และเมื่อมีใครขอให้สละที่พักที่กำลังพักอาศัยอยู่นั้น ก็พร้อมจะสละได้ทันที

13) ถือการนั่งเป็นวัตร คือจะงดเว้นอิริยาบถนอน จะอยู่ใน 3 อิริยาบถเท่านั้น คือ ยืน เดิน นั่ง จะไม่เอนตัวลงให้หลังสัมผัสพื้นเลย ถ้า่วงมากก็จะใช้การนั่งหลับเท่านั้น เพื่อไม่ให้ผลิตเพลินในการนอน

รุกขมุสิกังคฤตงค์ หรือ รุกขมุสิกังคฤตงค์วัตรในพระพุทธศาสนาถือเป็นหลักปฏิบัติธรรมธุดงค์ ข้อ 4 ในธุดงค์ 13 การอยู่ป่าเป็นวัตรเป็นธุดงค์ที่ภิกษุผู้ปฏิบัติสามารถปฏิบัติได้โดยการอยู่ในป่า แต่ว่าจะเป็นสวนใดของปาก็ได้ คือ จะอยู่กระท่อมกลางป่า จะอยู่ในถ้ำ อยู่เงื้อมผา ก็เรียกได้ว่าอยู่ในป่า ถึงกระนั้นการอยู่ในสถานที่เช่นนั้นก็ถือว่ายังมีความสุขสบายกว่าการอยู่โคนต้นไม้ เพราะว่ายังสามารถบังแดด บังลม บังฝนให้กับภิกษุได้ ถือว่าภิกษุนั้นยังได้รับความสุข ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทได้ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตวัตร เรียกว่า รุกขมุสิกังคฤตงค์ จุดมุ่งหมายของการสมาทานปฏิบัติรุกขมุสิกังคฤตงค์เพื่อความมกน้อย สันโดษ ขัดเกลา ไม่วุ่นวายระคนกับหมู่คณะและเพราะอาศัยว่าการอยู่ ณ โคนต้นไม้เป็นปกติ เป็นการปฏิบัติอันงามของพระสงฆ์

สำหรับประเภทของรุกขมุสิกังคฤตงค์ ในรุกขมุสิกสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตร พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงประเภทของภิกษุผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตรว่ามี 5 จำพวก คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่ม 22 ข้อ 110: 187)

- 1) ภิกษุถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร เพราะโง่เขลา เพราะหลงมก
- 2) ภิกษุมีความปรารถนาชั่ว ถูกความปรารถนาครอบงำจึงถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร
- 3) ภิกษุถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร เพราะเป็นบ้า เพราะจิตฟุ้งซ่าน
- 4) ภิกษุถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร เพราะคิดว่า อยู่โคนไม้เป็นวัตรนี้เป็นข้อที่พระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายสรรเสริญ

5) ภิกษุถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร เพราะอาศัยความมกน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้

พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญเฉพาะภิกษุผู้ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร เพราะอาศัยความ

มักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสัจ ความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ ภิกษุนี้เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นประมุข เป็นผู้สูงสุด และเป็นผู้ประเสริฐสุด

วิธีการปฏิบัติรุกขมูลกัณฑ์ในพระไตรปิฎก ปรากฏอยู่ใน มหาสกุททายิสสูตร พระพุทธองค์ตรัสแสดงธรรมแก่พระอุทายี “สาวกทั้งหลายของเราถือโคนไม้เป็นวัตร... เธอเหล่านั้นไม่เข้าสู่ที่มุงตลอด 8 เดือนมีอยู่” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 13 ข้อ 242: 287) ในคัมภีร์ อรรถกถา วิสุทธิมรรค ได้แสดงวิธีการปฏิบัติรุกขมูลกัณฑ์ไว้ว่า ภิกษุผู้ประสงค์จะปฏิบัติรุกขมูลกัณฑ์พึงสมาทานธุดงค์ด้วยคำสมาทานอย่างใดอย่างหนึ่ง จากคำสมาทาน 2 อย่างคือ “ฉนฺนํ ปฏิกฺขิปามิ” ข้าพเจ้าขอปฏิเสธที่อยู่ที่มีหลังคา หรือ “รุกขมูลกัณฑ์ สมาทยามิ” ข้าพเจ้าขอสมาทานเอาองค์แห่งภิกษุผู้อยู่ที่โคนไม้เป็นปกติ จากนั้นพึงปฏิบัติวัตรโดย ยึดเอาต้นไม้ที่อยู่สุดเขตวัด โดยละเว้นต้นไม้ที่อยู่ในระหว่างเขตรัฐสีมา ต้นไม้เป็นต้นบถือบูชา ต้นไม้มียาง ต้นไม้ผล ต้นไม้มีค้ำคาว ต้นไม้มีโพรง และต้นไม้อยู่กลางวัด เป็นต้น (พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย เล่ม 2 ข้อ 32: 113)

สำหรับอานิสงส์ในธุดงค์นี้ คือเป็นผู้มีข้อปฏิบัติตามพระพุทธวจนะชื่อว่า การบวชอาศัยเสนาสนะคือโคนไม้เป็นผู้มีปัจจัยอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญว่า ปัจจัยเหล่านั้นเป็นสิ่งที่เล็กน้อยด้วย หาได้ง่ายด้วยเป็นการยังอนิจจสัญญาความสำคัญว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ให้ปรากฏด้วยได้เห็นความเปลี่ยนแปลงของใบไม้ไม่มีความตระหนี่เสนาสนะและความหลงยินดี การงานเป็นผู้มีการอยู่ร่วมกับรุกขเทวดาทั้งหลาย เป็นผู้มีความสันโดษ เป็นต้น (มหามกุฏราชวิทยาลัย 2551: 448-449) นอกจากนั้นพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2557) ยังได้สรุปว่า การปฏิบัติกรรมฐานเป็นการเตรียมจิตใจให้อยู่ในสภาพพร้อมและง่ายแก่การปลุกฝังคุณธรรมต่าง ๆ เป็นการปลุกฝังนิสัยที่ดี รู้จักวิธีทำให้สงบ และผ่อนคลายความทุกข์ ผู้ปฏิบัติอยู่ ย่อมจะมีความมั่นคงทางอารมณ์และมีภูมิคุ้มกันโรคทางจิต มีดังนี้

- 1) ช่วยทำให้จิตใจผ่อนคลาย หายเครียด เกิดความสงบ หายกระวนกระวาย หลุดพ้นจากความกลัดกลุ้มวิตกกังวล เป็นเครื่องพักผ่อนกาย ให้ใจสงบและมีความสุข
- 2) เป็นเครื่องมือเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน การเล่าเรียน และการทำกิจทุกอย่าง เพราะจิต ที่เป็นสมาธิแน่วแน่อยู่กับสิ่งที่กระทำ ย่อมทำให้คิดรอบคอบและทำงานได้ผลดี
- 3) ช่วยเสริมสุขภาพกายและใช้แก้ไขโรคได้ เพราะร่างกายและจิตใจอาศัยกันและมี อิทธิพลต่อกัน ผู้ที่มีจิตใจเข้มแข็งสมบูรณ์ (จิตเป็นสมาธิ) แม้ยามกายเจ็บป่วยก็ไม่สบายอยู่แค่กายเท่านั้น จิตใจไม่พลอยป่วยไปด้วย ยิ่งไปกว่านั้น กลับใช้ใจที่เข้มแข็งสมบูรณ์นั้นไปผ่อนเบาโรคทางกายได้อีกด้วย

2. วิเคราะห์การปฏิบัติรุกขมุลิกังคุดงค์ในล้านนา

การเจริญวิปัสสนากรรมฐานถือเป็นการฝึกหัดอบรมจิตใจให้มีความสงบ และเพิ่มปัญญาในการรู้แจ้งเห็นความจริง จุดหมายที่แท้จริงของการเจริญวิปัสสนาคือการเข้าถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาอันได้แก่การบรรลุนิพพาน (พุทธทาส ภิกขุ, 2538: 143) โดยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจะแบ่งได้ 2 ประเภทคือ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน โดยการปฏิบัติจะส่งผลให้เกิดจิตใจที่สงบและมีความสุขทางจิตใจ ทำงานด้วยการมีสติอยู่ตลอดเวลา และส่งเสริมให้มีสุขภาพกายและจิตใจที่แข็งแรง การปฏิบัติจุดงค์ของพระสงฆ์ถือเป็นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน โดยมีรูปแบบที่แตกต่างกันทั้ง 13 อย่าง

รุกขมุลิกังคุดงค์ หรือ รุกขมุลิกังคุดงค์วัตรในพระพุทธศาสนา ถือเป็นหลักปฏิบัติธรรมดุดงค์ ข้อ 4 ในดุดงค์ 13 ข้อ โดยพระภิกษุสงฆ์จะอธิฐาน การอยู่ป่าเป็นวัตร เป็นดุดงค์ที่ด้วยการอยู่ในป่า สำหรับการปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ทางภาคเหนือ จะนิยมปฏิบัติธรรมในช่วงระหว่างตั้งแต่เดือนธันวาคม - มกราคม และกุมภาพันธ์ หรือเดือน 3-4 และเดือน 5 เหนือ ของทุกปี และถือว่าการปฏิบัติธรรมเป็นประเพณี สำหรับประเพณีการปฏิบัติธรรมดังกล่าวนี้จะเลือกเอาสถานที่ตามวัดวาอาราม เรียกว่า “เข้ากรรมรุกขมุลกรรม” ซึ่งตรงกับหลักปฏิบัติดุดงค์ในข้อที่ 4 ดุดงค์ 13 ข้อ และใช้บริเวณสุสานป่าช้า เรียกว่า “ประเพณีเข้าสุสานกรรม” ซึ่งหลักปฏิบัติดุดงค์ในข้อที่ 5 ใน ดุดงค์ 13 ข้อ (สัมภาษณ์ พระอธิการวิริยยุทธ ยุทธวีโร) โดยการปฏิบัติมีจุดประสงค์เพื่อให้พระสงฆ์ได้มีโอกาสปฏิบัติชำระกิเลส และศรัทธาญาติโยมได้มีโอกาสมาทำบุญรักษาศีลร่วมกับพระสงฆ์ที่เข้าปฏิบัติด้วย (สัมภาษณ์ พระใบฎีกาถนอม ถิรวาส)

การปฏิบัติรุกขมุลิกังคุดงค์วัตรในล้านนานั้น เป็นวิธีการที่จะชักนำให้ผู้ปฏิบัติได้เข้าใจและเข้าถึงสาระของพระพุทธศาสนา โดยอาศัยรูปแบบในการปฏิบัติเพื่อเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจทำให้ผู้ปฏิบัติและผู้ที่เกี่ยวข้องได้เรียนรู้ทั้งประเพณีปฏิบัติ การเข้ากรรมในล้านนานั้นมีอยู่หลายรูปแบบ แต่ละรูปแบบมีวิธีการที่ต่างกันอย่างออกไป การปฏิบัติรุกขมุลิกังคุดงค์ในล้านนาเป็นพิธีกรรมอันมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา อีกทั้งยังเป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนาซึ่งเน้นในเรื่องของการปฏิบัติลักษณะของการปฏิบัติรุกขมุลิกังคุดงค์ที่ปรากฏในล้านนานั้น นอกจากจะเป็นการปฏิบัติธรรมแล้วยังทำหน้าที่ในการเผยแผ่ อธิบาย ชักชวน ขยายอรรถแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้าออกไป

การปฏิบัติรุกขมุลิกังคุดงค์วัตรในล้านนานั้น นิยมเข้ากันในช่วงฤดูหนาว เพราะไม่ต้องการความกังวลเรื่องฟ้าฝน และรูปแบบที่นิยมกันก็คือใน฼าปนสถานหรือป่าช้า อันที่จริงจะเข้ากรรมที่ไหนก็ได้ ที่มีต้นไม้ แต่ต้องเป็นสถานที่ที่สงบ เพราะจะได้บำเพ็ญสมณธรรมได้สะดวก แต่ที่นิยมทำในป่าช้าเพราะจะได้ปฏิบัติดุดงค์กรรมข้ออื่นๆ ควบคู่ไปด้วย และเป็นการเปิดโอกาส

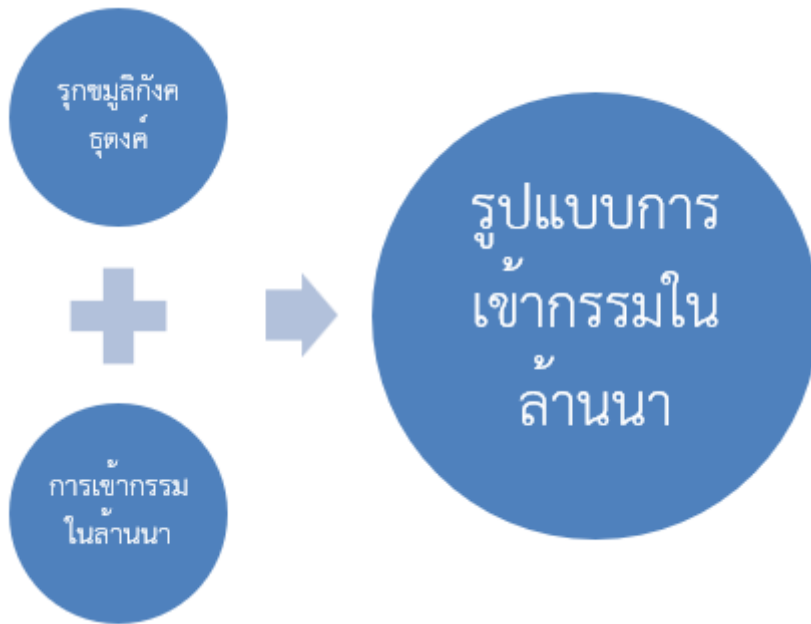
ให้ญาติโยมได้ร่วมกันบำเพ็ญประโยชน์อย่างอื่น เช่น การสร้างเมรุเผาศพ และศาลา เป็นต้น

ส่วนวิธีการของการเข้ารกขุมลกรรม พระสงฆ์จะต้องตั้งจิตอธิษฐานด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง อันจะทำให้การปฏิบัติบรรลุเป้าหมาย คือ ถืออย่างเคร่งครัด ถืออย่างปานกลางและถืออย่างเพล ผู้ถืออย่างเคร่งครัดนั้น เมื่ออธิษฐานจิตแล้วจะไม่ออกไปจากเขตของยอดใบไม้ ผู้ถืออย่างกลางเมื่ออธิษฐานจิตแล้วจะไม่ออกไปจากเงาไม้ที่พระอาทิตย์ส่องถึง และผู้ที่ถืออย่างเพล ถ้ามีธูระจะออกไปจากที่นั้น ให้ถอนอธิษฐานได้เพียงชั่วคราวก่อนกลับมาแล้วอธิษฐานใหม่ได้

สำหรับคุณค่าของการปฏิบัติรุกขมูลกัณฑ์ดังกล่าว ด้านจิตใจในฐานะเป็นหลักปฏิบัติ โดยเฉพาะหลักปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของชีวิตตามหลักของศาสนา เพื่อพัฒนาจิตใจของตนเองให้ดีขึ้น แก้ไขสภาวะที่ไม่เหมาะสมของชีวิตมนุษย์ โดยทำให้จิตใจของมนุษย์มีความเบิกบาน แจ่มใสขึ้น ขัดเกลา จิตใจให้ผ่องแผ้วและสูงส่งยิ่งขึ้น ในด้านสังคมทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับประโยชน์ในระดับเบื้องต้น ประโยชน์ระดับกลางและประโยชน์ระดับสูงสุด คือได้รับประโยชน์ทั้งสองฝ่ายที่เป็นทั้งโลกียะและโลกุตระ และคุณค่าด้านการพัฒนาสาธารณประโยชน์ เช่น การสร้างศาลาในป่าช้า การสร้างถนนเข้าป่าช้า การสร้างห้องน้ำ เจริญตะกอน และ กำแพง เป็นต้น

อภิปรายผล

การเข้ากรรมที่เรียกว่า รุกขมูลกัณฑ์ดังกล่าว จัดเป็นอุตงคฺประภทหนึ่งในอุตงคฺ 13 ซึ่งปรากฏรายละเอียดในพระไตรปิฎก มีระเบียบการปฏิบัติที่ชัดเจนโดยแบ่งความเข้มงวดออกเป็น 3 ระดับ อนึ่ง การปฏิบัติอุตงคฺนี้พระพุทธเจ้าไม่บังคับพระภิกษุให้ถือปฏิบัติเหมือนกันทุกรูป ให้ถือปฏิบัติตามอัธยาศัยและจริตของตน ในล้านนานั้นได้นำกิจกรรมปฏิบัติรุกขมูลกัณฑ์ดังกล่าวมาปรับให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของพระสงฆ์ล้านนา จนกลายเป็นประเพณีที่สำคัญของชาวล้านนา ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของพระครูวิโรตตาสโนโสภณ (สุรินทร์ วิสุทธจิตโต) ที่ศึกษาเรื่อง “การศึกษาการเข้ากรรมในล้านนา” ระบุว่า การเข้ากรรมในล้านนามีความสำคัญหลายประการทั้งในฐานะเป็นคตินิยม เป็นเนติธรรม เป็นสหธรรม เป็นต้น นอกจากนั้นการปฏิบัติธรรมรุกขมูลในล้านนา ยังก่อให้เกิดคุณค่าทางด้านประเพณี วัฒนธรรม เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสาธารณประโยชน์ของชุมชนและสังคมได้ด้วย ซึ่งสามารถสรุปเป็นแผนภาพได้ ดังนี้

ภาพที่ 1 สรุปรูปแบบการเข้ากรรมในล่านนา

สรุป

การเข้ารูกขมุลในล่านนานั้นเป็นการประยุกต์รูปแบบและวิธีการของการเจริญ
อตุตคที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมาเป็นแนวทางปฏิบัติอันเป็นอัตลักษณ์ของชาวล่านนา และมี
วัตถุประสงค์ของการเข้าอตุตคที่เพิ่มเติมจากพระไตรปิฎกกล่าวคือ นอกจากจะเป็นการปฏิบัติ
ธรรมของพระสงฆ์แล้ว ยังเป็นการช่วยเหลือสร้างสรรค์สาธารณประโยชน์ได้ด้วย ดังนั้น การ
ปฏิบัติธรรมรูกขมุลิแกคอตุตคในล่านนาจึงมีการผสมผสานระหว่างวิถีในพระไตรปิฎกและ
วิถีของชุมชนเข้าด้วยกันอย่างลง

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาและวิเคราะห์รูกขมุลิแกคอตุตคในล่านนา พบประเด็น
ที่ควรเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1) ควรมีการส่งเสริมให้พระสงฆ์และสามเณรได้มีโอกาสปฏิบัติธรรมวิปัสสนา
กรรมฐาน ทั้งในระดับตำบล อำเภอและจังหวัด เพื่อเป็นการขัดเกลาจิตใจและรักษาไว้ซึ่ง

แนวทางการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา

2) ควรจะส่งเสริมและสนับสนุนให้อนุรักษ์ประเพณีรุกขมุลกรรมหรือ โสสานกรรม ประจำทุกทุกอำเภอ โดยบูรณาการโครงการของคณะสงฆ์ และส่วนงานราชการส่วนท้องถิ่นเพื่อให้เกิดการสร้างเครือข่ายและช่วยกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีการศึกษาวิจัยเรื่องเปรียบเทียบรูปแบบการปฏิบัติธรรมวิปัสสนากรรมฐานของล้านนากับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของภาคอื่น ๆ เช่น ภาคอีสาน ภาคใต้ เป็นต้น

2) ควรมีการศึกษาวิจัยเรื่องประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการเข้ารุกขมุลกรรมหรือโสสานกรรมในหลายหลายมิติ เช่น มิติด้านสังคม มิติด้านสาธารณสุข มิติด้านเศรษฐกิจ เพื่อนำหลักพุทธธรรมให้มีความเป็นรูปธรรมมากขึ้น

3) ควรมีการศึกษาวิจัยรูปแบบการปฏิบัติรุกขมุลกิจกัจจตุรงค์ เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมภายในวัดเชิงนิเวศวิทยา

บรรณานุกรม

พระครูวิโรชาสน์โสภณ (สุรินทร์ วิสุทธจิตโต). (2553). “ศึกษาการเข้ากรรมในล้านนา”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). คำวัด 3. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2557). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย. พิมพ์ครั้งที่ 39.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พุทธทาสภิกขุ. (2538). วิธีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม. ปาฐกถาพิเศษ วิธีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม.

กรุงเทพมหานคร: พุทธสมาคม.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย. (2551). มลทินปัญหา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย.

สัมภาษณ์

พระอธิการวิริยยุทธ ยุทธวีโร. เจ้าอาวาสวัดหนองเงือก ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน.

15 มีนาคม 2566.

พระใบฎีกาถนอม ถิรวโส. เจ้าอาวาสวัดแม่แรง ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน. 12 มีนาคม

2566.

ศึกษาวิเคราะห์สภาพแวดล้อมของฆราวาสที่บรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา

An Analytical Study of the Environment of Fully Enlightened Layman in Buddhism

พระค่าน้อย จันทร์จาง

Phra Kumnoi Candasaro (Janjang)

วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Lamphun Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author, Email: kumnoimcu@gmail.com

Received: 2024-06-12 Revised: 2024-06-24 Accepted: 2024-06-26

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาความเป็นมาของฆราวาสที่บรรลุธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และ 2) เพื่อวิเคราะห์สภาพแวดล้อมที่ทำให้ฆราวาสบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา ผลการวิจัย พบว่า

การบรรลุธรรมเป็นกระบวนการเจริญปัญญาเพื่อรู้แจ้งอริยสัจ 4 และตรัสรู้ธรรม ประเภทของการบรรลุธรรม แบ่งเป็น 4 ประเภท คือ โสตาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหัตต์ ในครั้งพุทธกาล มีฆราวาสที่บรรลุธรรมดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อาทิ พระเจ้าสุทโธทนะ พระเจ้าพิมพิสาร อนาถบิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขา มหาอุบาสิกา จิตตคหบดี และอุคคตเศรษฐีฆราวาส แต่ละบุคคลมีลักษณะการบรรลุธรรมแต่ละประเภทแตกต่างกันไปตามบุญบารมีที่สั่งสมมาแต่อดีตชาติและปัจจุบันชาติที่บรรลุธรรมส่วนหลักธรรมที่ทำให้บรรลุธรรม ประกอบด้วยหลักอริยสัจ 4 และหลักสังโยชน์

สำหรับวิเคราะห์สภาพแวดล้อมที่ทำให้ฆราวาสบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา พบว่าสภาพแวดล้อมภายใน คือ ฆราวาสที่บรรลุธรรมได้ต้องไม่มีกรรมหนัก ไม่มีกิเลส ไม่มีวิบาก และต้องมีศรัทธา มีฉันทะ และมีปัญญา ส่วนสภาพแวดล้อมภายนอกที่ทำให้ฆราวาสบรรลุธรรม คือ ด้านการเมืองและกฎหมายนั้น ในสมัยพุทธกาล ไม่มีกฎหมายในการห้ามการนับถือศาสนา จึงเป็นการง่ายที่ฆราวาสจะเข้าถึงพุทธศาสนา และด้วยมีเศรษฐกิจที่ดีที่ช่วยส่งเสริมให้มีเวลาแสวงหาทางแห่งปัญญารวมถึงสังคมและวัฒนธรรม แม้จะถูกอิทธิพลความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ครอบงำ แต่พระพุทธองค์พยายามที่จะปฏิวัติและปฏิรูปและมุ่งเน้นด้านความรู้และความประพฤติที่จะเป็นตัวกำหนดวรรณะบุคคล ไม่ใช่เพราะชาติตระกูลหรือถิ่นกำเนิด และความรู้ความประพฤติ วิถีปฏิบัติของบุคคลเท่านั้นที่ทำให้ฆราวาสบรรลุธรรมได้

คำสำคัญ : ฆราวาส, บรรลุธรรม, พระพุทธศาสนา

Abstract

The research study aims to address two main objectives: 1) to study the historical emergence of fully enlightened laymen as depicted in the Tipitaka, and 2) to analyze the environmental conditions conducive to the attainment of enlightenment among layman in Buddhism. The research findings reveal that the process of attaining enlightenment is a cultivation of wisdom for understanding the Four Noble Truths and realizing the Dhamma. This attainment is classified into four categories: Sotapanna, Sakadagami, Anagami, and Arahant. In the time of Buddha, there were laymen who achieved these stages of enlightenment as described in the Tipitaka. Such individuals included King Suddhodana, King Bimbisara, Anathapindika, Visakha Upasika, Cittagahapati upasaka, and Ugga householder. Each individual's path to enlightenment varied based on their past and present karmic conditions and their commitment to the main principles, which include the Four Noble Truths and Samyojana principles.

Regarding the analysis of the environmental factors conducive to the attainment of enlightenment, it was found that the internal environment required for a layman to attain enlightenment includes abstaining from heavy karma, desire, and retribution, while cultivating saddha, chanda, and pañña. The external environmental factors include the political and legal aspects. In the Buddha's time, there were no laws restricting religious practices, making it easier for laymen to access Buddhism. Additionally, a favorable economic environment supported the pursuit of knowledge, along with societal and cultural aspects. Despite the influence of superstitious beliefs, the Buddha aimed to reform and emphasizes knowledge and conduct as determinants of one's spiritual progress, irrespective of one's lineage, caste, or place of birth. It is the combination of knowledge and conduct, the individual's way of life that enables laymen to attain enlightenment.

Keywords: Layman, Enlightenment, Buddhism

บทนำ

พระพุทธศาสนาถือว่าสรรพสัตว์ทั้งปวงมีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกันหมด เป็นสามัญลักษณะที่ทุกสิ่งจะต้องได้รับเสมอเหมือนกัน แต่ว่ามนุษย์ได้รับการยอมรับว่าเป็นสัตว์ประเสริฐเพราะสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองให้อยู่เหนือธรรมชาติได้ สามารถฝึกฝนได้ และต้องฝึก แม้แต่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้ก็เพราะการฝึก จึงมีหลักการสำคัญที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2540: 13) คือ การพัฒนาจิตวิญญาณของตนให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ที่จะต้องได้รับเรื่อยไปตราบไต่ที่ยังเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร มนุษย์ที่สามารถพัฒนาจิตให้หมดกิเลส นั่นจึงเป็นผู้ประเสริฐที่สุด (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 321: 133) เรียกว่า อริยบุคคล คือบุคคลที่ประเสริฐสุดกว่าบุคคลทั่วไป พุทธศาสนาไม่ได้แบ่งชั้น วรรณะ เพศ วัย ชาติ ศาสนาใด ในการบรรลุธรรม พระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะพัฒนาจนหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ ดังพุทธพจน์ว่า “บุคคลเป็นคนเลวเพราะชาติก็หาไม่ เป็นผู้ประเสริฐเพราะชาติก็หาไม่ เป็นคนเลวเพราะการกระทำ เป็นผู้ประเสริฐก็เพราะการกระทำ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 15 ข้อ 136: 531) ด้วยเหตุนี้มนุษย์ทุกคนจึงสามารถเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาได้

เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือการบรรลุธรรมถึงพระนิพพาน เป็นสภาวะที่รู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจ 4 ทำให้เข้าใจเรื่องของชีวิตอันตกอยู่ในกฎแห่งไตรลักษณ์ ซึ่งได้แก่อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ผู้ที่ได้บรรลุธรรม ท่านเรียกว่า พระอริยบุคคล การที่จะได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลนั้น ต้องอาศัยหลักธรรมหลายประการประกอบกัน ตามหลักพุทธศาสนาเถรวาท มีการปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่การบรรลุธรรม กำหนดเป็นแนวทางใหญ่ๆ ไว้ 2 ทางนั้น คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสงบของจิตหรือเพื่อความสงบของกิเลสเป็นความหลุดพ้นได้อย่างชั่วคราวเรียกว่า สมถกัมมัฏฐาน ผู้ปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสิ้นไปแห่งอาสวกิเลส โดยเห็นตามความเป็นจริงในขั้น 5 พิจารณาขั้น 5 จนเห็นไตรลักษณ์ คลายอุปาทาน ปล่อยว้างความยึดมั่นในขั้น 5 ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวกิเลสได้อย่างสิ้นเชิงเรียกว่า วิปัสสนากัมมัฏฐาน ใน 2 แนวทางนี้มีจุดหมายต่างกันแต่อาจจะเป็นเครื่องสนับสนุนกันได้ อริยบุคคลหรือการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนานั้นมีลำดับขั้นหรือประเภทที่แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ (พระมหาสมเจต สมจารี, 2559: 151-165)

1. พระโสดาบัน หมายถึง ผู้เข้าถึงกระแสธรรม ผู้แรกถึงกระแสธรรม (คืออริยมรรค) ผู้ได้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วด้วยการละสังโยชน์เบื้องต่ำ 3 ประการได้ คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส

2. พระสกิทาคามี แปลว่า ผู้กลับมาเพียงครั้งเดียว ที่เรียกว่า “ผู้กลับมาเพียงครั้งเดียว”

หมายถึง พระสภิกขาคามีจะเกิดในกามาวจรภพอีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้นก็จะถึงพระนิพพาน ผู้ได้บรรลุสภิกขาคามีผล คือ ผู้ที่ละสังโยชน์เบื้องต้น 3 ประการแรกได้เช่นเดียวกับพระโสดาบัน อีกทั้งทำสังโยชน์เบื้องต้นอีกสองประการที่เหลือให้เบาบางลงด้วย คือ กามราคะและปฏิมะ

3. พระอนาคามี แปลว่า ผู้ไม่มาเกิดอีก หมายความว่า จะไม่กลับมาเกิดในกามาวจรภพอีก แต่จะเกิดในพรหมโลกอีกเพียงครั้งเดียว แล้วจะนิพพานจากพรหมโลกนั้นเลย เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต้น (โอรัมภาคิยสังโยชน์) ทั้ง 5 ประการได้แล้ว ยังเหลือสังโยชน์เบื้องสูง (อุทтамภาคิยสังโยชน์) อีก 5 ประการ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา

4. พระอรหันต์ คือ ผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา พระอริยบุคคลชั้นสูงสุด สามารถละสังโยชน์ได้ครบ 10 ประการ

แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะสนับสนุนการออกบวชเป็นพระภิกษุเป็นอุดมเพศ มีเป้าหมายมุ่งตรงเพื่อการกระทำให้ถึงที่สุดแห่งกองทุกข์ ดังปรากฏในพระดำรัสประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาว่า “เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 18: 25) และจากการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระองค์ทำให้มีผู้ออกบวชตามและบรรลุธรรมในระดับต่างๆ จนถึงพระอรหันต์เป็นจำนวนมาก ต่อมาได้มีการอุปสมบทให้แก่สตรีเรียกว่า ภิกษุณี ด้วยทรงมีพระเมตตาในเหตุผลว่า “มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ติลาตประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สภิกขาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหันตผล” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 7 ข้อ 402: 314) ได้ ต่อมาทั้งพระภิกษุและภิกษุณีต่างเป็นกำลังหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนามีความมั่นคงและเจริญรุ่งเรือง

แต่จากคัมภีร์พระไตรปิฎกเถรวาทพบว่า การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ไม่ได้มีเฉพาะแต่พระภิกษุและภิกษุณีเท่านั้น ยังมีอุบาสกอุบาสิกาที่ครองเพศฆราวาสแต่ได้บรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีตั้งแต่ระดับโสดาบันจนถึงพระอรหันต์ เช่น กรณีของสันตติมหาอำมาตย์ ซึ่งเป็นอำมาตย์ในกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล ได้บรรลุธรรมชั้นอรหันต์ขณะที่เป็นฆราวาส กรณีของพระเจ้าสุทโธทนะได้สดับรับฟังพระธรรมเทศนา ทรงเกิดความเลื่อมใสศรัทธา ในพระพุทธศาสนาได้บรรลุอรหันต์ในพรรษาที่ 5 ของพระพุทธเจ้า กรณีของนางวิสาขามหาอุบาสิกาที่ได้บรรลุโสดาบันขณะอายุได้ 7 ขวบ เป็นต้น จึงเป็นที่น่าสนใจว่า แม้เพศฆราวาสจะไม่จัดเป็นอุดมเพศ แต่ก็สามารถบรรลุธรรมตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสูงคืออรหันต์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้ ซึ่งไม่มีความแตกต่างจากการออกบวชเป็นพระภิกษุหรือภิกษุณี ฆราวาสที่ถือว่าเป็นเพศที่คับแคบสามารถบรรลุธรรมได้อย่างไร อะไรคือความแตกต่างของการบรรลุธรรมระหว่างฆราวาสและนักบวช ประกอบกับแนวคิดเรื่องฆราวาสบรรลุธรรมเป็นประเด็นที่

กำลังได้รับความสนใจในฝ่ายเถรวาท เพราะมีขรรวาสอ้างตนว่าเป็นผู้บรรลุลุธรรม สร้างความสงสัยแก่พุทธศาสนิกชนในยุคปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการศึกษเกี่ยวกับความเป็นมาของขรรวาสที่บรรลุลุธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก รวมทั้งวิเคราะห์ถึงสภาพแวดล้อมที่ทำให้ขรรวาสบรรลุลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่การศึกษาและสัมมาปฏิบัติสืบไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของขรรวาสที่บรรลุลุธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์สภาพแวดล้อมที่ทำให้ขรรวาสบรรลุลุธรรมในพระพุทธศาสนา

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เอกสารหลักที่ใช้คือพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 ซึ่งมีวิธีการดำเนินการวิจัยตามกรอบของการศึกษา ดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก รวมถึงอรรถกถาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการบรรลุลุธรรมในพระพุทธศาสนา ทั้งด้านความหมาย ประเภท และลักษณะของการบรรลุลุธรรม และขรรวาสที่บรรลุลุธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พร้อมทั้งศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารและตำราทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง

2. รวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ คือส่วนที่เป็นงานนิพนธ์ต่างๆ ไป รวมทั้งเอกสาร งานวิจัย บทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยนี้

3. วิเคราะห์ข้อมูลการบรรลุลุธรรมของขรรวาสที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยแยกออกเป็น 4 ประเด็นหลัก คือ 1) แนวคิดเรื่องการบรรลุลุธรรม 2) ขรรวาสที่บรรลุลุธรรมในพระไตรปิฎก 3) กระบวนการบรรลุลุธรรม และ 4) วิธีแห่งการบรรลุลุธรรมของขรรวาส

4. นำข้อมูลทั้งหมดมาศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ เรียบเรียงและเขียนงานวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยเฉพาะการนำเสนอวิธีแห่งการบรรลุลุธรรมของขรรวาส โดยปรีชาผู้ทรงคุณวุฒิ แล้วปรับปรุงแก้ไขเพื่อความถูกต้อง

5. เสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอผลการวิจัย

ผลการวิจัย

1. ความเป็นมาของฆราวาสที่บรรลุนิพพานที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

การบรรลุนิพพาน หมายถึง กระบวนการเจริญปัญญาเพื่อรู้แจ้งอริยสัจ 4 และตรัสรู้ธรรม เป็นการทำความเข้าใจและปฏิบัติตามหลักธรรมในระดับต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ระดับความเข้าใจหลักธรรมในระดับเบื้องต้นจนถึงระดับที่สูงขึ้นในการนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตเพื่อเอาชนะกิเลสและหลุดพ้นจากทุกข์ และในที่สุดแล้ว การบรรลุนิพพานในระดับอริยบุคคลผู้ปราศจากมลทินและสามารถหลุดพ้นวิภวสงสารได้ (พระมหาสมเจต สมจารี, 2561: 43)

ในพระพุทธศาสนาเรียกผู้ที่บรรลุนิพพานว่าเป็นพระอริยบุคคล แปลว่า ผู้ห่างไกลจากกิเลส (สินชัย วงษ์จำนง, 2548 : 7) ซึ่งจำแนกออกเป็น 4 ประเภทตามระดับภูมิธรรมที่บรรลุโดยมีเกณฑ์การพิจารณาที่เรียกว่าการละสังโยชน์ คือ

1) ระดับโสดาบัน ระดับนี้เข้าสู่มรรคผลนิพพานและสมบูรณ์ในศีลแล้ว ทำได้พอประมาณในด้านสมาธิและปัญญา ละสังโยชน์ 3 ประการคือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสัสสัพพตพรามาสได้เด็ดขาด รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ 6 ประการ พระอริยบุคคลขั้นนี้ระดับมรรค เรียกว่า โสดาปัตติมรรค ระดับผลเรียกว่า โสดาปัตติผล มี 3 ประเภท คือ เอกพีชี โกลังโกละ และสัสตักกัตตูปมมะ พระโสดาบันทั้ง 3 ประเภทนี้ มีกำลังแห่งศีลบริบูรณ์เสมอกัน แตกต่างกันเฉพาะกำลังแห่งสมาธิและปัญญา ทำให้ระยะเวลาในการเวียนว่ายในวัฏฏะแตกต่างกันจนกว่าจะบรรลุถึงขั้นอรหัตผล ทั้งนี้เพราะมีอินทรีย์หรือปฏิบัติไม่เสมอกันนั่นเอง

2) ระดับสกทาคามี พระสกทาคามี คือ ผู้กลับมาเกิดในโลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว ก็จะบรรลุถึงพระนิพพาน เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในศีล ทำได้บริบูรณ์ในสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ 3 ประการคือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สัสสัพพตพรามาสได้เด็ดขาด และทาราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบางลง (พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย, เล่ม 23 ข้อ 12 : 457) พระอริยบุคคลขั้นนี้ ระดับมรรคเรียกว่า สกทาคามีมรรค ระดับผลเรียกว่า สกทาคามีผล

3) ระดับอนาคามี คือผู้จะปรินิพพานในที่สุด ไม่เวียนกลับมาอีก เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในศีล ทำได้บริบูรณ์ในสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์เบื้องต้น 5 ข้อคือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สัสสัพพตพรามาส กามราคะและปฏิฆะได้เด็ดขาด พระอริยบุคคลขั้นนี้ ระดับมรรคเรียกว่า อนาคามีมรรค ระดับผลเรียกว่า อนาคามีผล (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 14 ข้อ 144: 183)

4) ระดับอรหัตต์ คือ ผู้ควรแก่ทักษิณาหรือการบูชาพิเศษหรือผู้หักกาแห่งสังสารจักรได้แล้ว ผู้ห่างไกลกิเลสแล้ว เป็นผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก ผู้ไม่มีความลับในเรื่อง

ทำบาป (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2548: 1267) เป็นผู้สิ้นกิเลสอาสวะทั้งปวง เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในสิกขาทั้ง 3 คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ละสังโยชนได้ทั้ง 10 ข้อได้สิ้นเชิง พระอริยบุคคลชั้นสูงสุดนี้ ระดับมรรคเรียกว่า อรหัตมรรค ระดับผลเรียกว่า อรหัตผล

ในครั้งพุทธกาล มีฆราวาสที่บรรลุลุธรรมดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อาทิ พระเจ้าพิมพิสาร อนาถบิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขามหาอุบาสิกา จิตตคหบดี อุคคหเศรษฐีฆราวาส และพระเจ้าสุทโธทนะ แต่ละบุคคลมีลักษณะการบรรลุลุธรรมแต่ละประเภทแตกต่างกันไปตามบุญบารมีที่สั่งสมมาแต่อดีตชาติและปัจจุบันชาติที่บรรลุลุธรรม ดังเช่น

1) พระเจ้าพิมพิสาร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 60: 73) บรรลุลุธรรมจากการที่พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องอริยสัจ 4 ความจริงของสรรพสิ่งให้สดับ พระเจ้าพิมพิสารและบริวารได้เจริญวิปัสสนาพิจารณาตามพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ในที่สุดเกิดความรู้แจ้งและบรรลุลุธรรมในที่สุด

2) อนาถบิณฑิกะ บรรลุลุธรรมหลังจากได้ฟังพระธรรมเทศนาเรื่องอนุปพุทติกถาและอริยสัจ 4 แล้วได้ตั้งใจปฏิบัติธรรมเจริญวิปัสสนากรรมฐาน พิจารณาตามพระธรรมเทศนามานานก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล (ธมกร แซ่ฟอง, 2560: 60)

3) นางวิสาขได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าครั้งแรกในขณะที่มีอายุเพียง 7 ขวบเท่านั้น และสันนิษฐานว่าธรรมที่พระพุทธเจ้าเทศนาคงจะเป็นอนุปพุทติกถานางวิสาขบรรลุปะเป็นพระโสดาบัน (พระธรรมปิฎก, 2546: 371)

4) จิตตะคหบดีได้บรรลุโสดาบันจากพระมหานามะเถระตามอรรถกถาเพราะฟังธรรมสหายตนวิภังค์เท่ากับได้บรรลุโสดาปัตติผล ต่อมาได้ฟังธรรมเรื่องเดียวกับฟอกจิตให้ละเอียดสุขุมเข้าไปอีก จากการฟังพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร ท่านได้แสดงธรรมสหายตนวิภังค์โดยย่อเท่านั้น จิตคหบดีก็ได้บรรลุพระอนาคามี (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 6 ข้อ 33: 65)

5) อุคคคหบดีอุบาสก ได้สดับฟังพระธรรมเทศนา ได้ปัญญาจักขุ บรรลุโสดาปัตติผล เป็นพระโสดาบัน และต่อมาไม่นานได้ตั้งใจฝึกจิตจนได้บรรลุพระอนาคามีผล เป็นพระอนาคามีเป็นลำดับ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 20 ข้อ 250: 31)

6) พระเจ้าสุทโธทนะ บรรลุลุธรรมเป็นขั้นตอนต่อเนื่องตั้งแต่ในระดับโสดาปัตติผลด้วยการฟังธรรมความไม่ควรประมาทในโภชนะ ต่อมาได้ฟังธรรมแล้วบรรลุสุกขาคามีผล และได้สดับมหาธรรมปาลชาดกจึงบรรลุอนาคามีผลในวันต่อมา และเมื่ออาพาธได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าถึงความเป็นอนิจจังของสังขาร จึงสำเร็จเป็นอรหันต์ก่อนปรินิพพาน 7 วัน

หลักธรรมที่ทำให้บรรลุลุธรรม ประกอบด้วยหลักสังโยชน์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 24 ข้อ 13: 21) และหลักอริยสัจ 4 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 19 ข้อ 1083: 598-600)

โดยในหลักสังโยชน่นั้นจัดเป็นกิเลสที่ผู้กัมมัตถิใจคนไว้กับทุกข์ ทำให้ไม่สามารถบรรลุธรรมได้คือ

- 1) สักกายทิฏฐิคือความเห็นแก่ฉันท์ 5 ของตนเอง
- 2) วิจิกิจฉาคือความลังเลสงสัยในเรื่องต่างๆ
- 3) สีลัพพตปรามาสคือความยึดถือในศีลอย่างมกมาย เชื่อถือโซกลางหรือพิธีกรรมต่างๆ
- 4) กามราคะคือความยินดีในกามคุณ 5 มีรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ
- 5) ปฏิฆะคือความกระทบกระทั่งทางใจทำให้ไม่สบายใจ
- 6) รูปราคะคือความติดใจในรูปธรรม
- 7) อรูปราคะคือความติดใจในอรูปธรรม
- 8) มานะคือความถือตัวว่าดีกว่าหรือเลวกว่าคนอื่น
- 9) อุทธัจจะคืออารมณ์ฟุ้งซ่าน
- 10) อวิชชา คือความไม่รู้แจ้งในอริยสัจ 4 บุคคลที่บรรลุธรรมต้องละซึ่งสังโยชนนี้ ส่วนหลักอริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าถึงความเป็นอริยะ มี 4 ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

2. วิเคราะห์สภาพแวดล้อมที่ทำให้ฆราวาสบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา

ในพระไตรปิฎก ได้ระบุถึงบุคคลที่สามารถบรรลุธรรมได้ และอุปพบุคคล คือ บุคคลที่ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ เพราะไม่มีธรรมเป็นเครื่องกั้น ซึ่งคือ กรรม กิเลส วิบาก ไม่มีศรัทธา ไม่มีฉันทะ มีปัญญาทราม ส่วนบุคคลที่สามารถบรรลุธรรมได้เพราะไม่มีธรรม 6 ประการนี้

สภาพแวดล้อมเป็นอีกปัจจัยที่ทำให้ฆราวาสบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา เมื่อจัดแบ่งออกเป็นสภาพแวดล้อมภายในและภายนอกของฆราวาส สภาพแวดล้อมภายในกำหนดจากธรรมที่ไม่เป็นเครื่องกั้นในการบรรลุธรรม ส่วนสภาพแวดล้อมภายนอก ได้แก่ สภาพแวดล้อมด้านการเมืองและกฎหมาย สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม จากการวิเคราะห์พบว่า

1) วิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในที่ทำให้ฆราวาสบรรลุธรรม พบว่า

(1) ด้านกรรม กรรมที่ขัดขวางการบรรลุธรรม คือ กรรมหนัก หรืออนันตริยกรรม การสิ้นไปแห่งกรรมคือการดับกรรมด้วยอริยมรรคมีองค์ 8 เมื่อกรรมสิ้นสุดลงจึงจะสามารถบรรลุธรรมได้ ดังนั้น ฆราวาสที่บรรลุธรรมได้คือผู้ที่ไม่มีการกรรมหนัก (พระมหาอนันต์ อนุตตโร (อันวิเศษ), 2564 : 124-126)

(2) ด้านกิเลส ความเป็นผู้มีความเห็นผิด ผู้ที่สามารถบรรลุธรรมได้นั้น ต้องละจากกิเลส ด้วยการใช้ความเพียรในการปฏิบัติวิปัสสนาให้ได้ญาณทัสสนะ หรือเพื่อให้บรรลุธรรม (ปิ่น มุทุกันต์, 2535 : 203)

(3) ด้านวิบาก คือ บุคคลที่เกิดไม่สมประกอบ หรือบุคคลที่มีวิบากของกรรม ไม่มีปัญญาจึงไม่สามารถบรรลุธรรมได้ ดังนั้น ฆราวาสที่บรรลุธรรมได้นั้น วิบากได้ถูกตัดให้ขาดลง ดังเช่นกรณีของพระเจ้าพิมพิสาร ที่ต้องเกิดชดใช้วิบากในหลายภพชาติก่อนจะได้บรรลุธรรม

(พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 35 ข้อ 822: 443)

(4) ด้านศรัทธา หรือความเชื่อมั่น ขรवासที่บรรลุลหรรณมมีความเชื่อในปัญญาของพระพุทธเจ้าว่าสามารถนำพาไปสู่การบรรลุลหรรณมได้ ดังที่ นางวิสาขา มีความเชื่อและศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า จึงได้ไปฟังธรรมเทศนาแล้วบรรลุลหรรณมอนุปปกัถา

(5) ด้านฉันทะ ความหมายในทางกุศลธรรม คือความอยากทำดี อยากทำบุญ อยากเข้าถึงนิพพาน ขรवासที่บรรลุลหรรณมได้นั้น เป็นผู้ที่มีฉันทะ คือมีความอยากที่จะบรรลุลหรรณม จึงตั้งมั่นทำความดีตั้งแต่ในอดีตชาติล่วงถึงชาติที่บรรลุลหรรณม ดังเช่น อนาถบิณฑิกเศรษฐี ที่หมั่นมุ่งทางกุศลจนส่งผลให้บรรลุลหรรณมในที่สุด (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546: 486-489)

(6) ด้านปัญญา แปลว่า ความรู้ ความเข้าใจ เกิดการหยั่งรู้ร้อยสัจ 4 การเกิดขึ้นของปัญญาตามหลักของพระพุทธศาสนาเกิดได้ 3 ทางคือ (1) สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการฟัง (2) จินตามยปัญญา คือ ความรู้ที่สำเร็จจากการใช้ความคิดวิเคราะห์ (3) ภวานามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการภาวนา ในขรवासที่บรรลุลหรรณมล้วนเป็นผู้มีปัญญาที่เกิดจากการฟัง และคิดวิเคราะห์ นำไปปฏิบัติด้วยการภาวนา จึงทำให้บรรลุลหรรณมได้

2) วิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกที่ทำให้ขรवासบรรลุลหรรณม พบว่า

(1) สภาพแวดล้อมด้านการเมืองและกฎหมาย ในสมัยพุทธกาล ไม่มีกฎหมายในการห้ามการนับถือศาสนา จึงเป็นการง่ายที่ขรवासจะเข้าถึงพุทธศาสนา ด้วยการมีเสรีภาพในการเลือกนับถือศาสนา และในผู้ที่มีปัญญา ประพฤติดี สังสมบุญกุศลในหลายภพชาติย่อมสามารถบรรลุลหรรณมได้

(2) วิเคราะห์สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ พระพุทธเจ้ามองการพัฒนาเศรษฐกิจมีความสำคัญ การแก้ไขปัญหเศรษฐกิจกับการพัฒนาจริยธรรมและศีลธรรมควบคู่กันไป เพราะชีวิตมนุษย์มีองค์ประกอบของร่างกายและจิตใจ การมีความพร้อมทั้งทางกายและใจนั้น ย่อมมีความสุขสงบเกิดขึ้น เมื่อบุคคลมีความสุข สงบ ย่อมแสวงหาหนทางแห่งปัญญา ซึ่งคือทางหลุดพ้นจากทุกข์ ดังนั้น การที่ขรवासมีเวลาและโอกาสที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อฟังพระธรรมเทศนา ทำให้เชื่อได้ว่า ให้ความสำคัญกับการแสวงหาปัญญาเพื่อความหลุดพ้น ซึ่งหากพิจารณาถึงปัจจุบัน ผู้ที่ดิ้นรนทำมาหากินย่อมไม่มีเวลาที่จะเข้าวัดฟังพระธรรมเทศนา ไม่เห็นถึงความจำเป็นในสิ่งที่ยังจำต้อง ไม่ได้ มองเห็นแต่เรื่องการทำมาหากินเพื่อความอยู่รอดของชีวิตในปัจจุบันเท่านั้น ดังนั้น การมีขรवासที่สามารถบรรลุลหรรณมได้ในสมัยพุทธกาลย่อมแสดงได้ชัดว่า มีสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจที่ดีที่ช่วยส่งเสริมให้มีเวลาแสวงหาทางแห่งปัญญา ดังเช่น อนาถบิณฑิกเศรษฐี และนางวิสาขาอุบาสิกา

(3) สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม สภาพสังคมในสมัยพุทธกาลถูก

อิทธิพลความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ครอบงำไปได้เป็นส่วนใหญ่ พราหมณ์จึงเป็นกลุ่มวรรณะที่กุมอำนาจทางด้านความคิด การศึกษา การเมือง สังคม การปกครองและเศรษฐกิจ รวมทั้งประเพณีวัฒนธรรมไว้ พระพุทธองค์พยายามที่จะปฏิวัติและปฏิรูปสังคมจากแนวความเชื่อที่ผิดพลาดนี้ พระองค์ได้ตรัสสรุปพระธรรมเทศนา โดยมุ่งไปที่ความรู้และความประพฤติเท่านั้นที่จะเป็นตัวกำหนดวรรณะบุคคลไม่ใช่เพราะชาติตระกูลหรือถิ่นกำเนิด ดังนั้น ฆราวาสที่บรรลुธรรม อาทิ พระเจ้าพิมพิสาร นางวิสาขา จิตตคหบดี อุคคหเศรษฐี อนาถบิณฑิกเศรษฐี ก็ล้วนเป็นผู้มีมรรคได้บรรลุธรรมด้วยการสั่งสมบารมีในหลายภพชาติ ดังนั้น สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมในสมัยพุทธกาลที่พระพุทธเจ้ามุ่งเน้น คือความรู้และความประพฤติเท่านั้นที่จะเป็นตัวกำหนดวรรณะบุคคลไม่ใช่เพราะชาติตระกูลหรือถิ่นกำเนิด และความรู้ความประพฤติวิถีปฏิบัติของบุคคลเท่านั้นที่ทำให้ฆราวาสบรรลุธรรมได้

อภิปรายผล

การศึกษาวิเคราะห์สภาพแวดล้อมของฆราวาสที่บรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา ทำให้เห็นถึงกระบวนการบรรลุธรรมของฆราวาสที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อันเป็นเครื่องยืนยันว่าในพระพุทธศาสนานั้นไม่ได้เฉพาะเจาะจงว่ามีแต่พระภิกษุ พระภิกษุณี เท่านั้นที่สามารถบรรลุธรรมได้ แต่การพ้นทุกข์ในพระพุทธศาสนานั้นเป็นศักยภาพของคนทุกคน โดยไม่จำกัดว่าจะต้องออกบวชหรือไม่ก็ได้ ฉะนั้น คำว่า พระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาจึงหมายรวมถึงพุทธบริษัททั้ง 4 กลุ่ม คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และ อุบาสิกา โดยไม่จำกัดว่าจะยังคงอัตภาพเป็นมนุษย์ แม้กระทั่งผู้ที่อุบัติเป็นเทวดา พรหมก็สามารถบรรลุธรรมได้ ซึ่ง สอดคล้องกับที่ ธรรมกร แซ่ฟอง ศึกษาพบว่า ผู้ที่อุบัติในเทวภูมิสามารถบรรลุธรรมได้โดยเฉพาะผู้ที่ถึงระดับอนาคามีแล้ว จะไม่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก จะบรรลุธรรมในเทวภูมินั้นเลย การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมหรือปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการบรรลุธรรม เช่น กรรมวิบาก ศรัทธา ความเพียร เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูปลัดปราโมทย์ ปโมทิตโต (ปานเจริญ) ที่ระบุว่า บุคคลจะบรรลุธรรมในขั้นใดได้นั้น เบื้องต้นต้องมีความเพียรในการปฏิบัติธรรม หากขาดความเพียร (อาตภาพิ) ก็ไม่อาจจะก้าวข้ามกรรมกิเลสได้ สภาพแวดล้อมที่สำคัญต่อการบรรลุธรรมอีกประการหนึ่งคือ สมาธิ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ รักษ์ภา ทองกระจ่างเนตร ระบุว่า สมาธิเป็นองค์ธรรมขณะบรรลุธรรม กล่าวคือ ในขณะที่บรรลุธรรมจะต้องมีสมาธิเป็นองค์ธรรมหนึ่งที่ปฏิบัติการอยู่ สมาธิยังเกี่ยวข้องกับระดับของการบรรลุธรรม กล่าวคือ พระโสดาบันและพระสกทาคามี มีระดับสมาธิพอประมาณ ส่วนพระอนาคามีและพระอรหันต์ มีระดับสมาธิที่สมบูรณ์

องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัยในครั้งนี้ สามารถสรุปได้ว่า สภาพแวดล้อมมีผลต่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา หากบุคคลมีสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยจะสามารถบรรลุธรรมได้โดยง่าย ทั้งนี้สภาพแวดล้อมในพระพุทธศาสนาพิจารณาทั้งในส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งมีความสอดคล้องและเกื้อกูลกัน ดังนั้น การปฏิบัติธรรมให้สามารถบรรลุธรรมได้นั้น จะได้สร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรมด้วย สภาพแวดล้อมส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากอดีต แต่ก็สามารถแก้ไขได้ด้วยสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน ซึ่งสรุปเป็นภาพภูมิภาพ ดังนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

สรุป

การบรรลุธรรมของฆราวาสในพระพุทธศาสนานั้นมีตั้งแต่ระดับโสดาบันไปจนถึงระดับพระอรหันต์แสดงให้เห็นว่า ความเป็นฆราวาสนั้นไม่เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุธรรม แม้กระทั่งผู้ที่มิชอบครัว มีการประกอบอาชีพธุรกิจการงานก็สามารถบรรลุธรรมในระดับต่างๆ ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของผู้ปฏิบัติธรรมนั้นๆ เช่น การอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี การมีกัลยาณมิตรโดยเฉพาะพระพุทธเจ้า การปฏิบัติตามศีล สมาธิและปัญญา การสั่งสมบุญมาในอดีตและที่สำคัญของการบำเพ็ญบารมีในชาติปัจจุบันที่จะต้องอุปถัมภ์เกื้อกูลกันไป

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1) ควรส่งเสริมให้ฆราวาสได้มีโอกาสปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอย่างจริงจังและฆราวาสด้วยหาโอกาสที่จะเข้าปฏิบัติธรรมเจริญพระกรรมฐานอย่างต่อเนื่อง เพราะฆราวาสสามารถดำรงตนให้สมดุลได้ทั้งการปฏิบัติและการปฏิบัติงาน สามารถนำเอาประวัติของฆราวาสที่บรรลุดุธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นตัวอย่างแนวทางในการดำเนินชีวิตได้

2) ควรส่งเสริมสนับสนุนให้ฆราวาสได้มีโอกาสและมีส่วนร่วมในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากผลงานของท่านเอส.เอ็น.โกเอ็นก้า เป็นต้น และในปัจจุบันได้มีสำนักปฏิบัติธรรมของฆราวาสเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก สมควรที่ทางคณะสงฆ์จะสนับสนุนและให้คำแนะนำเพื่อให้การปฏิบัติธรรมเป็นไปอย่างถูกต้องและตรงตามหลักของพระพุทธศาสนา

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาเฉพาะฆราวาสที่บรรลุดุธรรมเท่านั้น จากการศึกษพบว่า ยังมีประเด็นที่น่าสนใจที่เกี่ยวกับการบรรลุดุธรรมอีก ดังนี้

1) ควรศึกษาวิเคราะห์การบรรลุดุธรรมของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา เพราะการออกบวชของภิกษุณีนั้นทำได้ยาก ประกอบกับสตรีมีสภาพจิตใจที่อ่อนโยนกว่าบุรุษ การบรรลุดุธรรมจะยากหรือง่ายกว่าบุรุษ และการครองตนหลังการบรรลุดุธรรมจะเป็นไปในลักษณะใด

2) ควรศึกษากิเลสกับกระบวนการบรรลุดุธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อวิเคราะห์ว่าเมื่อฆราวาสยังต้องดำเนินชีวิตประจำวันของตนทั้งด้านครอบครัว ด้านการทำงาน จะสามารถบริหารจัดการจิตใจและกิเลสที่เข้ามาในจิตใจได้อย่างไรถึงจะเอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติธรรมได้มากที่สุด

บรรณานุกรม

ธมกร แซ่ฟอง. (2560). “ศึกษาการบรรลุดุธรรมของผู้ปฏิบัติในเทวภูมิ”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ปิ่น มุทุกันต์. (2535). พุทธศาสตร์ ภาค 2. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด.

พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สถาบันสันติธรรม.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2540). การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่อเพื่อนอนาคตของมนุษยชาติ.

- พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสมเจต สมจารี. (2559). “ศึกษาบัณฑิตเกี่ยวกับการบรรลุธรรมขั้นสูงในพุทธศาสนาเถรวาท”. **วารสารศึกษาศาสตร์ มมร**. 4 (2): 151-165.
- พระมหาสมเจต สมจาร. (2561). “เยาวชนกับการบรรลุธรรมในมุมมองของพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วารสารพุทธมคค์**. 3 (1): 43.
- พระมหานันต์ อนุตฺตโร (อำนวยการ). (2564). “กรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิชาการ สถาบันวิทยาการจัดการแห่งแปซิฟิก**. 3 (1): 124-126.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- สินชัย วงษ์จำนง. (2548). “การศึกษาคติภพของคฤหัสถ์ผู้เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสะเปา ในจังหวัดลำปาง

An Analytical Study of Buddhist Principles Appearing in the Offering Ceremony of Sapao in Lampang Province

พระครูโสภณวีรบัณฑิต (ศุภณัฐ คำชุม)

Phrakru Sophonweerabandit (Supanat Kamchum)

วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Lamphun Buddhist College, Mahachulalongkarnrajavidyalaya University

Corresponding Author, Email: supanat.kam@mcu.ac.th

Received: 2024-06-12 Revised: 2024-06-24 Accepted: 2024-06-26

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ข้อ คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของสะเปา และ 2) ศึกษา วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสะเปา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) และการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) ผลการศึกษพบว่า

1. พิธีกรรมถวายสะเปามีความหมายและความเชื่อของชาวลำปางว่า เป็นการส่งเครื่องอุปโภคบริโภคให้ผู้ล่วงลับผ่านพิธีกรรมถวายทานให้พระสงฆ์ โดยใช้เรือสำเภาเป็นไทยทานถวายเสมือนเป็นพาหนะเดินทางไกลในสัมปรายภพ เพื่อข้ามโอฆะวัฏฏะสงสารสู่นิพพาน

2. สำหรับหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสะเปา ประกอบด้วย หลักธรรมที่ 1 คือ ความศรัทธา ซึ่งเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล 4 อย่าง คือ กัมมสัทธา วิปากสัทธา กัมมัสสกตาสัทธา ตถาคตโพธิสัทธา หลักธรรมที่ 2 หลักบุญกิริยาวัตถุ 3 คือ ที่ตั้งแห่งการทำความดี 3 ประการ ประกอบด้วย ทาน การรักษาศีล และภาวนา หลักธรรมที่ 3 หลักความกตัญญู และหลักสาราณียธรรม 6 ซึ่งประกอบด้วย 1) เมตตาทางกาย (กายกรรม) 2) เมตตาทางวาจา (วจีกรรม) 3) เมตตาทางใจ (มโนกรรม) 4) ทาน (สาธารณโภคี) 5) ศีล (ศีลสามัญญุต) 6) ปัญญา (ทิวฐิสามัญญุต) ซึ่งหลักพุทธธรรมนี้ จะเสริมสร้าง รักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรม จริยธรรม เมตตาธรรม กรุณธรรม และสามัคคีธรรมให้บังเกิดขึ้นในคนอยู่กันในสังคมอย่างสันติสุข

คำสำคัญ : สะเปา, ลำปาง, หลักพุทธธรรม

Abstract

The study titled has 2 aims: 1) to investigate the historical background of the Sapao offering and 2) to analyze the Buddhist principles embedded in this ceremonial practice. This research employs two research methodologies, namely qualitative research and documentary research, the study findings reveal that:

1. The “Sapao Offering Ceremony” holds significance and beliefs among the people of Lampang, signifying the act of providing consumables to the monkhood through the offering ceremony by using the junk as alms. Symbolically, the boat represents a vessel for traveling great distances in the next incarnation, overcoming the Oka Vatta sòngsään, and reaching nibbana.

2. The Buddhist principles appearing in the ceremony encompass three aspects. Firstly, principle of Saddha, namely Karma Saddha, Vipaga Saddha, Karmasgatta Saddha, and Tathagatapodhi Saddha. Secondly, principle of Puññakiriyāvatthu 3, including giving, moral behavior, and practicing meditation. Thirdly, principle of Gratitude and Saraniyadhamma 6, involving the expression of gratitude through the body (Kaya karma), 2) speech (Vaji karma), 3) mind (Mano karma), 4) giving (Sadharana bhogi), 5) virtue (Sila samanyata), and 6) wisdom (Ditthi samanyata). These principles promote and preserve cultural heritage, ethical conduct, compassionate morality, benevolence, and harmonious ethical coexistence within society, contributing to overall well-being and tranquility.

Keywords: Sapao, Lampang, Buddhism

บทนำ

วัฒนธรรมเป็นรากฐานของชาติเพราะเป็นสิ่งที่แสดงถึงวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม จารีต ประเพณี พิธีกรรม ซึ่งบอกถึงอัตลักษณ์ในเชิงพื้นที่ และชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบันผูกพันอยู่กับวัฒนธรรม ขนบประเพณี ระเบียบแบบแผนที่สังคมได้กำหนดไว้แล้ว ปฏิบัติสืบต่อกันมาทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การตาย การ แต่งงาน ซึ่งเป็นประเพณีเกี่ยวกับชีวิตหรือประเพณีเกี่ยวกับเทศกาล ชาวพุทธล้านนา ในภาค

เหนือตอนบนมีอารยธรรมที่น่าสนใจโดยมีชนบรรมนิยมประเพณีที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ มีวิถีชีวิตอย่างเรียบง่าย มีความเจริญรุ่งเรืองในด้านต่างๆ ทั้งในด้านวัฒนธรรม ศาสนา เศรษฐกิจ โดยมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ปรากฏให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม และนามธรรม เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ ชนบรรมนิยมประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมไปถึง พิธีกรรมต่างๆ ในรูปแบบเฉพาะ และเป็นภูมิภาคที่มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นเป็นของตนเอง วัฒนธรรมพื้นฐานที่เกิดขึ้นมาแต่ครั้งโบราณกาลล้วนมีความสอดคล้องกับชาวล้านนาในทุกวัย ตั้งแต่เกิดจนตายซึ่งเป็นเรื่องที่ลึกซึ้งละเอียดอ่อนควรแก่การศึกษาอย่างยิ่ง (หนานเต๋า, 2517: 15)

สะเปามีปรากฏในวรรณกรรมและพิธีกรรมของภาคเหนืออยู่บ่อยครั้ง แต่ไม่ได้บอกอย่างชัดเจนว่าเป็นเรื่องที่มีลักษณะเป็นอย่างไร สำหรับสะเปามีความเชื่อที่หลากหลายแตกต่างกันไปในพิธีกรรม ประเพณีต่างๆ เช่น ประเพณีล่องสะเปาในวันเพ็ญเดือน 12 สะเปามีความเชื่อว่าเป็นการขอขมาต่อแม่น้ำคงคา บูชาพระนารายณ์ที่รักษาแม่น้ำคงคา ตลอดจนลอยเคราะห์ในตัวให้ไหลล่องไปตามแม่น้ำ และอธิษฐานเรื่องความสมหวังในความรักของวัยรุ่นหนุ่มสาว และอีกความเชื่อหนึ่ง สะเปา เป็นเครื่องไทยธรรมที่มีคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในโลกทัศน์ของชาวล้านนาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตในโลกหลังความตาย ซึ่งสอดคล้องกับอาจารย์วิฑูรย์ พานิชพันธ์ได้กล่าวว่า การถวายสะเปาอุทิศให้แก่ผู้ล่วงลับมีคติความเชื่อที่ว่า การตายเปรียบเสมือนเป็นการเดินทางไกลข้ามโอฆะสงสาร เปรียบเสมือนแม่น้ำที่กว้างและยาวไกลจึงต้องอาศัยพาหนะที่มีความคงทนแข็งแรงสามารถบรรจุเครื่องอุปโภคบริโภคจำนวนมากในการเดินทาง ดังนั้นเรือสำเภาจึงเหมาะสมใช้ในการเดินทางไกล อีกทั้งอาจารย์อนุกุล ศิริพันธ์ยังให้ความคิดเห็นอีกว่า สะเปามีความเชื่อมาจากการเผยแพร่พระพุทธศาสนาจากดินแดนพุทธภูมิมาสู่สุวรรณภูมิก็อาศัยเรือสำเภาในการเดินทางมาเผยแพร่พระพุทธศาสนา ดังจะพบเห็นได้ตามวัดต่างๆ ในภาคเหนือตอนบนที่มีการทำรูป “สะเปาเงิน สะเปาคำ” ขึ้นจิตกรรมฝาผนังที่สะท้อนความเชื่อทางพุทธศาสนา นอกจากนี้ในตำนานวัดกู่คำ อำเภอเมือง จังหวัดลำปางได้กล่าวว่า ลักษณะผอบบรรจุพระธาตุกู่คำเป็นรูปสะเปาคำหรือเรือสำเภา ชาวล้านนาเชื่อกันว่าการสร้างสะเปาให้อานิสงส์ส่งผลแก่ผู้ถวายทานไปสู่นิพพานหรือความสุขในโลกหน้า ดังที่ ศักดิ์ รัตนชัย กล่าวถึงลักษณะของตัวสะเปาว่า “...ความหมายของรูปสำเภาเน้นคติเพื่อไปสู่สัมปรายภพที่ต้องผ่านห้วงทะเลแห่งวิญญูสงสาร...” (ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น, มปป.: 164)

จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีคำสอนเรื่องการทำบุญครอบคลุมเพราะได้แสดงวิธีการกระทำบุญไว้อย่างหลากหลาย ทั้งที่เกี่ยวข้องกับวัตถุสิ่งของของประพจน์ที่แสดงออกมาทางกาย วาจา จนไปถึงทัศนคติอันเป็นส่วนหนึ่งของจิตใจ ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้จัดวิธีการทำบุญ ซึ่งเรียกว่า “บุญกิริยาวัตถุ” อีกทั้งคัมภีร์อรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ได้แย่ง

ย่อยขยายออกไปอีกหลายประการ เพื่อให้ได้วิธีการทำบุญที่หลากหลายและมีความครอบคลุมมากยิ่งขึ้น และการบำเพ็ญบุญกุศโลบายอย่างครบถ้วน ด้วยเจตนาที่มีความพร้อมสมบูรณ์นับได้ว่าเป็นความสมบูรณ์ ทั้งอำนวยการอันสงฆ์แก่ผู้กระทำ พระไตรปิฎกภาษาไทยเล่ม 11 ข้อ 3:306-307 นอกจากนี้แล้วยังมีความเชื่อเรื่องโลกนี้ โลกหน้าเป็นความเชื่อเกิดขึ้นมาพร้อมกับมนุษย์เป็นเวลานานจนไม่อาจจะสืบค้นหาที่มาได้ แต่ยังเป็นปัญหาที่ทำให้มนุษย์ได้ขบคิดในเรื่องของชีวิตว่าเกิดมาจากไหน อิทธิพลต่อความเชื่อของมนุษย์เป็นเรื่องที่คู่กับมนุษย์มาอย่าไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ดังนั้น คำว่า “สังสารวัฏ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 216: 355 มาจากคำว่า “สังสาระ = การท่องเที่ยวไป” กับ “วัฏฏะ = วงกลม” ซึ่งสองคำนี้มีความหมายถึง การหลุดพ้น ส่วนคำว่า “สังสารวัฏ” หมายถึง การวนเวียน, การเวียนว่ายตายเกิด, ด้วยอำนาจกิเลสกรรมและวิบาก เช่น กิเลสเกิดขึ้นแล้วให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้วย่อมได้รับผลของกรรม เมื่อได้รับผลของกรรมแล้ว กิเลสก็เกิดอีกแล้วทำกรรม แล้วเสวยผลกรรม หมุนเวียนต่อไป (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 153-154: 79-80)

เมื่อพิจารณาสภาพสังคมและเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนบน โดยเฉพาะจังหวัดลำปางได้รับวัฒนธรรมในสังคม ก่อให้เกิดความเจริญ ไม่ว่าจะเป็นด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ การคมนาคม การศึกษา สาธารณสุข สาธารณูปโภคและอื่นๆ ทำให้สภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยม ทักษะคติ รวมถึงความเชื่อเรื่องประเพณีเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จึงทำให้ประเพณีต่างๆ จึงมีความหมายที่แปรเปลี่ยนไป ด้วยเหตุผลที่ว่าประชาชนในจังหวัดลำปาง ไม่เข้าถึงรากเหง้าของการเกิดของประเพณีเหล่านั้น ประเพณีล่องสะเปาก็เป็นอีกประเพณีหนึ่งที่ผู้ที่จาริกลงในเอกสารโบราณน้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นการเล่าด้วยการมุขปาฐะ และปฏิบัติตามกันมาเมื่อถึงฤดูกาลในการจัดประเพณี

ดังนั้น จึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาประวัติความเป็นมาของสะเปาในจังหวัดลำปาง และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายเป็นสะเปา ในจังหวัดลำปาง เพื่อรวบรวมเป็นข้อมูลเชิงวิชาการที่มีความน่าเชื่อถือและเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานองค์กรต่างๆ นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของสะเปา
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายเป็นสะเปา

ระเบียบวิธีวิจัย

รูปแบบวิธีการวิจัยในครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยด้วยกัน 2 แบบคือ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) และการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) สามารถอธิบายและมีขั้นตอนดังนี้

1) การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสะเปาในจังหวัดลำปาง

2) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยลงพื้นที่ในอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เพื่อสนทนากลุ่ม (Focus Group) สัมภาษณ์ (Interview) และรวบรวมข้อมูลจากตัวแทนพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง ตัวแทนวัฒนธรรมจังหวัดลำปาง ตัวแทนปราชญ์ชาวบ้าน และตัวแทนนักวิชาการด้านวัฒนธรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับสะเปา และความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนกลายมาเป็นประเพณีและวัฒนธรรมของชาวลำปาง

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการลงพื้นที่เป้าหมายในการศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสะเปาในจังหวัดลำปาง ซึ่งประกอบไปด้วย

1) การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ผู้วิจัยจะมีโครงร่างการสัมภาษณ์เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของสะเปา และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสะเปา

2) การสนทนากลุ่ม (Focus Group) ซึ่งผู้วิจัยจะมีส่วนร่วมระหว่างตัวแทนจากกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ร่วมการระดมความเห็นและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของผู้เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ตัวแทนพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง ตัวแทนวัฒนธรรมจังหวัดลำปาง ตัวแทนนักวิชาการด้านวัฒนธรรม ตัวแทนปราชญ์ชาวบ้าน

ผู้วิจัยใช้ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารเนื้อหา (Content Analysis) นำเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา และข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ (Interview) ใช้วิธีการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) โดยนำข้อมูลมาเรียบเรียงและจำแนกอย่างเป็นระบบ จากนั้นนำมาตีความหมาย เชื่อมโยงความสัมพันธ์และสร้างข้อสรุปจากข้อมูลต่างๆ ที่รวบรวมได้ โดยทำไปพร้อมๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งนี้เพื่อจะได้ศึกษาประเด็นต่างได้ลึกซึ้ง เมื่อประเด็นใดวิเคราะห์แล้วไม่มีความชัดเจนก็จะตามไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นต่างๆ เหล่านั้น เพื่อตอบคำถามหลักตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อมูลเชิงคุณภาพได้นำมาวิเคราะห์เพื่อหาความเชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงทฤษฎี และการสร้างบทสรุปและการพิสูจน์บทสรุป

ผลการวิจัย

1. ประวัติความเป็นมาของสะเปา

คำว่า “สะเปา” หรือ “สะเพา” หรือ สำเภาในภาษาไทยกลาง มีความหมายและความเชื่อว่าเป็นการส่งเครื่องอุปโภคบริโภค (ห่อข้าวห่อน้ำและข้างของเครื่องใช้ต่างๆ) ไปยังผู้ล่องลัดโดยการใส่เรือสำเภาเป็นยานพาหนะนำพาข้าวของเครื่องใช้ไปสู่สัมปรายภพ คล้ายกับการตานปอยข้าวสังข์ กำหนดการทำพิธีในช่วงหลังออกพรรษา คาบเกี่ยวกับประเพณียี่เป็งของทุกๆ ปี เมื่อกล่าวถึงความเจริญทางอารยธรรมของล้านนาถือได้ว่ามีอารยธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง โดยมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น และในอดีตล้านนายังนับถือคำสอนและลัทธิดั้งเดิมที่มีความเชื่อเรื่อง ผีสาง เทวดา วิญญาณ ไสยศาสตร์ อำนาจลี้ลับ และศาสนาพราหมณ์ ซึ่งถือว่ามียุทธิพลต่อการเชื่ออย่างแน่นแฟ้น มานานหลายศตวรรษ ตลอดจนการประกอบพิธีต่างๆ ซึ่งมีวิธีการที่มีลักษณะผสมกลมกลืนกันโดยไม่สามารถแยกออกจากกันได้ สะเปามีความหมาย 3 ประการ 1) คือ สำเภา หรือ เรือเดินทางทะเลแบบจีนแล่นด้วยใบ เช่น สะเปาลม สะเปาไฟ 2) คือสิ่งที่เป็นทรงทึบ หรือ ก้อนใหญ่กว่าสิ่งอื่นในจำพวกเดียวกัน เช่น แถบลายจกที่ประดับชายผ้าขึ้นมีชื่อเรียกว่า ลายสะเพาน้อย ทั้งนี้ อาจหมายถึงบริเวณยอดเขาที่เป็นหน้าผาหรือที่ชัน มีที่กว้างบนยอดเขานั้นแทนที่จะแหลมเหมือนยอดเขาอื่นๆ เช่น สะเปาดอย และ 3) คือ กล้วยสะเพา ซึ่งหมายถึงมะละกอหากผ่าครึ่งมีลักษณะเป็นรูปร่างคล้ายเรือสามารถลอยน้ำได้

สะเปา มีลักษณะคล้ายเรือ ใช้วัสดุในการทำเป็นไม้แผ่นบางพอประมาณ ขึ้นโครงด้วยส่เส้า ใช้ไม้ไผ่สานประกอบขึ้นเป็นรูปคล้ายเรือ ตกแต่งตามความพอใจ เช่น ใช้กระดาดสีตัดเป็นเส้นทากาวติดรอบสะเปา มีความเชื่อกันว่า ถ้าได้ล่องสะเปารูปเรือ ถ้าเราเสียชีวิตไปก็จะได้ขึ้นสะเปาใหญ่ส่งเรา ข้ามแม่น้ำใหญ่สู่สวรรค์ หรือเปรียบเสมือนเรือข้ามฟากข้ามภพไปสู่นิพพาน การลอยสะเปา เป็นการทำบุญบริจาคทาน อุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ล่องลัด และแก่ตนเอง ในสภาพหน้า ในอดีตชาวลำปาง นิยมทำสะเปากันที่วัด โดยชาวบ้านช่วยกันทำสะเปาเป็นรูปเรือลำใหญ่ วางบนแพไม้ไผ่ และนำสะตวง พร้อมด้วยข้าวของต่างๆ ทั้งหม้อ ไห เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม เครื่องอุปโภค บริโภคต่างๆ ใส่ลงไปในสะเปา ในช่วงหัวค่ำของวันยี่เป็ง จึงพากันหามสะเปา พร้อมแห่ด้วยฆ้องกลองจากวัดไปลอยที่แม่น้ำแม่วัง และทำพิธีเวียนทานที่ทำน้ำก่อนปล่อยสะเปาลอยลงไป ขณะที่สะเปาลอยไปได้ระยะหนึ่ง จะมีคนยกจวนคอยดักรอสะเปากลางแม่น้ำ เพื่อนำเอาของอุปโภคต่างๆ มาใช้อุปโภคและบริโภค จึงเป็นการบริจาคทานอีกรูปแบบหนึ่ง สะเปาเป็นคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในโลกทัศน์ของชาวล้านนาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตในโลกหลังความตาย วัดต่างๆ ในภาคเหนือตอนบนที่มีการทำรูป “สะเปาเงิน สะเปาคำ” ขึ้นจิตกรรม

ผาผนังที่สะท้อนความเชื่อทางพุทธศาสนา ชาวล้านนาเชื่อกันว่าการสร้างสะพานหรือสะพานให้อานิสงส์ส่งผลแก่ผู้ถวายทานไปสู่นิพพานหรือความสุขในโลกหน้า ส่วนชาวลำปางได้จัดทำสะพานขึ้นในงานศพ มีลักษณะคล้ายเรือสำเภาทำด้วยไม้ไผ่ติดกระดาษหรือผ้าข้างในสะพานจะมีข้าวของเครื่องใช้สำหรับทำบุญให้ผู้ตายนำไปใช้ในโลกล้างความตาย ซึ่งญาติผู้ตายมีความเชื่อว่า เมื่อยังมีชีวิตผู้ตายได้ใช้สิ่งของอุปโภคบริโภคที่ตนเคยใช้ เมื่อตายไปแล้วก็ต้องได้ใช้เหมือนกัน

2. หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสะพาน

1) หลักศรัทธาที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสะพาน: ชาวล้านนามีความเชื่อถือในเรื่องของกฎแห่งกรรม รวมถึงอานิสงส์ผลบุญที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตามลัทธิศาสนาพราหมณ์ จนเป็นแบบแผนในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความผาสุกปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกันเมื่อประพฤติปฏิบัติเป็นเวลานานก็จะฝังแน่นอยู่ในความทรงจำ จนกลายเป็นจารีต ประเพณีที่มีอยู่ประจำในกลุ่มชนชั้นนั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความเชื่อ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีต่างๆ

การนับถือศาสนาของคนไทยเป็นเรื่องสำคัญที่จะหล่อหลอมให้สังคมไทยเป็นไปในแบบอย่างที่เราเรียกว่า “อย่างไทย” มีเอกลักษณ์เป็นไทย สังคมไทยเป็นสังคมพุทธหรือจะเรียกอารยธรรมไทยว่าเป็นอารยธรรมพุทธศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องกำกับความคิดความอ่าน เป็นเครื่อง บังคับพฤติกรรมของมนุษย์

พิธีกรรมถวายสะพานของจังหวัดลำปาง จึงสะท้อนให้เห็นถึงตัวตน แนวคิด ความเชื่อและวิถีการดำเนินชีวิต ความเป็นมาของท้องถิ่นนั้น มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นเอกลักษณ์ ความผูกพันกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับชีวิตหลังความตาย

2) หลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ทาน ศีล ภาวนา ที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสะพาน: การทำบุญถวายสะพานตามความเชื่อของชาวลำปาง จึงถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการทำบุญทางพระพุทธศาสนา เป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่บุคคลและสังคมหลายส่วน ทั้งแก่ผู้กระทำบุญเอง แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วหรือผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ และแก่พระศาสนาด้วย อีกทั้งยังมีส่วนเสริมสร้างความตระหนักใส่ใจในหน้าที่รับผิดชอบของปัจเจกบุคคลที่สัมพันธ์กับบุคคลในสังคมตามสมควรแก่ฐานะของตน เช่น บุตรธิดาอุทิศส่วนบุญให้แก่บิดามารดาเมื่อท่านทั้งสองล่วงลับไปแล้วหรือคนที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันโดยฐานะหนึ่งแสดงความปรารถนาดี ความมีน้ำใจต่อกันโดยการทำบุญแล้วอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้มีอุปการคุณและผู้ที่เป็นปุชนียบุคคลของสังคม

การทำบุญถวายสะพานตามความเชื่อของชาวลำปาง มีการทำบุญบริจาคทานอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ล่วงลับ และแก่ตนเองในภายภาคหน้า โดยจัดทำสะพานเป็นรูปเรือลำใหญ่วางบนแพไม้ไผ่ และนำสะพานพร้อมด้วยข้าวของต่างๆ ทั้งหม้อ ไห เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม เครื่อง

อุปโลก บรีโลกต่างๆ ใส่ลงไปใสเปา มีการสมาทานศีล ๕ เป็นเบื้องต้นการประกอบพิธีกรรม สะเปา เพื่อเป็นการสำรวมกาย วาจาให้เรียบร้อย และมีการตั้งจิตอุทิศส่วนกุศลจากจัดทำสะเปา พร้อมด้วยข้าวของต่างๆ ให้แก่ผู้ล่วงลับ

การทำบุญด้วยการให้ เพื่อแบ่งปัน สงเคราะห์ สิ่งของต่อผู้อื่น การสละกิเลส เครื่องมัวหมองทางใจ จะทำให้การอยู่ร่วมกันในสังคมมีความสุข การรักษาศีลด้วยการรู้จักฝึกตนและวางตนให้อยู่ในระเบียบแบบแผนกฎกติกาทางสังคม ตามความเหมาะสมต่อสถานภาพของตน รู้จักควบคุมตนไม่ให้ทำชั่ว รู้จักอ่อนน้อมถ่อมตนมีสัมมาคารวะ จะทำให้ชีวิตเกิดสันติสุข สังคมร่มเย็น การอบรมจิต(ภาวนา) ทำให้ได้พัฒนาตนเอง ให้มีจิตไม่หวั่นไหวตามสิ่งแวดล้อม มีปัญญารู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้นตามสภาพที่เป็นจริง

3) หลักความกตัญญูที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสะเปา: สังคมล้านนา มักอยู่กันแบบอาศัยวัฒนธรรมและประเพณีพื้นบ้าน อาจกล่าวได้ว่า มีความรู้สึกเกื้อกูลแบ่งปันกัน เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดกิจกรรมการอุทิศส่วนบุญขึ้น ในรูปแบบของการถวายสะเปา ซึ่งกิจกรรมในลักษณะนี้มีความสอดคล้องกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่สอนให้บุคคลมีความกตัญญูกตเวที คือ รู้จักตระหนักซาบซึ้งในบุญคุณของบุคคลอื่นแล้วตอบแทนคุณที่เขาได้กระทำไว้แก่ตนด้วยการประกอบกิจกรรมอันเป็นบุญแล้วอุทิศส่วนบุญให้แก่บุคคลที่ตนมองเห็นคุณค่านั้น

จุดประสงค์ของการถวายสะเปาถือว่าเป็นงานที่เกิดมาจากความกตัญญูเป็นพื้นฐานกล่าวคือ ผู้ที่เป็นเจ้าภาพนั้นย่อมเป็นผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับผู้ตายโดยตรง ในฐานะใดฐานะหนึ่งไม่ว่าจะเป็นลูก เมีย พ่อแม่ หรือญาติพี่น้อง เพราะความคิดถึงที่เขาได้ทำคุณความดีกับตนมาก่อนจึงได้ตั้งจิตอุทิศบุญกุศลให้แก่เขาเหล่านั้น ที่ล่วงลับไปแล้ว ดังนั้น ประเพณีถวายสะเปาจึงเป็นงานที่เกิดมาจากความกตัญญูกตเวที มุ่งหมายจะทำตอบแทนพระคุณเป็นหลัก

บุคคลผู้มีความกตัญญูเป็นคนดีและรักษาความดีไว้ได้ เป็นผู้ไม่นับคำสมาคม ได้รับการยกย่องสรรเสริญ ความกตัญญูยังทำให้คนในสังคมช่วยเหลือกัน พึ่งพาอาศัยอยู่กันด้วยดี มีความร่มเย็นเป็นสุข ความกตัญญู จึงเป็นคุณสมบัติและสัญลักษณ์ของคนดี เป็นหลักถือปฏิบัติ ในการดำเนินชีวิตของสัตบุรุษ คือ คนดี หรือคนในอุดมคติ

4) หลักสารณียธรรม 6 ที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสะเปา: สารณียธรรม 6 ประกอบด้วยการกระทำทางกายที่ประกอบด้วยเมตตา (เมตตากายกรรม) การมีวาจาสุภาพ พูดแต่สิ่งที่ดี มีเมตตาต่อกัน (เมตตาวาจากรรม) มีความปรารถนาดี ไม่คิดมุ่งร้ายต่อกัน (เมตตามโนกรรม) การประพฤติสุจริต ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของหมู่คณะ (ศีลสามัญญตา) การมีความเห็นร่วมกัน รู้จักเคารพและรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น (ทิฐิสามัญญตา) สามประการแรกพระพุทธเจ้าทรงเน้นให้ผู้ที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ หรือทำงานร่วมกัน จะต้องมีความเมตตา คือ ความ

หวังดีต่อกัน ไม่ริษยากัน ไม่ชิงดี ชิงเด่นต่อกันและกัน ไม่ว่าจะด้วยการกระทำหรือจะด้วยการพูด หรือแม้กระทั่งการคิด ส่วนสามประการหลัง เป็นการวางเงื่อนไขหรือกติกาในการอยู่ร่วมกัน โดยกำหนดให้ผู้ที่อยู่ร่วมกันต้องรู้จักการแบ่งปัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และจะต้องมีความประพฤติอันดีงามเสมอภาคกัน และที่สำคัญที่สุดคือ จะต้องมีความคิดเห็นถูกต้อง และเป็นไปในแนวทางเดียวกันกับผู้อื่น สาราณียธรรม 6 จึงเป็นหลักธรรมที่จะเสริมสร้างความรู้สึที่ดีให้เกิดขึ้นต่อกันและกันอยู่เสมอในยามที่ระลึกถึงกัน ซึ่งจะเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างความสามัคคีมีน้ำหนึ่งใจเดียวกันให้เกิดขึ้นด้วยหากสังคมใดต้องการที่จะเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นปึกแผ่นให้เกิดขึ้น ก็ควรที่จะต้องนำเอาหลักธรรมธรรมทั้ง 6 ประการ ไปใช้อยู่ตลอดเวลา ในการประกอบพิธีกรรมถวายสละปา ของชาวล้านนาจังหวัดลำปาง ก็เช่นกัน มีการร่วมกันหลายคนในการดำเนินการ จึงมีการรวมแรงรวมใจกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และให้เกียรติกันและกันตามแนวแห่งสาราณียธรรม 6 ดังกล่าว ทั้งนี้ เพราะชาวล้านนาจังหวัดลำปาง ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ด้วยเหตุนี้ วิถีชีวิตของคนไทยจึงผูกพันอยู่กับคำสอน และพิธีกรรมตามแนวทางของศาสนาพุทธ ทำให้ผู้คนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชาวล้านนาอยู่อย่างสงบ และเรียบง่าย

อภิปรายผล

หลักความเชื่อที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสละปา: วัฒนธรรมประเพณีการล่องสละปาของชาวล้านนา จังหวัดลำปาง ซึ่งมีการส่งเครื่องอุปโภคบริโภคไปกับการล่องสละปา และการถวายทานแด่พระสงฆ์ อุทิศไปให้ผู้ล่วงลับได้ สะท้อนให้เห็นถึงตัวตน แนวคิด ความเชื่อ และวิถีการดำเนินชีวิต ความเป็นมาของท้องถิ่นนั้น มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาจนกลายเป็นเอกลักษณ์ มีความผูกพันกับความเชื่อและพระพุทธศาสนา จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ พบว่า การนับถือศาสนาของคนไทยเป็นเรื่องสำคัญที่จะหล่อหลอมให้สังคมไทยเป็นไปในแบบอย่างที่เราเรียกว่า “อย่างไทย” มีเอกลักษณ์เป็นไทย สังคมไทยเป็นสังคมพุทธหรือจะเรียกอารยธรรมไทยว่าเป็นอารยธรรมพุทธศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องกำกับความคิดความอ่าน เป็นเครื่องบังคับพฤติกรรมของมนุษย์ ที่กล่าวเช่นนี้ อาจเพราะเห็นว่า ความเชื่อในหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา จะเป็นแรงจูงใจใฝ่รู้หลักธรรม อันนำไปสู่ความดีงามของชีวิต ซึ่งสอดคล้องกับการค้นพบของ ระวี ภาวิไล (2527: 6) ที่พบว่าพระพุทธองค์ทรงชี้ให้เรา มีความเชื่อมั่นในสมรรถภาพแห่งความเป็นมนุษย์ของเราเอง ที่จะหยั่งรู้ความเป็นจริงของโลกและชีวิตและบรรลุความดีงามสูงสุดได้โดยสติปัญญา ซึ่งเมื่อบรรลุถึงธรรมนั้นแล้ว ก็จะสามารถขจัดปัญหาความทุกข์ทั้งปวงในชีวิตได้

อนึ่ง พิธีกรรมถวายสละปา ชาวล้านนาเชื่อว่า เป็นการทำบุญตามความเชื่อทาง

พระพุทธศาสนาอย่างที่เราเรียกว่า “พระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน” ในลักษณะพุทธอิงพราหมณ์ กล่าวคือ ในการประกอบศาสนาพิธี จะต้องมีการประกอบอย่างศาสนาพราหมณ์เข้าเกี่ยวข้อง เช่น มีการอัญเชิญเทวดา การอ้อนวอนร้องขอความช่วยเหลือ และการมุ่งความศักดิ์ของพุทธมนต์ ในการทำนมนต์ที่จะประพรมให้ต้นพันธุ์พืชและรับโชคต่างๆ เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), (2541: 43-44) ที่ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ศรัทธามีลักษณะเป็นการยอมรับความรู้ของผู้อื่น ผากความไว้วางใจในปัญญาของผู้อื่น ยอมฟังและอาศัยความรู้ผู้อื่นหรือแหล่งแห่งความรู้นั้นเป็นเครื่องชี้แนะตนเอง ถ้าผู้มีศรัทธารู้จักใช้ปัญญาของตนเป็นทุนประกอบไปด้วยศรัทธานั้นสามารถนำไปสู่ความเจริญปัญญาและการรู้ความจริงได้

หลักบุญกิริยาวัตถุ 3 ที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสะเปา: การทำบุญถวายสะเปาตามความเชื่อของชาวลำปาง มีการทำบุญบริจาคทาน อุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ล่วงลับ และแก่ตนเองในกายภาพหน้า โดยจัดทำสะเปาเป็นรูปเรือลำใหญ่ มีการสมทานศีล 5 เป็นเบื้องต้นการประกอบพิธี และมีการตั้งจิตอุทิศส่วนกุศลจากจัดทำสะเปา พร้อมด้วยข้าวของต่างๆ ให้แก่ผู้ล่วงลับ จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ พบว่า

การทำบุญด้วยการให้ เพื่อแบ่งปัน สงเคราะห์ สิ่งของต่อผู้อื่น การสละกิเลส เครื่องมัวหมองทางใจ จะทำให้การอยู่ร่วมกันในสังคมมีความสุข การรักษาศีลด้วยการรู้จักฝึกตนและวางตนให้อยู่ในระเบียบแบบแผนกฎกติกาทางสังคม ตามความเหมาะสมต่อสถานภาพของตน รู้จักควบคุมตนไม่ให้ทำชั่ว รู้จักอ่อนน้อมถ่อมตนมีสัมมาคารวะ จะทำให้ชีวิตเกิดสันติสุข สังคมร่มเย็น การอบรมจิต(ภาวนา) ทำให้ได้พัฒนาตนเอง ให้มีจิตไม่หวั่นไหวตามสิ่งแวดล้อม มีปัญญารู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้นตามสภาพที่เป็นจริง ที่กล่าวเช่นนี้ อาจเพราะเห็นว่า การทำบุญด้วยการให้ การรักษาศีลด้วยการฝึกตนให้อยู่ในระเบียบแบบแผนทางสังคม การอบรมจิตใจให้รู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้นตามสภาพที่เป็นจริง เป็นหลักการสำคัญของคฤหัสถ์ที่ควรศึกษาและปฏิบัติ อันจัดอยู่ในบุญกิริยาวัตถุ 3 ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ลักษณะวัต ปาละรัตน์ (2563: 33-44) ที่พบว่า บุญกิริยาวัตถุ” เป็นหลักธรรมที่ นักศึกษาทุกคนในกลุ่มปฏิบัตินั้นเห็นว่าเป็นสิ่งที่ตนสามารถปฏิบัติได้และเคยชินจนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน และเมื่อปฏิบัติแล้วก็ทำให้มีการพัฒนาตนทั้งทางกาย ทางจิต ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น

หลักความกตัญญูที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสะเปา: ประเพณีถวายสะเปาจึงเป็นงานที่เกิดมาจากความกตัญญูต่อบุคคลที่เป็นหลัก เนื่องจากผู้ที่เป็นเจ้าของภาพคิดถึงบุญพาวงศ์ที่ได้ทำความดีกับตนมาก่อนจึงได้ตั้งจิตอุทิศบุญกุศลให้แก่ท่านเหล่านั้น ที่ล่วงลับไปแล้ว จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ พบว่า บุคคลผู้มีความกตัญญูเป็นคนดีและรักษาความดีไว้ได้ เป็นผู้น่ารักค่าสมาคม ได้รับการยกย่องสรรเสริญ ความกตัญญูยังทำให้คนในสังคมช่วยเหลือกัน พึงพาอาศัย

อยู่กันด้วยดี มีความร่มเย็นเป็นสุข ที่กล่าวเช่นนี้ อาจเพราะเห็นว่า ความกตัญญู เป็นเครื่องหมายของคนดี คนกตัญญู เมื่อได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่นแล้ว ย่อมไม่เนรคุณผู้ให้ความช่วยเหลือนั้น หากสังคมใดมีคนกตัญญูมากๆ สังคมนั้นจะอยู่ดีมีสุข ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุวรรณฐา ลิ้ม และ พระปลัดสมชาย ปโยโค (ดำเนิน) (2562: 424) ที่ได้พบว่า สังคมไทยให้ความสำคัญกับความกตัญญูทว่า เมื่อบุคคลได้รับความช่วยเหลือจากใครแล้ว ควรสำนึกในบุญคุณหาทางตอบแทน บุคคลที่ได้รับความช่วยเหลือแล้วไม่ตอบแทน หรือทำให้คนที่เคยช่วยเหลือเดือดร้อน จะถูกสังคมตำหนิว่า เป็นคนอกตัญญู ความกตัญญู จึงเป็นคุณสมบัติและสัญลักษณ์ของคนดี เป็นหลักถือปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของสัตบุรุษ คือ คนดี หรือคนในอุดมคติ

หลักสาราณียธรรม 6 ที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสะเปา: ในการประกอบพิธีกรรมถวายสะเปา ของชาวล้านนาจังหวัดลำปาง ได้มีการร่วมกันหลายคนในการดำเนินการ จึงมีการรวมแรง รวมใจกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และให้เกียรติกันและกันตามแนวทางสาราณียธรรม 6 ประการ จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ พบว่า สาราณียธรรม 6 เป็นหลักธรรมที่จะเสริมสร้างความรู้สึกที่ดีให้เกิดขึ้นต่อกันและกันอยู่เสมอในยามที่ระลึกถึงกัน ซึ่งจะเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างความสามัคคีมีน้ำหนึ่งใจเดียวกันให้เกิดขึ้นด้วย หากสังคมใดต้องการที่จะเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นปึกแผ่นให้เกิดขึ้น ก็ควรที่จะต้องนำเอาหลักธรรมธรรมทั้ง 6 ประการ ไปใช้อยู่ตลอดเวลา ที่กล่าวเช่นนี้ อาจเพราะเห็นว่าสาราณียธรรม 6 อันประกอบด้วยเมตตาทายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตาโมกกรรม สาธารณโมคิ สีสสามัญญตา ภิภูสิสามัญญตา เป็นเสมือนบัญญัติ 6 ประการเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และทำให้คนในสังคมนั้นมีความปรารถนาดีต่อกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ศิริพงษ์ อรุณเดชาชัย และคณะ (2560: 183-195) การขับเคลื่อนด้วยการเรียนรู้และปฏิบัติตามหลัก สาราณียธรรม ตามฐานคิดและคุณลักษณะ 6 ประการ สามารถสร้างภูมิคุ้มกันการดำเนินชีวิตให้ผู้คนพ้นจากความเสี่ยงที่มีผลกระทบเชิงลบ

องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

จากการอภิปรายผลการวิจัย สามารถกำหนดโมเดล (Model) เป็นองค์ความรู้ที่ได้รับ ดังนี้

พิธีกรรมถวายสะเปา เป็นการประกอบพิธีส่งเครื่องอุปโภคบริโภค เช่น ห่อข้าวห่อน้ำ และข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ไปยังผู้ล่วงลับ โดยการใช้เรือสำเภาเป็นยานพาหนะนำพาข้าวของเครื่องใช้ไปสู่สัมปรายภพ และถวายทานแด่พระสงฆ์ตามความเชื่อของคนไทยล้านนา จังหวัดลำปาง ซึ่งการประกอบพิธีกรรมนี้แต่ละปี ผู้ร่วมงานแต่ละคนได้มีพฤติกรรมที่แสดงออกมา ดังนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

- 1) ความเชื่อแนวพุทธแบบชาวบ้าน คือเชื่อพิธีกรรมที่ทำตามกันมาภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน เช่น พิธีส่งเครื่องอุปโภคบริโภค เช่น ห่อข้าว ห่อน้ำ และข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ไปยังผู้ล่วงลับ โดยการใช้เรือสำเภาเป็นยานพาหนะ เชื่อว่า เป็นการให้ทานแก่ผู้ล่วงลับ เป็นต้น
- 2) การปฏิบัติในหลักบุญกิริยาวัตถุ 3 การประกอบพิธีกรรมถวายสะเปา ผู้เข้าร่วมพิธี ได้มีการสมานทานศีล 5 เป็นเบื้องต้น มีการถวายทานแด่พระสงฆ์ ส่งเครื่องอุปโภคบริโภค เพื่อให้ถึงผู้ล่วงลับ และมีการตั้งจิต (ภาวนา) อุทิศบุญกุศลที่ทำแล้วนี้ให้แก่ผู้ล่วงลับ
- 3) หลักความกตัญญูทดแทน แรงงูใจของคนไทยล้านนา จังหวัดลำปางที่ผลักดันให้ประกอบพิธีกรรมถวายสะเปา ก็คือ การระลึกถึงคุณความดีของบุพพการี และผู้ที่เคยอนุเคราะห์ช่วยเหลือตนที่ได้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งถือความเป็นผู้มีมีความกตัญญู
- 4) การยึดหลักสาราณียธรรม 6 การประกอบพิธีกรรมถวายสะเปา คนในพิธีมีความสามัคคี ประรณาดิต่อกัน มีความคิดเห็นร่วมกัน ช่วยเหลือกัน และมีความเคารพนับถือกันและกัน ซึ่งสอดคล้องกับหลักสาราณียธรรม 6

สรุป

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสะเปาในจังหวัดลำปาง เป็นการศึกษาเชิงเอกสารและเชิงคุณภาพ ทำให้ผู้วิจัยได้รับทราบข้อเท็จจริงที่ปรากฏและสามารถถอดบทเรียนจากพิธีกรรมดังกล่าวได้ จะเห็นได้ว่า พิธีกรรมถวายสะเปาของ

จังหวัดลำปางนั้นมีความเกี่ยวข้องกับหลักคิดในทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก จนอาจกล่าวได้ว่า พิธีกรรมนี้ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาอย่างสมบูรณ์แบบ หลักธรรมที่ปรากฏในพิธีกรรมนี้เป็นหลักธรรมที่สะท้อนให้เห็นตัวตนของชาวลำปาง โดยเฉพาะความกตัญญูต่อบุคคลและต่อธรรมชาติ รวมไปถึงยังสามารถสร้างความสามัคคีของชุมชนให้เกิดขึ้นได้อีกด้วย และสมควรแก่การอนุรักษ์ประเพณีนี้ให้ยั่งยืนต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

สถาบันการศึกษาควรนำองค์ความรู้ที่ได้จากงานชิ้นนี้ไปบูรณาการกับรายวิชาทางพระพุทธศาสนา หรือรายวิชาวัฒนธรรมท้องถิ่น ปฐมวัย เด็ก เยาวชน ให้มีความรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ผ่านพิธีกรรมเพื่อถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจหลักธรรมให้มากขึ้น

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพิธีกรรมถวายสะเปาในจังหวัดลำปาง ตามที่ได้นำเสนอมีบางประเด็นที่ไม่ได้นำเสนอโดยละเอียด ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าศึกษาเพิ่มเติม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในพิธีกรรมถวายสะเปา เช่น ควรศึกษาวิเคราะห์ค่านิยมของการทำบุญถวายสะเปากับบริบทในปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

บรรณานุกรม

- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2541). **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น. (มปป.). **ล่องสะเปา : ร่องรอยของประเพณีในอดีต**. ลำปาง: เมื่อหัวหนึ่งศตวรรษ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ระวี ภาวิไล. (2527). **การศึกษาเพื่ออยู่เย็นเป็นสุข และบทความอื่นๆ**. เชียงใหม่: ทิพย์เนตรการพิมพ์.
- ลักษณะวัต ปาละรัตน์. (2563). “การใช้หลักศาสนาธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาตน: กรณีศึกษานักศึกษาที่เข้าเรียนวิชาพระพุทธศาสนาเบื้องต้น มหาวิทยาลัยรามคำแหง”. **วารสารวิจัยรามคำแหง มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์**. 23 (2): 33-44.

ศิริพงษ์ อรุณเดชาชัย และคณะ. “สถานีสาราณียธรรม: พื้นที่บ่มเพาะความรู้ชุมชน”.

วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 11 (1): 183-195.

สุวรรณฐา ลิ้ม และ พระปลัดสมชาย ปโยโค (ดำเนิน). (2562). “แนวทางส่งเสริมกตัญญูทวดเวท

ในสังคมไทย”.วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร. 7 (2): 424.

หนานเต้จา. (2517). ประเพณีล้านนาไทยและพิธีกรรมต่างๆ. เชียงใหม่: ประเทืองวิทยา.

ศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในประเพณีลอยโคมดในจังหวัดลำพูน

A study of the principles of the Buddha's teachings in the Loy Khod tradion in Lamphun

ธวัชชัย พัฒนपालี

Thawatchai Phathanapalee

สำนักงานวัฒนธรรม จังหวัดลำปาง

Cultural Office, Lamphun Province

Corresponding Author, Email: thawatchai.p2508@gmail.com

Received: 2024-06-12 Revised: 2024-06-24 Accepted: 2024-06-26

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ข้อ คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาประเพณีโคมดในจังหวัดลำพูน และ 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในงานประเพณีการลอยโคมดของจังหวัดลำพูน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการวิจัย พบว่า

1. วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาประเพณีโคมดในจังหวัดลำพูนเป็นวันเพ็ญเดือนยี่ซึ่งตรงกับวันเพ็ญเดือนสิบสองของภาคกลาง ตามประเพณีล้านนาที่จัดทำขึ้นในวันเพ็ญเดือน 2 โดยในพงศาวดารโยนกและจามเทวีวงศ์บันทึกว่าครั้งหนึ่งได้เกิดอหิวาตกโรคขึ้นในแคว้นหริภุญไชย ทำให้ชาวเมืองต้องอพยพไปอยู่เมืองหงสาวดีนานถึง 6 ปีจึงเดินทางกลับมายัง บ้านเมืองเดิม เมื่อเวลาเย็นมาถึงวันที่จากบ้านเมืองไปจึงได้มีการนำเครื่องสักการบูชา ธูป เทียน นำปล่อยลงในน้ำเพื่อแสดงถึงความคิดถึงกันแสงไฟกระทบกับน้ำ เกิดเป็นเงาแสงเสมือนแสงพะเนียงไฟเป็นระยะดูเหมือนโคมดที่ออกหากินในเวลากลางคืนชาวล้านนาจึงเรียกตามตำนานโยนกและจามเทวีวงศ์ว่า “ประเพณีลอยโคมด”

2. วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในงานประเพณีการลอยโคมดในจังหวัดลำพูน พบว่าหลักพุทธธรรมในประเพณีลอยโคมดในจังหวัดลำพูนที่ปรากฏ ได้แก่ หลักบูชาหลักศรัทธาธรรม หลักกัลยาณมิตรธรรม หลักสามัคคีธรรม หลักความกตัญญูกตเวทิตาที่มีคุณค่าและความสำคัญของต่อชุมชนวิถีชีวิตและจิตใจ หลักพุทธธรรมเหล่านี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมในปัจจุบันเพื่อความสุขและการรักษาประเพณีวัฒนธรรมที่ดีงาม สนับสนุนให้มีกิจกรรมที่สร้างสรรค์อันจะสร้างความรู้และความภูมิใจในชุมชนท้องถิ่นสืบไป

คำสำคัญ : ประเพณีโคมด, หลักพุทธธรรม, จังหวัดลำพูน

Abstract

The research study has two objectives: 1) to study the history of Khot tradition in Lamphun and 2) to study and analyze the Buddhist principles that appear in the festival of Loi Khamod in Lamphun. The results of this research found that.

1. The results showed that the history of the Khot Loi Khot tradition was analyzed in in Lamphun. according to Lanna tradition Made on the full moon of the 2nd lunar month, in the Ionian and Chamthewiwong chronicles, there is a record that once a cholera outbreak occurred in Hariphunchai region causing the townspeople to migrate to live in Hongthawadee for up to 6 years. Therefore traveled back to old town When the time circulated to the day that the country had left, offerings, incense, and candles were brought into the water to represent nostalgia, preventing the light from hitting the water. Become a shadow like a ray of light from time to time, it looks like a ghost who goes out to eat at night. The Lanna people call it according to the legend of Yonok and Chamthewiwong. “Loi Khamod Tradition”

2. The analyze the Buddhist principles that appear in the Loi Khod festival. the buddhist principles in the Loi Khod tradition in Lamphun that appear are worship principles of faith the principle of goodwill fellowship principles of gratitude with value and importance to the community, way of life and mind. These buddhist principles can be applied to suit the situation. Society today for peace and to maintain good cultural traditions encourage creative activities that will continue to build knowledge and pride in the local community.

Keywords: Loi Khod, Buddhist principles, Lamphun

บทนำ

วิถีชีวิตชาวไทยส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ชาวไทยร้อยละ 95 นับถือพระพุทธศาสนา และได้นำหลักการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางแห่งการดำเนิน

ชีวิต จนกลายมาเป็นรากฐานทางวัฒนธรรม อันเป็นเอกลักษณ์เป็นมรดกของชาติไทยตราบเท่าทุกวันนี้ ทำให้รากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณีวัฒนธรรมของสังคมไทยทั่วทั้งประเทศจะเกิดจากพระพุทธศาสนาตามบริบทของพื้นที่นั้นๆ (ศรีเลา เกษพรหม, 2542: 5850) ภาคเหนือเป็นพื้นที่หนึ่งของประเทศไทยที่มีมรดกทางวัฒนธรรมประเพณี ธรรมชาติในแบบล้านนาที่มีคุณค่าและมีความสำคัญโดดเด่นที่เป็นอัตลักษณ์จึงทำให้เกิดเป็นแนวทางปฏิบัติที่เป็นพิธีกรรมเกิดขึ้น พิธีกรรมเป็นสิ่งประดิษฐ์คิดค้นทางสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นสื่อและหนทางที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จตามสิ่งที่คาดหวังไว้ซึ่งมีผลมาจากความเชื่อก่อให้เกิดเป็นประเพณี (กรมการศาสนา, 2559: 13)

หนังสือจามเทวีวงศ์ได้จารึกไว้เป็นอักษรล้านนาได้เรียกประเพณีลอยโคมครั้งนี้ว่า “การลอยข้าวโกลนาอาหาร” (ทองทวี ศศพิมพ์สาร, 2556: 169-171) ฝัโคมตามความเชื่อของล้านนาชาวบ้านบางท้องถิ่นที่จึงเรียกประเพณีนี้ว่า “ประเพณีลอยโคมด” มาถึงปัจจุบัน โดยมีการสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์กับมิติของชุมชน ในพุทธศักราช 1490 เกิดขึ้นที่อาณาจักรหริภุญไชย (มณี พยอมยงค์, 2548: 235) ตามตำนานเมืองลำพูนฉบับ ไบลานผูกของวัดบ้านโองหลวง จังหวัดลำพูน มีบันทึกไว้ว่า “เมื่อครั้งลำพูนเกิดอหิวาตกโรค ชาวลำพูนจึงอพยพหนีโรคระบาดไปพำนักที่หงสาวดีซึ่งเป็นแหล่งอาศัยของคนเชื้อสายมอญด้วยกัน เมืองลำพูนรกร้างกว่า 6 ปีเมื่อครั้งโรคระบาดหายไปชาวลำพูนก็นึกคิดถึงบ้านเกิดเมืองนอนจึงได้เดินทางกลับมาตั้งรกรากที่เมืองลำพูนอีกครั้งต่อมาชาวลำพูนเกิดความคิดถึงญาติพี่น้องและครอบครัวที่ยังอยู่เมืองหงสาวดีจึงได้นำข้าวของอาหาร เครื่องนุ่งห่มและเงินทองใส่แพไหลไปตามลำน้ำกก ลำน้ำ แม่ทา ลำน้ำ ปิง เพื่อหวังว่าจะส่งไปถึงญาติพี่น้องที่อยู่หงสาวดีซึ่งตำนานดังกล่าวนี้ก็ยังคงปรากฏอยู่ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ฉบับแปลของกรมศิลปากร โดยกล่าวว่าตำนานนี้เป็นมูลเหตุให้เกิด ประเพณียี่เป็งขึ้น” (รัตนปัญญาเถระ, 2499: 96-97)

ประเพณีลอยโคมที่ถูกบันทึกไว้ในยุคสมัยหริภุญไชยมีสัญลักษณ์ หมายถึง การส่งข้าวของเครื่องใช้ให้ญาติพี่น้องที่อยู่ห่างไกล สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นของคนในชุมชนที่ร่วมมือร่วมแรงกันทำเรื่องขนาดใหญ่เป็นประจำทุกปี ซึ่งต่อมาก็ได้กลายเป็นการกระทำเพื่อบูชาและรำลึกถึงบรรพชนที่ล่วงลับไป อันสะท้อนความเชื่อเรื่องการนับถือผีของชาวล้านนา ในขณะที่บางท้องถิ่น คือ เป็นการลอยเอาเคราะห์ร้ายให้พ้นไปจากชุมชนเป็นพิธีกรรมที่ทำร่วมกันในชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนมีความสุขปราศจากภยันตราย การลอยเคราะห์ลอยบาปต้องการลดเคราะห์เสนียดจัญไรในตัว ให้ไหลล่องไปตามน้ำในเทศกาลเดือนยี่ การลอยกระทงเพื่อส่งของแก่บรรพบุรุษ ตามคติความเชื่อ ของคนโบราณในนครหริภุญไชยที่ส่งให้แก่ญาติพี่น้องในนครหงสาวดี (มอญ) ในสมัยต่อมาประชาชนยึดถือเป็นประเพณีปฏิบัติกันทุกวันนี้การลอยกระทงเพื่อ

สักการะการลอยกระทง เพื่อสักการะบวงสรวงไปยังพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ คือ พระนารายณ์ ซึ่งบรรทมในเกษียรสมุทรตามคติความเชื่อของพราหมณ์ บางแห่งใช้น้ำมันจากไขข้อของโคบูชาด้วยถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์และมีผลมากในการบูชา คือ การทำอย่างนั้นเป็นการโปรดปรานของเทพเจ้าการบูชาพระพุทธรูปที่ประทับไว้เหนือหาดทรายแม่น้ำน่านที่เป็นความเชื่อของประชาชนผู้นับถือพุทธศาสนาว่า การลอยโคมดั้นนั้น คือการบูชาพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปประดิษฐานไว้ปรากฏในตำนานการลอยกระทงแต่ยังไม่ปรากฏว่าพระพุทธรูปแห่งแม่น้ำน่านที่นั้นอยู่ที่ไหนและมีรูปพรรณสัณฐานเป็นอย่างไรการลอยกระทงเพื่ออธิฐานเป็นเป้าหมายของประชาชนโดยตรง คือ อธิฐานเอาตามความคิดของตนโดยเฉพาะการอธิฐานของหนุ่มสาวที่ต้องการจะร่วมชีวิตกันเมื่อทำกระทงแล้วก็ไปลอยในแม่น้ำและอธิฐานสิ่งที่ตนปรารถนา

ตามปฏิทินจันทรคติเมื่อวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 ผู้คนในหลายประเทศแถบเอเชียซึ่งมีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับประเพณี ความเชื่อ ศาสนาและธรรมชาติจะจัดงานเฉลิมฉลองตามจารีตเก่าแก่ในแต่ละพื้นที่ต่างก็มีคติความเชื่อและพิธีกรรมที่แตกต่างกันไปตามแบบแผนความสัมพันธ์ในท้องถิ่นของตน (อรุโณทัย วรรณถาวร, 2558: 1) ส่วนในภาคเหนือของประเทศไทย เรียกว่า “ประเพณีเดือนยี่” หรือ “ประเพณียี่เป็ง” ต่อมาเมื่ออาณาจักรล้านนาได้รวมกันเป็นปึกแผ่นมากขึ้นพุทธศาสนากลายเป็นศาสนากระแสหลักของราชสำนักที่มาแทนที่การนับถือผีของชนพื้นเมืองดั้งเดิมราชสำนักเชียงใหม่ได้ใช้ศาสนาพุทธและวัดเป็นกลไกสำคัญในการผนวกรวมและกลืนกินชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในล้านนาเข้าด้วยกัน มีการสอดใส่ความหมายทางพุทธศาสนาเข้าไปในพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับประเพณียี่เป็งให้พิธีกรรมเหล่านี้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารความเชื่อทางศาสนาผ่านการสร้างความซิงซ์ยิ่งใหญ่สง่างามแบบแผนปฏิบัติสำคัญในประเพณียี่เป็งของชาวล้านนา คือ มีการฟิงเทศน์มหาชาติหรือที่ชาวล้านนาเรียกกันว่าการตั้งธัมม์หลวง ตามหลักฐานปรากฏในกาพย์ลำดับกัณฑ์มหาชาติฉบับสมุดข่อยซึ่งได้กล่าวถึงเดือนยี่เป็งไว้ตอนหนึ่งว่า “เวสสันดรปริบุญณัง มาถึงนครกัณฑ์สุดข่อยหล้าเดือนยี่เป็งพระจันทร์เพ็ญเปล่งผ้ามณฑลทั่วหล้า สุกไสยवाद ย่าวา บัดนี้ข้าจักได้ลำดับกัณฑ์มหาชาติแก้วหือ เป็นที่แล้วแห่งนิคมธรรม ฯลฯ” (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2542: 2340-2350) ความนิยมฟิงเทศน์มหาชาติของชาวล้านนาสามารถพิสูจน์ได้จากการที่ล้านนามีสำนวนกัณฑ์เทศน์มากถึง 150 สำนวน

ประเพณีการลอยโคมดั้นเชื่อว่ามีต้นเค้ามาจากตำนานจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชยและชินกาลมาลีณี ที่กล่าวถึงการลอย “ขาทนียโกชนียาหาร” ตามน้ำลงไปได้ในตำนานกล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากพระเจ้ากมลราชกษัตริย์พระองค์หนึ่งในนครหริภุญไชยได้เกิดโรคระบาด (อหิวาตกโรค) ชาวนครหริภุญไชยจึงได้ย้ายไปอาศัยอยู่เมืองสุธรรมนครหรือเมืองสุธรรมวดี (สะเทิม) แล้วจึงย้ายไปอาศัยในเมืองหงษาวดีราว 6 ปี ต่อมาเมื่อโรคระบาดหาย

แล้ว ขวานครุฑหรือไชยบางส่วนได้เดินทางกลับมายังที่เดิมบางส่วนก็สมัครใจที่จะอาศัยอยู่ในเมืองหงสาวดี เมื่อกลับมาแล้วต่างอาศัยถึงญาติพี่น้องที่อาศัยอยู่ทางนั้นจึงได้แต่งเครื่องสักการะลอยไปในแม่น้ำ เพื่อเป็นการระลึกถึงขวานครุฑหรือไชยที่อาศัยอยู่หงสาวดี ในตำนานยังกล่าวไว้ด้วยว่าเป็นจาริตที่ปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน บางแห่งได้มีการทำเป็นรูปแบบของกระทงเป็นรูปสำเภาหรือสะเปา ในภาษาถิ่นภาคเหนือใส่เครื่องบูชาและจุดประทีปดวงไฟ ประเพณียี่เป็งจึงถือเป็นโอกาสที่ชาวล้านนาจะได้แสดงความรู้สึกลึกซึ้งในบุญคุณของธรรมชาติที่เชื่อกันว่ามีผี มีจิตวิญญาณสิงสถิตอยู่ความกตัญญูต่อสิ่งแวดล้อมของชาวล้านนาปรากฏอยู่ในการลอยไฟลงแม่น้ำ ซึ่งนอกจากจะเป็นการบูชาแล้วยังเป็นการแสดงความขอบคุณแม่น้ำที่ได้หล่อเลี้ยงวิถีชีวิต ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และเป็นการขอขมาต่อแม่น้ำที่ได้ปล่อยของเสียลงไปถึงเหล่าสัตว์น้ำ สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างชาวล้านนา กับแม่น้ำ นอกจากนี้ยังรวมถึงธรรมเนียมการจุดผางประทีปบูชาตามจุดต่าง ๆ ในบ้านที่เชื่อว่ามีผีสิงสถิตอยู่สามารถอนุমানได้ว่าเป็นการขอบคุณ วิญญาณภูตผีทั้งปวงที่สิงสถิตตามที่ต่าง ๆ ที่ได้ปกป้องรักษาและคุ้มครองผู้คนที่อยู่ในบ้านโครงสร้างอารมณ์ความรู้สึกเช่นนี้ หล่อหลอมชาวล้านนาให้เป็นผู้ที่อ่อนน้อมถ่อมตน กตัญญูและรู้จักใช้ทรัพยากรต่าง ๆ อย่างรู้คุณค่า (สงวน โชติสุขรัตน์, 2553: 12)

ประเพณีลอยโคมเป็นประเพณีที่ชาวล้านนาในตำบลต้นธง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน รวมถึงชาวล้านนาในพื้นที่ใกล้เคียง จัดขึ้นในช่วงยี่คืนวันเพ็ญในเดือนยี่เป็งหรือเพ็ญเดือนสิบสองชาวล้านนาจะมีการนำกาบกล้วยมาทำเป็นกระทงทรงกระโจมสำหรับใส่สิ่งของต่างๆ ลอยไปตามลำน้ำกว้งบริเวณหน้าวัดมณีอารามหรือวัดกุระมุก (ทองทวี ศุภพิมสาร, 2553: 32) จากการกล่าวมาข้างต้นเกี่ยวข้องกับความเป็นมาของประเพณีลอยโคม ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจควรได้รับการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพื่อเป็นกรอบในการอนุรักษ์และพัฒนาประเพณีอันดีงามของชาติให้ยั่งยืนสืบไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาประเพณีโคมในจังหวัดลำพูน
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในงานประเพณีการลอยโคม ในจังหวัดลำพูน

ระเบียบวิธีวิจัย

ในงานวิจัยครั้งนี้จะศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary research) โดยมีขั้นตอนดังนี้

- 1) ศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) โดย

ศึกษารวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539

2) ศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) โดยศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นหลัก ในการศึกษาค้นคว้ารวมทั้งหนังสือ เอกสารทางวิชาการ รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ ที่เกี่ยวข้องและศึกษาข้อมูลพื้นฐานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเพณีลอยโคมและหลักพุทธธรรม

3) วิเคราะห์อธิบายความเพื่อให้เกิดความเข้าใจในหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีลอยโคมในจังหวัดลำพูนให้ได้ชัดเจนมากที่สุด

4) สรุปและนำเสนอข้อมูลที่ได้มาพรรณนาอธิบายให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ที่สุด

ผลการวิจัย

1. วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาประเพณีโคมตามหลักพระพุทธศาสนาของจังหวัดลำพูน พบว่าการศึกษาประวัติความเป็นมาประเพณีโคมในจังหวัดลำพูน พบว่า ประเพณีลอยโคมที่ถูกบันทึกไว้ในยุคสมัยทริภุญไชยมีสัญลักษณ์ หมายถึง การส่งข่าวของเครื่องใช้ให้ญาติพี่น้องที่อยู่ห่างไกล สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นของคนในชุมชนที่ร่วมมือร่วมแรงกันทำเรือขนาดใหญ่เป็นประจำทุกปี ซึ่งต่อมาก็ได้กลายเป็นการกระทำเพื่อบูชาและรำลึกถึงบรรพชนที่ล่วงลับไป อันสะท้อนความเชื่อเรื่องการนับถือผีของชาวล้านนาในขณะที่บางท้องถิ่นคือการลอยเอาเคราะห์ร้ายให้พ้นไปจากชุมชนเป็นพิธีกรรมที่ทำร่วมกันในชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนมีความสุขปราศจากเภทภัยการลอยเคราะห์ลอยบาป ต้องการลดเคราะห์เสนียดจัญไรในตัวให้ไหลล่องไปตามน้ำในเทศกาลเดือนยี่ การลอยกระทงเพื่อส่งของแก่บรรพบุรุษ ตามคติความเชื่อของคนโบราณในนครทริภุญไชยที่ส่งให้แก่ญาติพี่น้องในนครหงสาวดี (มอญ) ในสมัยต่อมาประชาชนยึดถือเป็นประเพณีปฏิบัติกันทุกวันนี้ก่อนลอยกระทง 1 สัปดาห์จะมีการจัดการลอยกลอยโคม ส่วนการลอยกระทงนั้นเพื่อสักการะ การลอยกระทงเพื่อสักการะบวงสรวงไปยังพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ คือพระนารายณ์ ซึ่งบรรทมในเกษียรสมุทร ตามคติความเชื่อของพราหมณ์ บางแห่งใช้น้ำมันจากไขข้อของโคบูชาด้วย ถือ ว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์และมีผลมากในการบูชา คือ การทำอย่างนั้นเป็นการโปรดปรานของเทพเจ้าการบูชาพระพุทธบาทที่ประทับไว้เหนือหาดทรายแม่น้ำนันทิเป็นความเชื่อของประชาชนผู้นับถือพุทธศาสนาว่าการลอยลงโคมกระทงนั้น คือการบูชาพระพุทธบาทที่พระพุทธองค์ประดิษฐานไว้ปรากฏในตำนานการลอยกระทง แต่ยังไม่ปรากฏว่าพระพุทธบาทแห่งแม่น้ำนันทินั้นอยู่ที่ไหนและมีรูปพรรณสัณฐานเป็นอย่างไรการลอยกระทงเพื่ออธิฐานเป็นเป้าหมายของประชาชนโดยตรง คือ

อธิษฐานเอาตามความคิดของตน โดยเฉพาะการอธิษฐานของหนุ่มสาวที่ต้องการจะร่วมชีวิตกัน เมื่อทำกระหนแล้วก็ไปลอยในแม่น้ำและอธิษฐานสิ่งที่ตนปรารถนา

การศึกษารูปแบบพิธีกรรมประเพณีเป็งของล้านนา พบว่ารูปแบบประเพณีเป็งในล้านนามีการจัดเตรียมงานในวันขึ้น 13 ค่ำ เรียกว่า “วันเตรียม” วันขึ้น 14 ค่ำ เรียกว่า “วันดา” วันขึ้น 15 ค่ำ เรียกว่า “วันฟังธรรม” ซึ่งมีพิธีกรรมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา คือ การทำบุญตักบาตร (ตานขันข้าว) แสดงถึงความกตัญญูตเวทีต่อบุพการี การปล่อยว้าวคว้นหรือว้าวไฟ แสดงถึงการบูชาพระ เกศแก้วจุฬามณีและพลังความสามัคคีของคนในชุมชนการพึ่งเทศน์มหาชาติ แสดงถึงการรู้จักฟังสิ่งที่เป็งมงคลต่อชีวิตและการได้พบกัลยาณมิตรที่ดี การจุดประทีปโคมไฟ และการฟังธรรมอันสง่างามประทีป แสดงถึงการบูชาสิ่งที่ควรบูชาตามความเชื่อและความศรัทธา การจุดบอกไฟดอกแสดงถึงจุดเป็นพุทธบูชาประกอบพิธี เทศน์มหาชาติ การลอยโคม แสดงถึงการขอขมาต่อแม่น้ำกวงและการส่งความรู้สึกถึงญาติพี่น้อง

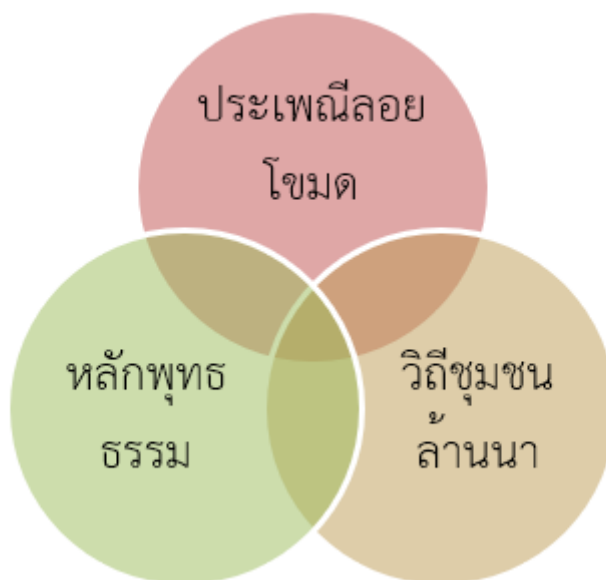
2. วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในงานประเพณีการลอยโคมในจังหวัดลำพูน พบว่า มีหลักธรรมที่สอดคล้องกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาอยู่ค่อนข้างมากจึงทำให้ประชาชนทั่วหน้าได้มองเห็นคุณค่าของประเพณีลอยโคมเพราะได้เสริมสร้างความรักใคร่ปรองดองกันของประชาชนในชาติให้เกิดความหวงแหนและต้องสืบทอดอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่คู่กับสังคมยาวนานเท่าอนันโดยมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นกรอบสำหรับปฏิบัติ เช่น หลักความสามัคคีสอดคล้องกับหลักสาราณียธรรม คือ เมตตา มโนกรรม การคิดดี การมองกันในแง่ดี มีความหวังดีและปรารถนาดีต่อกันเมตตาจักรมการพูดแต่สิ่งดีงามพูดกันด้วยความรักความปรารถนาดีรู้จักการพูดให้กำลังใจกันและกัน ในยามที่มีใครต้องพบกับความทุกข์ความผิดหวังหรือความเศร้าหมองต่าง ๆ เมตตากรรม การทำความดีต่อกันสนับสนุนช่วยเหลือกันทางด้านกำลังใจ มีความอ่อนน้อมถ่อมตนรู้จักสัมมาคารวะ ไม่เบียดเบียนหรือรังแกกัน ไม่ทำร้ายกันให้ได้รับความทุกข์เวทนาสาธารณโคติ การรู้จักแบ่งปันผลประโยชน์กันด้วยความยุติธรรมช่วยเหลือกัน ไม่เห็นแก่ตัวไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนไม่เอารัดเอาเปรียบ สีสสามัญญา การปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับหรือวินัยต่าง ๆ อย่างเดียวกัน เคารพในสิทธิเสรีภาพของบุคคล ไม่ก้าวร้าวหน้าที่กัน ภิภูสามัญญามีความคิดเห็นเป็นอย่างเดียวกัน คิดในสิ่งตรงกันปรับมุมมองให้ตรงกันรู้จักแสวงหาจุดร่วมและ สงวนไว้ซึ่งจุดต่างของกันและกัน หลักพละ 5 ประกอบด้วย สัทธา วิริยะ สติ สมาธิและปัญญา หลักสังคหวัตถุ 4 คือ ทานการให้ปัน ปิยวาจาพูดจาปราศรัยด้วยถ้อยคำอ่อนหวานไพเราะ อตถจริยา การประพฤติสิ่งที่เป็งประโยชน์แก่กันและกัน สมานัตตตา ความเป็นผู้วางตนเหมาะสมประพฤติปฏิบัติตามที่ควรจะเป็นหลักความกตัญญูตเวทีหลักการเคารพบูชาผู้มีพระคุณและหลักการสร้างความสามัคคี ในสังคมทั้งในระดับ

ชาติท้องถิ่นชุมชนและระดับครอบครัว เพราะว่าประเพณีลอยโคมได้ให้คุณค่าทางวัฒนธรรม ประเพณีและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งสะท้อนถึงวัฒนธรรมในระดับโลก

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในประเพณีลอยโคมของล้านนาพบว่าหลักพุทธธรรมในประเพณีลอยโคมของล้านนาที่ปรากฏได้แก่ หลักบูชา หลักศรัทธาธรรม หลักกัลยาณมิตรธรรม หลักสามัคคีธรรมหลักความกตัญญูทศเวทิตา ที่มีคุณค่าและความสำคัญของต่อชุมชน วิถีชีวิต และจิตใจหลักพุทธธรรมเหล่านี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมในปัจจุบัน เพื่อความสงบสุขและรักษาประเพณีวัฒนธรรมที่ดีงามสนับสนุนให้มีกิจกรรมที่สร้างสรรค์อันจะสร้างความรู้และความภูมิใจในชุมชนท้องถิ่นสืบไป

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย สามารถแสดงได้ตามโมเดล ดังนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

จากโมเดลนี้ อธิบายได้ว่า ประเพณีลอยโคมในจังหวัดลำพูนมีความสัมพันธ์แนวนอนกับวิถีชุมชนและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับการตอบแทนบุญคุณธรรมชาติ ผู้มีพระคุณ และเทวดาสีศักดิ์สิทธิ์ทำให้เกิดประเพณีลอยโคม และประเพณีลอยโคมได้สะท้อนให้เห็นถึงธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ ความกตัญญูทศเวทิตา เป็นต้น นอกจากนี้

นั้นประเพณีลอยโคมในจังหวัดลำพูนยังมีอิทธิพลทำให้เกิดความสามัคคีในครอบครัว ในชุมชน ก่อให้เกิดคุณค่าทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและความสามัคคีของคนในสังคมได้ด้วย

สรุป

ความกตัญญูทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมีความมั่นคงนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความรับผิดชอบ ต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อสถาบันครอบครัว โดยพ่อแม่ทำหน้าที่เป็นบุพการีและลูกปฏิบัติหน้าที่ต่อพ่อแม่ในฐานะผู้มีหน้าที่ความกตัญญูซึ่งจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไปสภาวะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะไม่ถูกทำลาย เพราะคนมีความกตัญญูย่อมระลึกถึงบุญคุณของป่าไม้ ทุ่งนา แม่น้ำ ลำธาร และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ดังนั้น เราต้องช่วยกันอนุรักษ์บำรุงรักษา ให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่อย่างสมดุล ความกตัญญูทำให้คนในสังคมรู้จักช่วยเหลือกันพึ่งพาอาศัยอยู่กันด้วยดี มีความร่มเย็นเป็นสุข

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในประเพณีลอยโคมประกอบด้วยหลักบูชา เป็นหลักการบูชาบุคคลที่ควรบูชาพิจารณาได้ในสิ่งที่ควรบูชา หลักศรัทธาธรรมเป็นหลักที่ว่าด้วยความ เชื่อ ในกฎแห่งการกระทำเชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว กฎแห่งกรรมมีความยุติธรรมเสมอหลักสามัคคีธรรมเป็นหลักพัฒนาและสร้างสังคมให้มีความปรองดอง การผูกมิตรหลักความกตัญญูเป็นหลัก การ รู้จักตอบแทนผู้มีคุณแก่ตนการปลูกฝังจิตใต้สำนึกให้สังคมเป็นผู้รู้จักการตอบแทนบุญคุณ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1) ส่งเสริมกิจกรรม โดยการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการสืบสาน และพัฒนา ภูมิปัญญาของชุมชนต่าง ๆ เพื่อจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง

2) การเผยแพร่แลกเปลี่ยนโดยการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการเผยแพร่ และแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาและวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง โดยให้มีการเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นต่างๆ ด้วยสื่อและวิธีการต่างๆ อย่างกว้างขวาง รวมทั้งกับประเทศอื่น ๆ ทั่วโลก

3) การเสริมสร้างปราชญ์ท้องถิ่น สนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของชาวบ้าน ผู้ดำเนินงาน ให้มีโอกาสแสดงศักยภาพด้านภูมิปัญญา ความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการอนุรักษ์ประเพณีลอยโคมของเราสืบสานให้คงอยู่ต่อไป โดยการให้คนรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วม

อย่างสร้างสรรค์ เช่น การจัดให้ เยาวชนในท้องถิ่น มีส่วนร่วมกับกิจกรรมที่ดี ๆ แล้วพวกเขาเหล่านั้น เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจที่ได้มีส่วนร่วม อาจจะเป็นกิจกรรมหารายได้สร้างวัด หรือมีกิจกรรมให้เด็ก ๆ ได้มาแสดงความสามารถ เช่น อาจจะมีเวทีดนตรี กิจกรรมกีฬา ที่สอดแทรกอยู่ในงานประเพณีของท้องถิ่นดังคนรุ่นใหม่เข้ามาโดยใช้สิ่งที่เขาสนใจแล้วเขารู้สึกภูมิใจที่ได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ประเพณีที่สำคัญที่สุดคือความ ต่อเนื่องของการทำกิจกรรมที่จะทำให้เขารู้สึกอยากมีส่วนร่วม

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

จากการวิจัยประเด็นเกี่ยวข้องกับประเพณีลอยโคมในจังหวัดลำพูนยังมีเรื่องน่าสนใจในการที่จะศึกษาวิเคราะห์ต่อไปอีกหลายประเด็นโดยผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะประเด็นสำหรับศึกษาวิจัยในครั้งต่อไป ดังนี้

1) การค้นคว้าวิจัยควรศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาของไทยในด้านต่าง ๆ ของท้องถิ่น จังหวัด ภูมิภาคและประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาที่เป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น มุ่งศึกษาให้รู้ความเป็นมาในอดีต และสภาพการณ์ในปัจจุบัน

2) การอนุรักษ์โดยการปลูกจิตสำนึกให้คนในท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่าแก่นสาระและความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งเสริมสนับสนุนการจัดกิจกรรมตามประเพณี และวัฒนธรรมสร้าง จิตสำนึกของความเป็นคนท้องถิ่น

3) การถ่ายทอด โดยการนำภูมิปัญญาที่ผ่านมามาเลือกสรรกลั่นกรองด้วยเหตุและผลอย่าง รอบคอบและรอบด้านแล้วไปถ่ายทอดให้คนในสังคมได้รับรู้ เกิดความเข้าใจตระหนักในคุณค่า คุณประโยชน์และปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม โดยผ่านสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษาและการจัด กิจกรรมทางวัฒนธรรม

บรรณานุกรม

- ศรีเลา เกษพรหม. (2542). **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 11**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทย.
- กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2559). **พิธีกรรมและประเพณี**. กรุงเทพมหานคร: ชุมชนุศาสนกรรม การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- ทองทวี ยศพิมสาร. (2556). **ฮัตคนเมืองฉบับสัปปีเมืองล้านนา**. ลำพูน : ภัฏพลการพิมพ์.
- มณี พยอมยงค์. (2548). **ประเพณีสิบสองเดือน ล้านนาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 5. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การ.
- รัตนปัญญาเถระ. (2499). **ชินกาลมาลีปกรณ์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สามมิตร.
- อรุณทัย วรณถาวร. (2558). **ประเพณีเป็ง: พิธีกรรม ความหมายที่หายไป**. เชียงใหม่: สวณการพิมพ์.

อุดม รุ่งเรืองศรี. (2542). **อานิสงส์ประทีป/ประทีป ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ**

เล่ม 5. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

พระโพธิ์รังสี. (2554). **จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย**. นนทบุรี : ศรีปัญญา.

สงวน โชติสุขรัตน์. (2553). **ประเพณีไทยภาคเหนือ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. นนทบุรี : ศรีปัญญา.

หลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมชุมชนบ้านผาซ่อ จังหวัดลำปาง

Buddhist Principles for Environmental Conservation:

A Case study of Ban Pha Chor Community, Lampang Province

พระอธิการขวัญชัย ขัดคำ

Phraathikarn Kwanchai Khadkham

วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Lamphun Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author, Email: 2561Kwanchai@gmail.com

Received: 2024-06-12 Revised: 2024-06-24 Accepted: 2024-06-26

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและบริบทชุมชนบ้านผาซ่อ ตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง และ 2) เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมชุมชนบ้านผาซ่อ จังหวัดลำปาง เป็นการวิจัยคุณภาพ ผลการศึกษาพบว่า

บริบทชุมชนบ้านผาซ่อ ตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ชุมชนนี้อยู่ในเขตการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ชุมชนบ้านผาซ่อมีป่าชุมชนจำนวน 600 ไร่ อยู่ในเขตป่าสงวน มีน้ำในแหล่งน้ำตามธรรมชาติ มีสัตว์ป่าต่าง ๆ อาศัยอยู่ ป่ามีความชุ่มชื้น และอุดมสมบูรณ์มาก การใช้ทรัพยากรธรรมชาติแบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ ป่าชุมชน และป่าใช้สอย มีคณะกรรมการบริหารป่าชุมชน มีหน้าที่ในการสอดส่องดูแลความสงบเรียบร้อยของป่าอนุรักษ์ป้องกันรักษาป่าชุมชน และทำประชาคมในชุมชนในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน บ้านผาซ่ออาศัยความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทต่อการจัดการป่า เช่น พิธีกรรมบวชป่า เป็นต้น

วิเคราะห์หลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมชุมชน บ้านผาซ่อ จังหวัดลำปาง ได้แก่ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นมีมากมาย เพราะธรรมะ คือ ธรรมชาติ หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกใบนี้ล้วนแต่เป็นธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง แล้วนำมาเผยแผ่ให้ผู้อื่นได้รู้ได้เข้าใจและอยู่กับธรรมชาติเหล่านั้นอย่างมีสติ รู้คุณค่า รู้ประมาณ หลักสังคหวัตถุ 4 สอนให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันด้วยการให้วัตถุเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนซึ่งกันและกัน ความกตัญญูต่เวที ความกตัญญูต่อแหล่งน้ำ อริยสัจ 4 ใช้หลักแห่งความจริงเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ

คำสำคัญ : อนุรักษ์, สิ่งแวดล้อม, หลักพุทธธรรม, พระพุทธศาสนา

Abstract

The research study has two main objectives: (1) to explore the community context of Ban Pha Chor, located in Mae Sook Sub-district, Chae Hom District, Lampang Province, and (2) to analyze the Buddhist principles that contribute to the environmental conservation efforts within the community of Ban Pha Chor, Lampang Province. The research employs qualitative research methods, including descriptive analysis from data collected from sample group interviews. The findings reveal that:

Ban Pha Chor, situated in the jurisdiction of the Mae Sook Sub-district Administrative Organization, Chae Hom District, Lampang Province, lies within a reserved forest area. The community's forest covers an area of 600 rai and is rich in natural resources, including water sources and diverse fauna such as birds and insects. The forest is lush and abundant, divided into two categories: community forest and utility forest. A forest management committee oversees the maintenance and protection of the community forest's tranquility. The community of Ban Pha Chor is deeply rooted in Buddhist beliefs, which significantly influence forest management practices, as evidenced by forest ordination ceremonies, among other practices. Moreover, the community engages in social activities related to resource utilization.

The analysis of Buddhist principles for community environmental conservation in Ban Pha Chor, Lampang Province, reveals that there are numerous teachings related to nature and environmental preservation within Buddhist doctrine. Buddhism considers nature as inherent and emphasizes that everything in this world is a natural creation discovered by the Buddha himself. These teachings are shared to foster understanding and conscious coexistence with nature, recognizing their intrinsic value and impermanence. The core principles of the Sangahavathu 4 are taught to support and bind individuals' hearts and minds, promoting a harmonious relationship. Moreover, the teachings highlight the importance of water sources and the Four Noble Truths in upholding truth for the preservation of nature.

Keywords: Environmental Conservation, Buddhist Principles, Buddhism

บทนำ

มนุษย์มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิด เพราะการดำรงชีวิตของมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ คุณภาพชีวิตของมนุษย์จะดีหรือไม่ดี ล้วนเกิดจากผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้น การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตอย่างยิ่ง ในปัจจุบันมีการรณรงค์ให้เกิดการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อย่างมากมายในหลายๆ หน่วยงานทั่วโลก แต่ยังไม่สามารถฟื้นฟูธรรมชาติได้อย่างรวดเร็วตามความต้องการ ยิ่งกว่านั้นธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังถูกทำลายอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีสาเหตุจากความเห็นแก่ตัวและความอยากได้อะไรก็มีของมนุษย์

ในมุมมองทางพุทธศาสนา การอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นงานที่สำคัญของชาวพุทธมิใช่เพราะธรรมชาติ เป็นทรัพยากรที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตเท่านั้น หากธรรมชาติยังเป็นสถานที่ที่เอื้อต่อการบำเพ็ญกรรมฐาน เพื่อเจริญสมาธิและปัญญา ป่าที่สงบสันตนอกจากช่วยให้จิตใจสงบได้ง่าย และยังเอื้อต่อการการมองตน เพื่อให้เห็นธรรมชาติของจิตใจ ทำให้ธรรมชาติภายในกลับสู่ภาวะปกติ ด้วยเหตุที่ว่า ธรรมะกับธรรมชาติ ภายในของผู้คนไม่มีความสมดุล ปัจจุบันมนุษย์มีความทุกข์ อ้างว้าง และว่างเปล่าในส่วนลึกของจิตวิญญาณ จึงพยายามหาทรัพย์สินเงินทองเพื่อมาเติมเต็ม สิ่งที่เขาได้ซึ่งไม่ว่าจะได้มากมาเพียงใดก็ไม่สามารถเติมเต็ม ความว่างเปล่าของจิตวิญญาณ ได้อย่างแท้จริง ธรรมะช่วยให้เรารู้จักความพอเพียง มีชีวิตที่เรียบง่ายได้โดยไม่ต้องฝืนใจ สามารถเข้าถึงความสุขที่ประณีต ไม่ต้องอาศัยการเสพหรือมีวัตถุมากเกินไป ความจำเป็นด้วยเหตุนี้ธรรมะจึงเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งในการอนุรักษ์ธรรมชาติการทำให้นมนุษย์กลับมาตระหนักถึงความเป็นจริงว่าเราเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ อยู่ได้เพราะธรรมชาติควรสำนึกในบุญคุณของธรรมชาติ จึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนเมื่อพิจารณาหลักจริยธรรมในพระพุทธศาสนาแล้วครอบคลุมไม่เพียงแต่ มนุษย์ต่อมนุษย์ มนุษย์ต่อสังคมแต่รวมถึงมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อม ทางธรรมชาติอีกด้วยซึ่งปัจจุบันวิถีคิดและทัศนคติแบบพระพุทธศาสนา ได้รับความสนใจมากขึ้นในกลุ่มขององค์กรพัฒนาต่างๆ ในอนาคตกระแสความคิดแบบนี้อาจ ขยายตัวอย่างกว้างขวางมากขึ้น และอาจเป็นที่ยอมรับทั้งโลกตะวันตก และตะวันออกก็เป็นได้ ก่อนที่จะตอบว่า พระพุทธศาสนามีส่วนร่วมและมีวิธีการช่วยแก้ไขปัญหาสังคมสิ่งแวดล้อมอย่างไร ความทำความเข้าใจปัญหาสิ่งแวดล้อมทุกวันนี้ก่อนแล้วจึงแสวงหาจุดเหมาะสมต่อไป (พระไพศาล วิสาโล, 2553: 1-3)

พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และถนอมธรรมชาติ ดังที่พระรา

ขวรมุณี กล่าวไว้ว่าไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ แหล่งน้ำ หรือสัตว์ป่า จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจในการที่จะเน้นบทบาทของผู้ปฏิบัติธรรม เพื่อการบรรลุธรรม โดยการอาศัยอยู่ตามราวป่าตามเขา ชีวิตของพวกเขาดำเนินไปด้วยปัญญา และศีลสิกขา อันน่าจะมีคุณค่าในแง่ของการผลิต มากกว่าแรงงานที่ใช้ในการผลิตโลกทางวัตถุ ตัวอย่างเช่น การที่พระภิกษุบำเพ็ญสมาธิในราวป่า ก็เป็นผลโดยตรงในการรักษาป่า โดยไม่ต้องลงทุนลงแรงใดๆ เจ้าพนักงานป่าไม้อย่อมจะบอกได้ว่าในการที่พระเข้าไปบำเพ็ญสมาธิในป่านั้น มีผลในการอนุรักษ์ดีกว่าวิธีอื่นๆ พระพุทธองค์ทรงตระหนักในการรักษาสິงแวดล้อมทางธรรมชาติ ทรงกำหนดพระวินัยสำหรับพระภิกษุและภิกษุณีสงฆ์ เช่น บทบัญญัติที่ทรงห้ามทิ้งของสกปรกลงในแม่น้ำหรือที่สาธารณะ ห้ามพระภิกษุตัดต้นไม้ ทำลายป่า ห้ามฆ่าสัตว์ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ให้มีเมตตา กรุณา เป็นต้น บนพื้นฐานหลักธรรมเพื่ออนุรักษ์ต่อธรรมชาติ ความรักธรรมชาติของพระภิกษุในเบื้องต้นอาจเกิดขึ้นเพราะความจำเป็นในการแสวงหาสถานที่เงียบสงบ เพื่อการบำเพ็ญสมาธิ แต่ความชื่นชมในธรรมชาติ และประโยชน์ของธรรมชาติก็มีใช้สิ่งที่พึงมองข้ามไป ตาลบุตรพระภิกษุผู้อาศัยในเขาในถ้ำ กล่าวไว้ว่า ป่ามิใช่เป็นแค่ต้นกำเนิดของแม่น้ำลำธารเท่านั้นหากยังเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธศาสนาเลยทีเดียวได้ดังจะเห็นได้ว่าพุทธประวัติสัมพันธ์กับป่าโดยตลอดพระพุทธองค์ ไม่เพียงประสูติใต้ต้นไม้อีกยังบำเพ็ญเพียรในป่า จนตรัสรู้ใต้ต้นไม้อีก และแสดงปฐมเทศนาในป่าและบำเพ็ญพุทธจริยาในป่า เกือบจะตลอดพระชนม์ชีพ จนสุดท้ายก็ปรินิพพานใต้ต้นไม้อีก รากฐานของพระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่งกว่าโบสถ์วิหาร หรืออาคารต่างๆ เสียอีก กล่าวได้ว่าหลักฐานพระพุทธศาสนาจะมั่นคงก็ต่อเมื่อผู้คนเข้าถึงความสว่างไสวทางปัญญาดังกล่าว การที่มีพระมารักษาป่า ส่วนหนึ่งก็เพื่อปฏิบัติธรรมในป่า อีกส่วนหนึ่งก็เพื่อรักษาป่าเอาไว้เพื่อผู้คนทั้งในปัจจุบัน และยุคต่อไปจะได้มีโอกาสสัมผัสสัมผัสกับธรรมชาติ จนเข้าถึงคุณค่าอันลึกซึ้งในทางจิตวิญญาณนี้คือเหตุผลสำคัญประการหนึ่งว่าทำไมพระสงฆ์และชาวพุทธ จึงควรช่วยกันอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คือ ช่วยกันรักษาป่า ต่อสู้กับไฟป่า และช่วยกันปลูกป่าให้ร่มครึ้ม เพราะการรักษาป่า คือ การรักษาธรรม (พระราชขวรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2529: 145)

ดังเช่นชุมชนบ้านผาซ่อ ตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง โดยมีเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน และผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ป่าและสิ่งแวดล้อม โดยการประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนาบางอย่างเพื่อการดูแลและป้องกันช่วยกันอนุรักษ์และบำรุงฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้วด้วยวิธีการต่างๆ เช่น

1. พิธีบวชต้นไม้ โดยการนำเอาจีวรมาพันรอบต้นไม้ ในแต่ละต้น เพื่อป้องกันมิให้ชาวบ้านเข้าไปตัดต้นไม้
2. พิธีทอดป่าไม้ต้นไม้อีก โดยชาวบ้านในชุมชนจะนำต้นไม้มารวมกันไว้ที่วัด แล้ว

ให้ประชาชนไปปลูกต้นไม้ร่วมกันในบริเวณป่าชุมชนของหมู่บ้าน และวัดตลอดถึงที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชน

3. พิธีการทำบุญด้วยการปลูกต้นไม้ ชาวบ้านในชุมชนมาร่วมทำบุญ ด้วยการปลูกฝังความดี ทำให้บริบทของชุมชนมีความร่มรื่น เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยได้เล็งเห็นถึงความสำคัญในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพื่อให้ทราบที่มาอันเป็นต้นตอแห่งการดำรงชีวิตที่อิงธรรมชาติได้ โดยกระบวนการทางอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ทั้งนี้ต้องนำหลักพุทธธรรม หรือทฤษฎีเหล่านั้นมาวิเคราะห์หาเหตุผล เพื่อประมวลให้เห็นหลักแห่งความเป็นจริงที่เป็นจุดกำเนิดแห่งการอนุรักษ์ป่าและสิ่งแวดล้อมในชุมชนบ้านผาซ้อ ตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ซึ่งวัดถ้ำผาซ้อที่ตั้งอยู่ในชุมชนประสบความสำเร็จด้านการอนุรักษ์ป่าและสิ่งแวดล้อมรอบๆ วัดและในชุมชนมาแล้วระดับดีเยี่ยม จากการส่งเสริมสิ่งแวดล้อมมาแล้ว ปัจจุบันยังคงดำเนินการร่วมกับชุมชนอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและบริบทชุมชนบ้านผาซ้อ ตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง
2. เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมชุมชนบ้านผาซ้อ จังหวัดลำปาง

ระเบียบวิธีวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประชากรที่ใช้ในการเก็บข้อมูล ได้แก่ ประชาชน และพระสงฆ์ ในชุมชนบ้านผาซ้อตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง โดยกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการเก็บข้อมูลในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกและเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 10 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลในการวิจัยในครั้งนี้ คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-bepth Interview) มีขั้นตอนการการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

- 1) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research) ได้แก่ เอกสารตำราต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ในประเด็นเกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง การจัดการ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน โดยจะศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. 2539 อรรถกถา และวรรณกรรม ทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน ตลอดจนศึกษาความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จากเอกสารทางวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2) การเก็บรวบรวมภาคสนาม (Field survey) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมจากการเข้าร่วมพิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชนผาซ่อ ตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง

3) การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้รวบรวมมา ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Analysis) และการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) ซึ่งอาศัยข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) และการเข้าร่วมพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม อย่างยั่งยืน ของชุมชนบ้านผาซ่อ ตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง

4) นำข้อมูลทั้งหมดมาศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ เรียบเรียงและเขียนงานวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ แล้วปรับปรุงแก้ไขเพื่อความถูกต้อง

5) เสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอผลการวิจัย

ผลการวิจัย

1. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและบริบทชุมชนบ้านผาซ่อ ตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง

บ้านผาซ่อ อยู่ในเขตการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง มีทั้งหมด 11 หมู่บ้าน หมู่บ้านที่อยู่ใกล้ อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอแจ้ห่มประมาณ 9 กิโลเมตร และหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลจากที่ว่าการอำเภอแจ้ห่มมากที่สุด ประมาณ 25 กิโลเมตร องค์การบริหารส่วนตำบลแม่สุก มีพื้นที่ประมาณ 126 ตารางกิโลเมตร หรือ 78,750 ไร่ ลำน้ำไหลผ่าน 2 สาย ได้แก่ คลองแม่สุก, ลำน้ำแม่วัง อ่างเก็บน้ำ 1 แห่ง ได้แก่ อ่างเก็บน้ำบ้านแม่สุก สถานศึกษา มี 2 แห่ง ได้แก่ 1) โรงเรียนผาซ่อวิทยา 2) ศูนย์เด็กเล็กปฐมวัย จำนวน 2 แห่ง ชุมชนบ้านผาซ่อ ตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ในด้านระบบเศรษฐกิจในครัวเรือนและชุมชน ประชาชนส่วนใหญ่มีพื้นที่ทำกินเป็นของตนเอง โดยมีพื้นที่อย่างน้อยครอบครัวละ 1 แปลง โดยมีโฉนดที่ดินเป็นของตนเอง แต่บางครอบครัวก็เช่าที่ดินทำกินโดยให้ผลตอบแทนทางเกษตรเป็นค่าเช่า ปัจจัยการผลิตในภาคเกษตรและครัวเรือนที่ทำการเกษตรจะใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยเคมี สารปราบวัชพืช ด้านรายจ่ายนอกภาคเกษตรส่วนใหญ่ คือ ค่ารักษาพยาบาล ค่าเล่าเรียน

ของบุตรหลาน ของใช้จำเป็นเช่น สบู่ ยาสีฟัน ฯลฯ ค่าอาหาร และสาธารณูปโภค บางครัวเรือน มีหนี้สินเพราะว่ากู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) และกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีเงินออมไว้กับธนาคารหมู่บ้านเพื่อฝากไว้เพื่อเอาเงินปันผล หรือฝากเพื่อสะสมทุนไว้ ในการชำระหนี้ต้องจ่ายทุกปีตามกำลังทรัพย์ที่มีอยู่ แต่ต้อง 500 บาทขึ้นไป ในด้านเศรษฐกิจแบบกึ่งยังชีพ-กึ่งพาณิชย์ ด้วยลักษณะภูมิประเทศทางด้านกายภาพ-ชีวภาพ ส่งผลให้ชาวบ้านมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบพอมีพอกิน ตามกระแสพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียง ประชาชนชุมชนบ้านผาซ้อส่วนใหญ่ใช้ภาษาถิ่นเป็นภาษาล้านนา ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ การศึกษาของประชากรในหมู่บ้านส่วนใหญ่อยู่ในระดับประถม มีป่าชุมชน จำนวน 600 ไร่ อยู่ในเขตป่าสงวน ส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณ มีต้นไม้ขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ มีน้ำในแหล่งน้ำตามธรรมชาติ มีสัตว์จำพวกนกและแมลงต่างๆ อาศัยอยู่ ป่ามีความชุ่มชื้น และอุดมสมบูรณ์มาก การใช้ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ ป่าชุมชน และป่าใช้สอย มีคณะกรรมการบริหารป่าชุมชน มีหน้าที่ในการสอดส่องดูแลความสงบเรียบร้อยของป่าอนุรักษ์ ป้องกันรักษาป่าชุมชน เผ่าระวังไฟป่า ป้องกันการบุกรุกจากคนนอกพื้นที่ อาศัยความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทอย่างมากต่อการจัดการป่า อันแสดงออกผ่าน เช่น พิธีกรรมบวชป่า เป็นต้น และทำประชาสงฆ์ในชุมชนในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากป่า

สภาพป่าชุมชนบ้านผาซ้อส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณ ความแตกต่างของสภาพป่าในอดีตกับปัจจุบัน ในอดีตป่าไม้ถูกตัดทำลายไปมากแทบจะหมดป่า เพราะรัฐบาลได้ให้บริษัทนายทุนสัมปทานป่าไม้ได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย แต่ปัจจุบันได้มีหน่วยงานของภาครัฐและเอกชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับชาวบ้านรณรงค์ช่วยกันฟื้นฟูอนุรักษ์ป่าขึ้น มีการปลูกป่าทดแทนและทำการจดทะเบียนกับกรมป่าไม้เป็นป่าชุมชน จึงทำให้ป่ามีความสมบูรณ์เขียวขจีอีกครั้ง ส่วนตัวชี้วัดความสมบูรณ์ของป่าดูได้จากขนาดและจำนวนของต้นไม้ว่ามีจำนวนมากพอเมื่อเทียบกับพื้นที่ ต้นไม้ที่ขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ มีน้ำในแหล่งน้ำตามธรรมชาติ มีสัตว์จำพวกนกและแมลงต่าง ๆ อาศัยอยู่ ป่ามีความชุ่มชื้น เราจะได้จากการเข้าไปศึกษาธรรมชาติระบบนิเวศของป่าชุมชน ความอุดมสมบูรณ์ของป่าขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝนที่ตกในแต่ละปี เพราะปีใหม่ฝนตกในปริมาณที่มากและฤดูฝนที่ยาวนาน ป่าไม้ก็จะมีวามอุดมสมบูรณ์มาก สำหรับรูปแบบการใช้และการอนุรักษ์ป่าในอดีต ในอดีตชาวบ้านสามารถเข้าไปตัดไม้ในป่าได้อย่างอิสระ โดยไม่ต้องแจ้งให้ใครทราบชาวบ้านจะตัดไม้หรือถางป่าจับของเป็นพื้นที่ทำกินก็ได้ และการอนุรักษ์ป่าในอดีตก็ไม่มี การอนุรักษ์กันอย่างจริงจังอย่างในปัจจุบัน

2. วิเคราะห์หลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมชุมชนบ้านผาซ้อ จังหวัดลำปาง

ตามหลักพระพุทธศาสนาแล้วสิ่งต่างๆ ไม่มีใครเป็นนายมีอำนาจเหนือใครโดยไม่พึ่งพาอาศัยกัน สิ่งต่างๆ อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นตามหลัก “ปฏิจจสมุปบาท” ที่ว่าเมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนั้นก็มีเมื่อใดสิ่งนั้นเกิดสิ่งนั้นก็เกิด มนุษย์อาศัยธรรมชาติ และธรรมชาติต้องอาศัยมนุษย์มนุษย์อยู่ไม่ได้ ถ้าสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติถูกทำลาย วงจรของธรรมชาตินั้นมันยิ่งอาศัยซึ่งกันและกัน มนุษย์เข้าไปทำลายวงจรของมัน เพราะมีอัตตาธิปไตยโดยถือว่าตนเองเป็นใหญ่ ต้องการเอาชนะธรรมชาติและดักดวงเอาผลประโยชน์จากธรรมชาติ มนุษย์ไม่รู้จักความพอดี ถ้ามนุษย์จะแก้ปัญหาล้างสิ่งแวดล้อม มนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างถูกต้องอย่างสมดุลกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามหลักปฏิจจสมุปบาท และมนุษย์ไม่สามารถอยู่รอดเมื่อสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้กตัญญูคือรู้คุณค่าของธรรมชาติ และมีกตเวทิต่อตอบแทนคุณของธรรมชาติ ผู้ใดได้ประโยชน์จากธรรมชาติแล้วยังคิดทำลายธรรมชาติผู้นั้นเป็นคนทรยศต่อมิตร (พระเมธีธรรมาภรณ์, 2538: 40)

ในหมู่บ้านผาซ่อมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ ในส่วนของการจัดการเรื่องป่าไม้ ซึ่งระบบของการจัดการชาวบ้านได้แยกป่าไม้แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ ป่าชุมชน และป่าใช้สอย โดยป่าชุมชนนั้นในการบริหารจัดการมีคณะกรรมการบริหารป่าชุมชนขึ้น ซึ่งคณะกรรมการป่าชุมชน มีเครื่องมือที่เข้ามาช่วยในการจัดการป่าชุมชนอย่างได้ผล คือ การพึ่งพาความเชื่อเรื่องพระพุทธศาสนา ฝึกฝนแสดงผ่านเรื่องการจัดการเกี่ยวกับป่าชุมชน สร้างความสำคัญของป่าและจุดเริ่มต้นของการที่จะปลูกกระแสการอนุรักษ์ขึ้นโดยการอนุรักษ์ป่าเริ่มแรกนั้นจะมีความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทอย่างมากต่อการจัดการป่า อันแสดงออกผ่าน เช่น พิธีกรรมบวชป่า และทำประชาสังคมในชุมชนในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากป่าอันจะได้ชัดเจนว่าบริเวณรอบพื้นที่ป่านี้ตรงที่เป็นที่สำคัญ ๆ จะมีพระพุทธรูปและเครื่องเช่นบูชาอยู่ในแต่ละจุด แสดงถึงนัยสำคัญว่าหนึ่งการพัฒนาป่าโดยใช้พิธีกรรม ความเชื่อ ทางพระพุทธศาสนา คือ 1) คนไทยหรือสังคมเกรงกลัวต่อบาปและเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนา การใช้พิธีกรรม ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเข้ามาใช้จึงนับว่าจะสามารถหล่อหลอมให้คนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเมื่อรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้การพัฒนาหรือกระทำการใดก็ได้ทำได้ง่าย 2) การกระทำผิดต่อป่าอย่างมาก ทำให้เกิดการกระทำเช่นนี้ขึ้น เพราะถ้าอย่างนั้นคงไม่มีกุศโลบายที่ต้องเอาความเชื่อทางพระพุทธศาสนา หรือพิธีกรรมอื่น ๆ เข้ามามีส่วนกับการรักษาป่า เกิดองค์ความรู้ภูมิปัญญาของชุมชนต่อการจัดการป่าชุมชน สร้างงาน สร้างรายได้ โดยอาศัยหลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์ป่าอย่างยั่งยืนสืบไป

ชุมชนบ้านผาซ่อ ตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง เป็นชุมชนต้นแบบในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชนอย่างยั่งยืน โดยมีท่านเจ้าอาวาสชุมชนบ้านผาซ่อ ร่วมกับ

ผู้นำชุมชนและชาวบ้านผาซ้อได้จัดทำโครงการการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชนบ้านผาซ้อ ตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ซึ่งเป็นการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำโดยใช้หลักพุทธธรรม ได้แก่ ไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา และมรรคมีองค์ 8 ดังนั้น การอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เพื่อคุณภาพที่ดีขึ้นของชีวิตและเนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมนั้น มีหลายชนิดแต่ละชนิดก็มีคุณสมบัติและเอกลักษณ์ที่เฉพาะตัว ดังนั้น เพื่อให้การจัดการสามารถบรรลุเป้าหมายของแนวคิด จึงควรกำหนดหลักการจัดการ หรือแนวทางการจัดการให้สอดคล้องกับชนิด คุณสมบัติ และเอกลักษณ์เฉพาะอย่างของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมนั้น และการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งถือเป็นสิ่งที่จะประสานความกลมกลืนและสร้างมิตรภาพที่ดีระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม ระหว่างคนรุ่นปัจจุบันกับคนรุ่นอนาคต เป็นกระบวนการพัฒนาที่มุ่งเน้นให้เกิดความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อมโดยมีเป้าหมายเพื่อคนรุ่นต่อไปเป็นประการสำคัญ เป้าหมายดังกล่าวจะบรรลุผลสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อคนในยุคปัจจุบันจะต้องลดความต้องการของพวกเขาเองเพื่อจะได้มีทรัพยากรเหลือไว้สำหรับคนรุ่นหลัง โดยอาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของชุมชน ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งในการอนุรักษ์ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมให้คงอยู่อย่างยั่งยืนถ้าหากเรารู้จักเลือกสรร และรู้จักนำมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ ให้เหมาะแก่ปัญหาที่จะแก้ โดยเฉพาะปัญหาเกี่ยวกับป่าต้นน้ำป่าต้นน้ำ ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญและเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่สุด ชุมชนหรือประชาชนในท้องถิ่นจึงควรมีการพัฒนากระบวนการในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำอย่างจริงจัง รู้จักใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ส่วนรวมและในขณะเดียวกันการใช้ประโยชน์ดังกล่าวต้องส่งผลกระทบต่อสมดุลของป่าต้นน้ำให้น้อยที่สุด เช่น การบวชต้นไม้ บวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การใช้ยาสมุนไพร เป็นต้น

อภิปรายผล

1. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและบริบทชุมชนบ้านผาซ้อ ตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง

การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชนบ้านผาซ้อ ตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง เป็นรูปแบบการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำแบบบูรณาการร่วมกันโดยใช้หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ประกอบด้วย หลักอัครคัมภีร์สูตร หลักสังคหวัตถุ 4 ความกตัญญูตเวที หลักอริยสัจ 4 และพระสงฆ์นำหลักพุทธธรรมเหล่านั้นมาเทศนาสั่งสอนชาวบ้านมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์อนุรักษ์ป่าต้นน้ำ และประกอบพิธีกรรม สร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เช่น การบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ เพื่อเป็นกุศโลบายในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และแม่น้ำ

ลำธาร มีการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยประเพณีการเลี้ยงผีเหมือง ผีฝ่าย สอดคล้องกับงานวิจัยของ เกษริน สุขตัว (2545) ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การจัดการทรัพยากร น้ำเชิงบูรพาการแนวพุทธ: กรณีศึกษากลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำปิง จังหวัดเชียงใหม่” ผลการศึกษา พบว่า การจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นการจัดการ ทรัพยากรน้ำให้คุ้มค่าและ ใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และต้องอิงอาศัยการจัดการทรัพยากรป่า ไม้ที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดทรัพยากรน้ำด้วย

ส่วนความสำคัญ ของทรัพยากรน้ำ ได้แก่ มีความสัมพันธ์ในแง่พึ่งพาอาศัยกับ ทรัพยากรชนิดอื่น เช่น ป่าไม้ ในลักษณะปฏิสัมพันธ์กัน คือ สิ่งที่อาศัยกันเกิดขึ้น ภาวะของ สิ่งที่ไม่เป็นอิสระของตนต้องอาศัยกันและกันจึงเกิดขึ้นได้ เพราะสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมีการจัดการ ทรัพยากรน้ำมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตให้มนุษย์ใช้อุปโภคบริโภคอย่างเพียงพอ มีความสำคัญ ในแง่การจัดการเพื่อเกษตรกรรม และเป็นสถานที่ที่ร่มเย็น พักผ่อนหย่อนใจ และแสดงออกโดย ผ่านหลักพุทธธรรม พระวินัย คาสณพธิ และบทบาทของพระสงฆ์ นอกจากนี้การอนุรักษ์ป่า ต้นน้ำของชุมชนบ้านผาซ้อ ยังร่วมกับการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำโดยใช้อำนาจรัฐผ่านกฎหมายและ ระเบียบปฏิบัติในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของกรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ร่วมกับการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของหน่วยงานของรัฐ นอกจากนี้ พระภิกษุสามเณรยังเป็นแกนนำและเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับชาวบ้าน เป็นผู้บรม สั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนประพฤติดี ประพฤติชอบทั้งกาย วาจาใจ และยังทำหน้าที่ในการ อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังที่ พระครูไพฑูริย์พัฒนาวชิรวิทย์ (2554) ได้กล่าว ว่า พระสงฆ์มีความสำคัญยิ่งต่อสังคมไทย เนื่องจากพระสงฆ์มีหน้าที่สำคัญในการเป็นผู้สืบทอด พระพุทธศาสนา เป็นผู้บรมสั่งสอนพุทธศาสนิกชนให้กระทำดี โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธ ศาสนามาประยุกต์ให้เข้ากับวิถีการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน และผู้นำชุมชนในการ อนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับคำกล่าวของ สุริยัน พินทอง (2554) ที่กล่าวว่า วัฒนธรรมทางศาสนา พระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทต่อสังคมไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะด้านการ อบรมธรรมจริยา กล่าวคือ พระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทต่อสังคมไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเป็น ผู้บรมสั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนประพฤติดี ประพฤติชอบทั้งกาย วาจาใจ และยังทำหน้าที่ใน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดังจะเห็นได้จากด้านการดำเนินชีวิตของพระ สงฆ์ที่มีวิถีชีวิตเรียบง่าย สันโดษ มกน้อย

การนำหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านผาซ้อ ได้ มีการประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนาบางอย่างขึ้นเพื่อการอนุรักษ์การดูแลป้องกันและการบำรุง ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ เช่น พิธีบวชต้นไม้ พิธีทอดผ้าป่าต้นไม้อหรือพันธุ์ไม้ พิธีการทำบุญ

ด้วยการปลูกต้นไม้ และพิธีสะเดาะเคราะห์ด้วยการปลูกต้นไม้ เป็นต้น ซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นหลักการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำเชิงบูรณาการแนวพุทธของกลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำชุมชนบ้านผาซ่อ ตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ได้เป็นอย่างดี โดยพึ่งพาอาศัยกันอย่างเป็นมิตร และมีจิตสำนึก และเพื่อให้การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชนมีประสิทธิภาพมากขึ้น จึงได้มีการ “หลอมรวม” แนวคิดต่างๆ ให้กลายเป็นรูปแบบหลักชุดเดียว เรียกว่า “หลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมชุมชนบ้านผาซ่อ จังหวัดลำปาง” มีความหมายอย่างชัดเจน และเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น และนำเสนอหลักการที่ว่าด้วยแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำโดย “หลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมชุมชนบ้านผาซ่อ จังหวัดลำปาง” โดยใช้วิธีการ 4 รูปแบบ ซึ่งประกอบด้วย การใช้หลักพุทธธรรม การใช้ภูมิปัญญา การใช้อำนาจรัฐ และกระบวนการชุมชน

2. หลักธรรมการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เน้นในเรื่องระบบของการพึ่งพาอาศัย และนอกจากการพึ่งพาอาศัยกันแล้ว สิ่งสำคัญอย่างหนึ่ง ก็คือ ความรู้สึกที่ดีงามต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ต่อพืชและสัตว์ทั้งหลาย ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกใบนี้ล้วนแต่เป็นธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง แล้วนำมาเผยแผ่ให้ผู้อื่นได้รู้ได้เข้าใจและอยู่กับธรรมชาติเหล่านั้นอย่างมีสติ รู้คุณค่า รู้ประมาณ ได้แก่

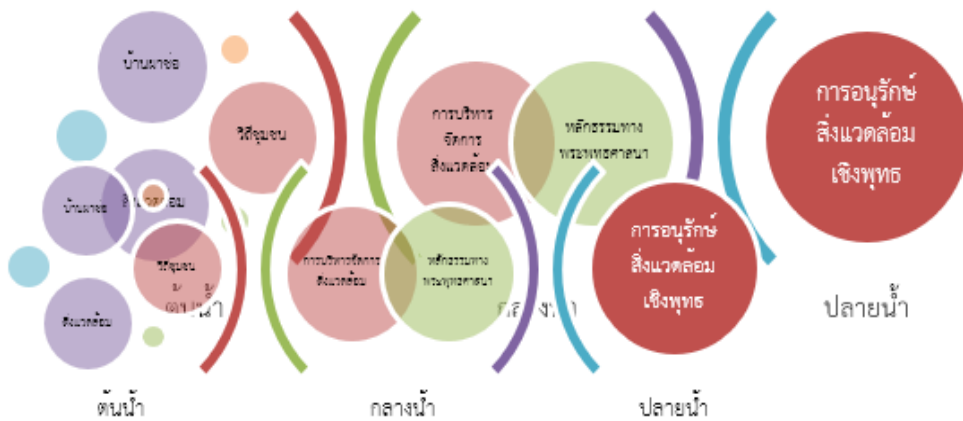
1) หลักอักษัตยสูตร สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นมาวิวัฒนาการของโลกว่า สรรพสิ่งไม่ว่าจะเป็น มนุษย์ สัตว์ พืช จุลชีพ ถึงจักรวาล หรือแม้แต่วรรณวัตถุ 4 ที่รวมเรียกว่าโลกของสิ่งทั้งปวงนั้น จะดำรงอยู่ได้ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันตามหลักปัจจัยการ โดยไม่มีสิ่งใดที่สามารถดำรงอยู่ได้โดยไม่อิงอาศัยปัจจัยอื่น พระพุทธศาสนามีแนวคิดเรื่องน้ำที่เป็นมิตรต่อกัน การจัดการทรัพยากรน้ำมุ่งเน้นเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางจิตสำนึกภายในมากกว่าการจัดการทรัพยากรน้ำในแง่ที่เป็นทรัพยากรภายนอกแนวคิดหลักของพระพุทธศาสนาเน้นหลักการบรรลุเป้าหมายในการแสวงหาความสุขของมนุษย์ โดยที่จะต้องไม่เป็นการเบียดเบียนตัวเองและไม่เบียดเบียนผู้อื่น

2) หลักสังคหัตถ์ 4 สอนให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันด้วยการให้วัตถุเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนซึ่งกันและกัน หลักสังคหัตถ์ 4 ตอบเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา ครบทั้ง ข้อที่ 1) เพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ 2) เพื่อสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรน้ำ 3) เพื่อป้องกันปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำ และ 4) เพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ต่อไป (3) ความกตัญญูต่อบุคคล การกตัญญูต่อแหล่งน้ำ จัดเป็นการกตัญญูต่อสิ่งของซึ่งเป็นหนึ่งในความกตัญญูทั้ง 5 ประการ ตัวอย่างการกตัญญูต่อน้ำในพระไตรปิฎก ประกฏในพระวินยปิฎก

ว่า ห้ามมิให้ทำความสกปรกให้กับแหล่งน้ำ ห้ามขั้บถายของเสีย ห้ามถายอุจจาระ ห้ามปัสสาวะ และบ้วนน้ำลายลงในแหล่งน้ำ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “บุคคลผู้กตัญญู ย่อมถึงอนิรุทธผล มี นินทา เป็นต้น ส่วนบุคคลผู้กตัญญู แม้พระศาสดา ก็ทรงสรรเสริญ”

องค์ความรู้ที่ได้รับการจากวิจัย

องค์ความรู้ที่ได้รับการจากการวิจัยในครั้งนี้ สามารถสรุปเป็นโมเดล ได้ดังนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับการจากการวิจัย

สรุป

สภาพป่าชุมชนบ้านผาซ้อ ส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณ ความแตกต่างของสภาพป่าในอดีตกับปัจจุบัน ในอดีตป่าไม้ถูกตัดทำลายไปมากแทบจะหมดป่า เพราะรัฐบาลได้ให้บริษัทนายทุนสัมปทานป่าไม้ได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย แต่ปัจจุบันได้มีหน่วยงานของภาครัฐและเอกชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับชาวบ้านรณรงค์ช่วยกันฟื้นฟูอนุรักษ์ป่าขึ้น มีการปลูกป่าทดแทนและทำการจดทะเบียนกับกรมป่าไม้เป็นป่าชุมชน จึงทำให้ป่ามีความสมบูรณ์เขียวขจีอีกครั้ง เต็มไปด้วยสมุนไพรทั้งที่เป็นสมุนไพรที่ใช้ประโยชน์จากดอก เปลือก ลำต้น เหง้า หัว เมล็ด เป็นต้น ในหมู่บ้านผาซ้อมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ ในส่วนของการจัดการเรื่องป่าไม้ ซึ่งระบบของการจัดการชาวบ้านได้แยกป่าไม้แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ ป่าชุมชน และป่าใช้สอย โดยป่าชุมชนนั้นในการบริหารจัดการมีคณะกรรมการบริหารป่าชุมชนขึ้น ซึ่งคณะกรรมการป่าชุมชน มีเครื่องมือที่เข้ามาช่วยในการจัดการป่าชุมชนอย่างได้ผล คือ การฟังพาความเชื่อเรื่องพระพุทธศาสนา ฝึกอันแสดงผ่านเรื่องการจัดการเกี่ยวกับป่าชุมชน สร้างความ

สำคัญของป่าและจุดเริ่มต้นของการที่จะปลูกกระแสการอนุรักษ์ขึ้นโดยการอนุรักษ์ป่าเริ่มแรกนั้นจะมีความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทอย่างมากต่อการจัดการป่า อันแสดงออกผ่าน เช่น พิธีกรรมบวชป่า และทำประชาสังคมในชุมชนในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากป่าอันจะได้ชัดเจนว่าบริเวณรอบพื้นที่ป่านี้ตรงที่เป็นที่สำคัญ ๆ จะมีพระพุทธรูปและเครื่องเซ่นบูชาอยู่ในแต่ละจุด แสดงถึงนัยสำคัญว่าหนึ่งการพัฒนาป่าโดยใช้พิธีกรรม ความเชื่อ ทางพระพุทธศาสนา คือ 1) คนไทยหรือสังคมเกรงกลัวต่อบาปและเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนา การที่ใช้พิธีกรรม ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเข้ามาใช้จึงนับว่าจะสามารถหล่อหลอมให้คนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเมื่อรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้การพัฒนาหรือกระทำการใดก็ได้ทำได้ง่าย 2) การกระทำผิดต่อป่าอย่างมาก ทำให้เกิดการกระทำเช่นนี้ขึ้น เพราะถ้าอย่างนั้นคงไม่มีกุศโลบายที่ต้องเอาความเชื่อทางพระพุทธศาสนา หรือพิธีกรรมอื่น ๆ เข้ามามีส่วนกับการรักษาป่า เกิดองค์ความรู้ภูมิปัญญาของชุมชนต่อการจัดการป่าชุมชน สร้างงาน สร้างรายได้ โดยอาศัยหลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์ป่าอย่างยั่งยืนสืบไป

ข้อเสนอแนะ

ผู้ศึกษาวิจัยขอเสนอรูปแบบหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชน เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมในจิตใจ เพื่อการใช้กฎหมายควบคุมพฤติกรรม เพื่อดำเนินงานแบบเครือข่าย เพื่อการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น และร่วมกันใช้หลักพุทธธรรมในการอนุรักษ์ธรรมชาติของชุมชนอย่างสมบูรณ์และยั่งยืนตลอดไป

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1) ในระดับรัฐบาลจะต้องมีแนวนโยบายการอนุรักษ์ธรรมชาติ ตามมิติในด้านต่าง ๆ ทั้งความเชื่อ ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น กระบวนการชุมชน และนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนและสืบต่อกันไป

2) การนำหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมชุมชน ควรร่วมมือกันทุกภาคส่วนทั้งบ้าน วัด โรงเรียนและควรเริ่มปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์ธรรมชาติ ให้กับคนทุกเพศ ทุกวัยในชุมชน เพื่อทำให้เกิดความหวงแหนในธรรมชาติของชุมชน และร่วมมือกันพัฒนาให้เกิดประโยชน์กับชุมชน สร้างรายได้ ก่อเกิดองค์ความรู้ใหม่ ๆ ในชุมชน

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในครั้งต่อไป

1) ศึกษาแนวทางการบูรณาการศาสตร์สมัยใหม่กับการอนุรักษ์ธรรมชาติของชุมชนโดยใช้หลักพุทธธรรมหมวดอื่น ๆ

2) ศึกษาเรื่องประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ที่ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ธรรมชาติ

ให้มากขึ้น

3) ศึกษากระบวนการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ธรรมชาติในหลากหลายมิติ เช่น ด้านชุมชน ด้านพื้นที่ ด้านการจัดการเชิงพุทธ เพื่อเกิดองค์ความรู้ใหม่ในการอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

- พระไพศาล วิสาโล. (2553). ชาวพุทธกับการรักษาป่า. กรุงเทพมหานคร: กรมป่าไม้.
- พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2529). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เกษริน สุขตัว. (2545). “บทบาทพระสงฆ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ: กรณีศึกษาการจัดการป่าต้นน้ำ อำเภอมะนัง จังหวัดยะลา”. **การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พระเมธีธรรมากรณ. (2538). **ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก.
- พระครูโพธิ์พัฒนารักษ์. (2554). **วัดพระธาตุแม่เจดีย์ อวยพรปีใหม่ ๒๕๕๕ ต้นน้ำ ต้นความคิด ต้นปัญญา ต้นทุน**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท บพิตรการพิมพ์ จำกัด.
- สุริยัน พินทอง. (2554). **พระสงฆ์และการปฏิบัติตนที่เหมาะสมต่อพระสงฆ์**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.kwc.ac.th/4prashon.htm> [28 กรกฎาคม 2554].